

**Es lengües e era epigrafia dera
Val d'Aran ena Antiquitat**
Eduardo Orduña Aznar

Istòria
d'Aran
4-b

Es catars ena Val d'Aran
Carles Gascón Chopo

Istòria
d'Aran
7

**Eth prumèr sègle XVII. Era Val d'Aran
entre dues guèrras (1598-1635/40),
institucions e societat**
Patrici Pojada

Istòria
d'Aran
15

**Urbanisme. Mèdi sociau d'Aran.
Singularitats identitàries**
Adrià Ballester Garcia

Istòria
d'Aran
34

Istòria, patrimòni e identitat

Era existència der Institut d'Estudis Aranès-Acadèmia aranesa dera lengua occitana, e aguesta publicacion, son possibles gràcies ara ajuda de:

Generalitat de Catalonha

Departament de Cultura

Departament de Justícia

Gobierno de España

Ministerio de Ciencia e Innovación

Deputacion de Lhèida

Institut d'Estudis Ilerdencs

Conselh Generau d'Aran

Baqueira Beret S.A.

Ajuntament de Naut Aran

Ajuntament d'Es Bòrdes

Tolo&Associats

Donacions privades

Era seccion aranesa der Institut d'Estudis Aranès-Acadèmia aranesa dera lengua occitana ei formada per Jusèp Loís Sans, Angelina Cases, Ròsa Maria Salgueiro, Miquèu Segalàs, Jèp de Montoya, Elvira Riu, Lourdes España, Bernat Arrous e Tonho Castèt. Formen era seccion estandard Joan Salas Lostau, Patrici Pojada, Jacme Taupiac, Florian Vernet, Felip Carbona, Claudi Balaguer e Franc Bardou.

Era Societat Filiau d'Istòria, Patrimòni e Identitat der Institut d'Estudis Aranès-Acadèmia aranesa dera lengua occitana ei formada per Thaïs Rodés, Álvaro Aunòs, Carlos Fañanas, Maria Pau Gómez, Isaure Gratacós, Josep Lluís, Patrici Pojada, Joan Carlos Riera e Alberto Velasco.

Direccion dera Istòria d'Aran : Josep Maria Canabal

© er autor de cada tèxte

© Institut d'Estudis Aranès-Acadèmia aranesa dera lengua occitana

1èra edicion: octobre 2022

ISBN: 978-84-09-44121-1

DL: L-487-2022

Es lengües e era epigrafia dera Val d'Aran ena Antiquitat¹

Eduardo Orduña Aznar

---

¹ Arregraïsqüi a Jèp de Montoya e a Josep Maria Canabal per facilitar-me bèra ua des òbres citades ena bibliografia, atau coma bèri suggeriments qu'an contribuït a melhorar aguest trabalh. Es possibles errors son dera mia exclusiva responsabilitat. Arregraïsqüi a Joan Ferrer e Jané era elaboracion deth mapa dera Figura 1 e eth permís entà publicar-lo.

Presentacion

Es lengües e era epigrafia dera Val d'Aran ena Antiquitat d'Eduardo Orduña, ei un des trabalhs que forme part deth projècte encetat per IEA-AALO sus era Istòria d'Aran. Damb un Corpus de mès de quaranta articles se preten balhar ua vision inedita e ath madeish temps nauèra dera istòria aranesa de manèra cronologica e tematica. Fin finau, er objectiu non ei un aute qu'aufrir ua airina de coneishement e consulta solida e especializada.

Eduardo Orduña Aznar, ei doctor en filologia classica e licenciat en istòria e filologia ispanica, a format part d'importanti projèctes d'investigacion sus es lengües paleoispaniques e indoeuropèes antiques, a participat en congressi internacionaus e collòquis sus es lengües e cultures preromanes dera Peninsula Iberica e a fòrça publicacions restacades damb era toponimia e lengua iberica, atau coma en onomastica iberica e vasco-aquitana.

Eth títol der escrit ja ei un bon indicatiu de tot çò que traparam ath long des sues pàgines. Damb un lenguatge propèr, mès ath viatge intellectuau e damb un ritme intens e profund, hè qu'era sua lectura sigue instructiva, interessanta e de bona comprension. Orduña mos aufrís, seguint es sues pròpies paraules «un panorama lingüistic dera Val d'Aran ena antiquitat, ahèr de grana importància entara formacion dera especificitat culturau dera Val, començant pera pròpia denominacion e arribant ara fomacion dera lengua aranesa, coma part essenciau dera sua identitat».

Ei ua analisi exhaustiva e profunda qu'a trauès dera investigacion des hònts literàries ancianes e medievaus, des hònts epigrafiques a on es inscripcions romanes conservades son de grana transcendéncia, dera toponimia e des substrats preromans cerque es origines vascones e cèltes, demòstre era pertenença deth territòri aranés a Aquitània e eth gran nombre d'epigrafia trapada en parçan verifique era preséncia d'ua lengua d'origina basca ja en epòca imperiau. Totes aguestes

circunstàncies atau coma era existència deth substrat lingüistic basic a deishat era sua tralha en aranés actuau e en gascon. Mès entà poder arribar ad aguest punt, prumèr arremasse es donades que li permeten hèr un recorregut pes lengües antiquas d'Íspania e dera Gallia, en tot arturar-se enes «lengües paleoispániques», entà referir-se ad aqueres lengües indigenes dera peninsula Iberica d'abans des romans. Ei transcendentau estudiar es substrats preromans entà compréner era evolucion dera lengua latina enes diuèrsi territòris.

Eth resultat de tot aguest estudi, ei aguesta publicacion pensada damb ua volentat didactica, escrita damb ua grana valor istorica e realizada damb un impecable rigor academic.

Era lengua ei estacada ara cultura e ara identitat d'un territòri per açò cau estudiar e conéisher eth passat entà compréner eth present e poder definir eth futur d'un pòble.

Fin finau des dera IEA-AAALO demoram, qu'aguesta documentacion daurisque tot un camin e sigue eth punt de partida entar estudi e eth coneishement non sonque des arraïcs lingüistiques senon entara investigacion dera idiosincràcia aranesa enes sues branques culturaus.

Lourdes España Consul

Vocau der Institut d'Estudis Aranesi - Acadèmia aranesa dera lengua occitana.

Introduccion

En aquest capítol sajaram d'aufrir un panorama lingüistic dera Val d'Aran ena antiquitat, un ahèr que resulte de grana importància entara formacion dera especificitat culturau dera val, en tot començar pera sua pròpria denominacion, e en particular ena formacion dera lengua aranesa, part essenciau dera sua identitat.

Era Val d'Aran, que des dera Edat Mejana s'a definit coma un espaci singular entre termières (eth comtat de Comenge, era Ribagòrça, Catalonha, Aragon, es actuaus estats de França e Espanha), s'a caracterizat per tant coma un espaci plurilingüe, que non solet a sabut conservar era sua lengua, senon qu'a utilizat es lengües des sòns vesins entà comunicar-se damb eri.

Aguesta situacion sense dobte se daue tanben ena antiquitat, e d'aciù eth títol d'aquest capítol, que hè referéncia a ua pluralitat de lengües, que n'estudiaran aciù es sòns testimònis. Coma minim n'auem de parlar de dus: er aquitan, antecessor mès o mens dirècte dera actuau lengua basca, e eth gal, lengua cèlta dera Gallia. Es dues an deishat traces tant ena onomastica anciana, que coneishem gràcies ara epigrafia romana dera zòna d'Aran/Comenge, coma ena toponimia.

Entath nòste estudi utilizaram totes es hònts disponibles, que son:

- Es hònts literàries ancianes.
- Es hònts epigrafiques, ei a díder, es inscripcions romanes conservades ena zòna, qu'apareishen enes antroponims (nòms personaus) e teonims (nòms de diu) tant aquitans coma cèltes.
- Era toponimia, tant anciana coma actuau.
- Es traces deishades ena lengua aranesa actuau pes lengües preromanes, en çò que se coneish coma fenomèns de substrat.

Coma cada viatge que parlam des lengües anteriores ath latin, mos botjam en un terren de grana incertitud, en nòste cas aumentat pera abséncia d'inscripcions escrites en lengua aquitana, donques çò que i a ei exclusivament nòms pròpris en inscripcions latines. Maugrat açò, era situacion ei fòrça mès favorabla qu'ena major part deth Pirenèu,

donques era Val d'Aran forme part, damb eth naut Comenge, dera zòna de major concentracion epigrafica de tot er entorn pirenenc, e ei vertadèrament excepcionau pera abundància d'antroponimia e teonimia indigènes.

Es lengües paleoispaniques

Abans de centrar-mos enes lengües ancianes dera region dera Nauta Garona, ei de besonh esboçar ua panoràmica dera nòsta coneishença actuau des lengües ancianes en Ispania e era Gallia.

Maugrat era sua situacion geografica en nòrd des Pirenèus, era relacion der aquitan damb eth basc e, mèis de luenh, dilhèu tanben damb er iberic, a amiat a includir eth sòn estudi laguens er entorn que se nomena actuament "lengües paleoispaniques", tèrme que hè referència as lengües indigènes que se parlauen ena península Iberica abans dera arribada de Roma, e que conviuèren damb eth latin enquia èster substituïdes per aguest, damb era unica excepcion deth basc.

Damb era toponimia anciana e era onomastica conservada en inscripcions latines s'an pogut definir dus grani airaus lingüistics ena península Iberica, ua iberica, non indeoeuropèa, qu'aucupe tota era còsta mediterranèa e era val der Ebre, e d'auta indeoeuropèa, que s'esten per tota era còsta atlantica e grana part der interior dera península.

En mapa dera figura 1 vedem era distribucion des testimònis epigrafics d'aguestes lengües, mèis cau tier en compde qu'es grani espacis en blanc deth mapa, a on non existís epigrafia indigèna, corresponen en generau a zònes de lengua indeoeuropèa, majoritàriament cèlta, coma se dedusís des nòms personaus conservadi enes inscripcions latines d'aguestes regions.

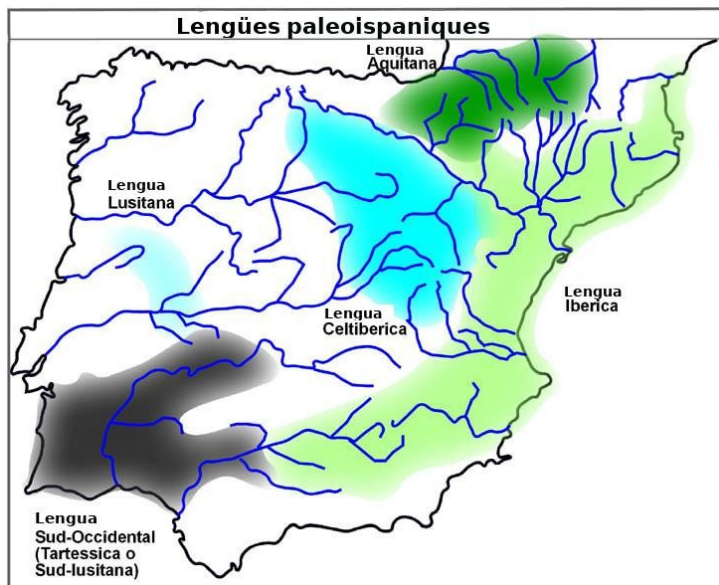

Figura 1: Distribucion des lengües paleoispaniques (Joan Ferrer e Jané)

Ua subergessenta introduccion as lengües paleoispaniques pòt trobar-se en manau de Sinner e Velaza (2022). Es inscripcions en lengües paleoispaniques son facilament consultables ena basa de donades Hespèria (<http://hesperia.ucm.es>).

Er iberic

Peth nombre d'inscripcions, era lengua paleoispanica melhor documentada ei er iberic, lengua que desvelopèc un sistèma pròpi d'escritura, semisillabic, deschifrat enes ans 20 deth sègle passat per Gómez Moreno. Maugrat qu'es inscripcions iberiques pòden ara lieger-se sense dificultat, non podem comprèner eth sòn contengut. Maugrat er aire de familha damb era lengua basca, aguesta non a servit d'ajuda entà auançar en deschiframent, damb excepcion deth sistèma de numerus lexics (Orduña 2005, Ferrer e Jané 2009), descubèrta qu'a tornat a méter d'actualitat eth vielh ahèr dera relacion entre basc e iberic. Aué son de mès en mès es investigadors qu'accepten ua relacion genetica entre andues lengües, encara que non sufisentament apròp entà perméter un deschiframent per miei dera lengua basca (vedetz Orduña 2022 entara relacion entre basc e iberic).

Era següenta relacion de numeras iberics e es sòns equivalenti basqui demòstre clarament era equivaléncia deth sistèma, totun es petites diferéncias.

Basc	Iberic	Significat
<i>erdi</i>	erdi, erder	<i>mitat</i>
<i>bat</i>	ban	<i>1</i>
<i>bi</i>	bi(n)	<i>2</i>
<i>hiru(r)</i>	irur	<i>3</i>
<i>lau(r)</i>	lau(r)	<i>4</i>
<i>bost, bortz</i>	bors(te)	<i>5</i>
<i>sei</i>	śei	<i>6</i>
<i>zazpi</i>	sisbi	<i>7</i>
<i>zortzi</i>	sorse	<i>8</i>
<i>bederatzi</i>	?	<i>9</i>
<i>hamar</i>	(a)bař	<i>10</i>
<i>hogei</i>	ořkei, ogei	<i>20</i>
Numeras compausadi		
12	abař-ke-bi	<i>hama-bi</i>
15	abař-ke-borste	<i>hama-bortz (o bost)</i>
16	abař-śei	<i>hama-sei</i>
23	ořke(i)-irur	<i>hogei-ta-iru(r)</i>
24	ořkei-ke-laur	<i>hogei-ta-lau(r)</i>
30	ořkei-abař	<i>hogei-ta-amař (20+10)</i>
31	ořkei-bař-ban	<i>hogei-ta-hamaika (20+11, irregular)</i>

Ath delà des numeraus, s'an detectat bères ues autes coïncidències, coma er iberic **egiar** ('hec', en inscripcions d'autoria) damb basc *egin* 'hèr', eth sufixe de genitiu **-en** ('de'), identic en basc, o dilhèu eth sufixe de genitiu locatiu **-ku**, qu'en basc ei *-ko*, o eth possible pronòm **-mí**, dilhèu basc *ni* 'jo'. De contunh dus exemples d'inscripcions iberiques brèus que se pòt intuïr eth significat:

likinete ekiar usekerterku 'Licinos d'Ossicerda ac a hèt' (inscripcion sus un mosaïc de Caminreal). I a monedes bilingües dera ciutat d'**usekerte** / *Ossicerda*.

[be]lešbai[ser]enmí 'Sò de Belesbaiser' (lapida de Bell-lloc), damb un nòm iberic format per dus elements coneishudi en aquitan, coma veiram, *Belex e Baeser*.

Er airau d'inscripcions iberiques corbís tota era còsta mediterranea des deth sud de França enquia Andalosia, en tot penetrar entar interior pera val der Ebre. Ena zòna mès meridionau s'escriuec iberic damb ua varianta deth semisillabari qu'encara non a estat deschifrat per complèt. Tanben s'utilizèc ua varianta der alfabèt grèc, utilizat ena zòna d'Alacant e Múrcia. Eth tipe epigrafic mès caracteristic dera epigrafia iberica ei era lamina de plomb, utilizada entà escriuer sustot cartes o tèxtes de tipe comerciau.

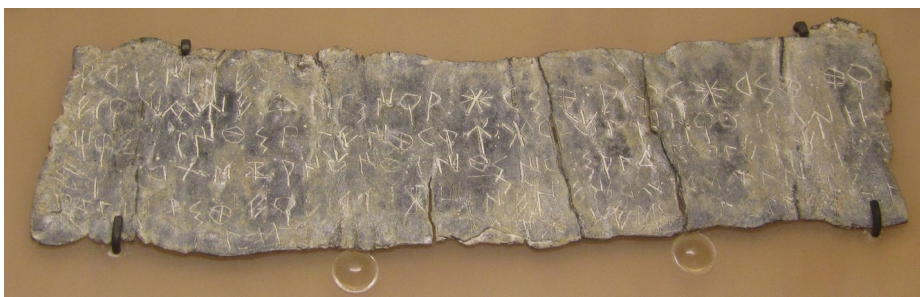

Figura 2: Eth plomb iberic d'Ulhastret (Musèu d'Ulhastret, fotografia der autor)

En contorn pireneic cau destacar era extraordinària concentracion d'inscripcions rupestres ena Cerdanha, semble que de tipe votiu, damb

possibles nòms de divinitats, en nombre que sonque aurie comparason justament enes inscripcions aquitanes dera Nauta Garona.

Eth celtiberic

Eth signari iberic s'utilizèc tanben entà escriuer ua lengua cèlta, eth celtiberic, qu'a enes bronzes de Botorrita (Saragossa) quauqui uns des tèxtes cèltes mès longui d'Euròpa. Se tracte de tèxtes legaus, qu'encara que seguissen tanben indeschifrats, permeten un grad major de comprenença qu'er iberic, gràcies ara relacion non sonque damb es modèrnes lengües cèltes, mès damb tota era grana familha indoeuropèa, de sòrta que pòden reconeisher-se morfèmes gramaticaus e quauqui mots. Un exemple d'inscripcion celtiberica brèu serie era lapida d'Eivissa, a on ditz *tirtanos abulokum letontunos ke(ntis) belikios*, que se compren gràcies a que cònte sustot de nòms pròpis: 'Tirtanos, dera familha des Abulo, hilh de Letondo, (naturau de) Beligio' (actuau Belchite).

Eth lusitan

Eth lusitan, que se ne consèrven ues pòques inscripcions en alfabet latin, ei ua lengua indoeuropèa, mès semble que non cèlta, parlada ena zòna de Portugal e d'Extremadura. Era inscripcion mès interessanta ei era rupestre deth Cabeço das Fraguas, que hè allusion a ua *suovetaurilia* o sacrifici d'un taure, ua oelha e un pòrc, reconeishibles en lengua lusitana jos es nòms en acusatiu *taurom, oilam, porcom*.

Era lengua deth Sud-oèst

Ena zòna der Algarbe se consèrven inscripcions sus lapides de pèira escrita en un signari emparentat damb er iberic meridionau, que coma aguest seguís parciaument indeschifrat, e que se hec a servir entà escriuer ua lengua qu'encara se ne desconeish s'ère o non indoeuropèa, maugrat assagi recents d'arrevirar-la peth cèlta.

Eth basc-aquitan

Enquia plan entrat eth sègle XX lèu non i auie epigrafia de tipe aquitan en sud des Pirenèus. Maugrat açò, aguest uet s'a aumplit damb ua seria d'inscripcions apareishudes ena Navarra mièja, que mòstren

antroponimia, e sustot teonimia, relacionable damb era des inscripcions aquitanes, e en quauqui casi damb parallèli dirèctes en basc actuau, coma ei eth cas deth teonim *Urde* (basc *urde*, 'pòrc'), que rebrembe a d'auti casi de divinizacion d'animaus que veiram ena epigrafia aquitana. Tanben es antroponims *Umme* (basc *umme* 'mainatge, criatura', aquitan *Ombe*) o *Sahar* (basc *zahar* 'vielh'), restacadi tanben damb es nòms aquitans basadi en nòms de parentiu o denominacions personaus.

Per açò se ten aué en dia a parlar de basc-aquitán o vasconic-aquitán entà hèr referéncia a tot aquest contorn lingüistic andús costats des Pirenèus. A diferéncia der aquitán *stricto sensu*, en vasconic existissen testimònis epigrafics en lengua e signari indigèna, concrètament escriti en ua varianta locau deth signari iberic. Se tracte lèu exclusivament de cuertes legendes monetaus, encara que segontes quauqui investigadors i aurie era possibilitat qu'era inscripcion deth mosaïc d' *Andelo* (Navarra), generaument considerada iberica, siguesse en realitat escrita en vasconic ancian. Enes darrèri tempsi er airau d'epigrafia basc-aquitán s'a ampliat damb era trobalha d'ua seria d'inscripcions funeràries damb antroponimia similara ara aquitana localizadas enes tèrres nautes de Sòria.

En çò que tanh ath basc coma lengua modèrna descendenta d'ua lengua paleoispanica, merite un comentari a part, que li dedicaram de contunh.

Eth basc

Coma auem dit, era basca ei era unica lengua paleoispanica qu'a suberviscut enquias nòsti dies, e ei ath delà era unica lengua non indoeuropèa parlada en Euròpa occidentau. Ei per tant er unic subervivent d'ua seria de lengües non indoeuropèes que se parlèren en Euròpa abans deth latin, e en quauqui casi tanben abans dera expansion des lengües cèltes e germaniques.

En çò que tanh ara sua extension geografica, encara que segurament coneishec un moment d'expansion pendent es sègles escuri dera Edat Mejana, desde que i a documentacion dirècta eth basc non a hèt mès que recular enquiath sòn domèni actuau, que basicament se limite en Espanha as províncies de Guipuscoa, era major part de Biscaia e ua petita porcion deth nòrd d'Alaba, ath delà deth nòrd-oèst de Navarra. En França, es tres províncies de Labord, Bassa Navarra e Sola. Ena Edat Mejana era sua extension ena peninsula Iberica siguec considerablament major, en tot includir era major part de Navarra exceptada era Ribèra, bona part dera Rioja e zònes deth nòrd de Burgos, ath delà de tota Alaba.

Justament dera Rioja procedissen es testimònis escrits mès ancians deth basc, consistenti en dues cuertes glòsses o traduccions basques ath marge d'un tèxte en latin, datable enquiath sègle X. Ath delà, ath marge de nòms pròpis o quauqui mots en documents medievaus, non existissen tèxtes longui escrits en basc enquiara difusion dera imprenta en sègle XVI.

Eth basc actuau presente ua notabla fragmentacion dialectau, qu'arribe a aufrir dificultats de comprenença mutuau entre es extrèms deth domèni, a on se placen es dialèctes mès diferenciadi, eth biscaïn en extrèm occidentau, e eth soletin en orientau, encara que non i a dobtes sus era unitat dera lengua.

Foneticament eth basc resulte fòrça pròplèu ath castelhan, damb es madeishes cinc vocaus, e un consonantisme similar, exceptada era diferenciacion entre dues sibilantes *s* e *z*, andues sordes, damb es sues corresponentes africades *ts* e *tz*, e era sua abundància en sons palataus, usadi soent damb finalitats expressives.

Era lengua basca se caracterize per èster deth tipe nomenat aglutinant, ei a d'èder, qu'es sufixes gramaticaus se junhen a arraitzes perfèctament delimitades. Es nòms an sufixes de cas entà exprimir es desparières relacions sintactiques e tipos de circumstàncies, e non existissen preposicions. Existís ua declinason determinada singulara equivalenta ath nòste article determinat, ua declinason determinada plurau e d'auta

indeterminada sense distincion entre singular e plurau. Destaque era existéncia d'un cas ergatiu, que mèrque eth subjècte de vèrbs transitius, en oposicion ath subjècte des vèrbs intransitius, qu'apareish sense mèrca, atau coma eth complement dirècte.

Era morfologia verbau ei extraordinàriament complèxa, encara que d'un aute canton era complexitat se limite ath vèrb auxiliar. Damb aguest verb se conjugue era totalitat des tempsi e manères verbaus ena majoria de vèrbs, exceptat en uns pògui qu'an conservat ua conjugason sintetica sonque entà quauqui uns des tempsi verbaus. Existissen formes alocutives de tutege (damb distincion deth sèxe deth parlant) e voseg, que hèn referéncia ar interlocutor encara que non sigue implicat ena accion deth vèrb.

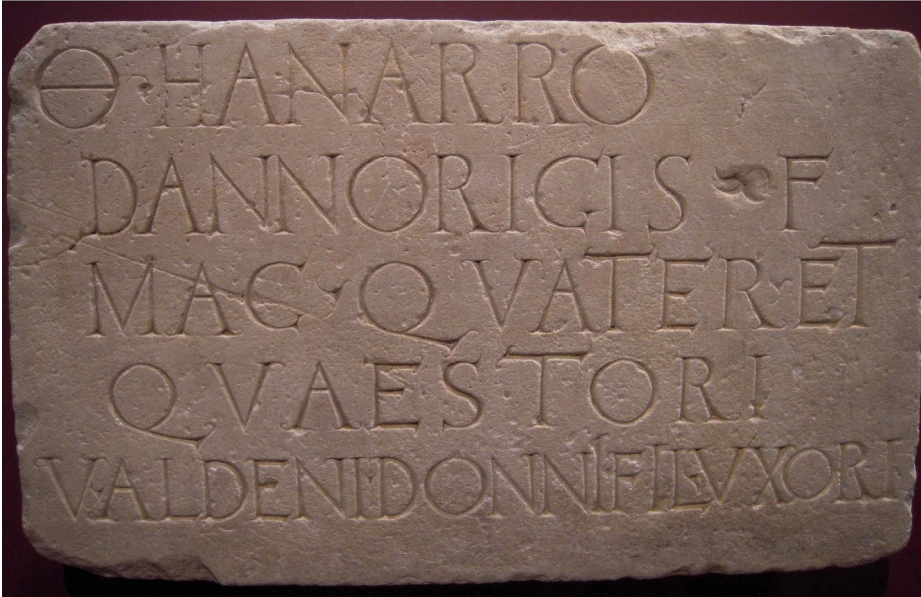
Coma exemple pro expressiu dera radica diferéncia deth basic en comparason damb es lengües indoeuropèes, metem de contunh era prumèra linha dera parabòla deth semiador en dialècte labortan, segons Luchaire: *Huna hazi-eraile bat athera zen eraitera*, 'Aciu un semiador gessec a semiar'.

Eth gal

Era auta lengua qu'a deishat testimònis identificables tant ena epigrafia coma ena toponimia dera Val d'Aran o zònes pròplèus ei eth gal, era lengua cèlta parlada ena Gallia, damb nombrosi testimònis epigrafics, mès qu'era sua coneishença ei, coma era de totes es lengües paleoeuropèes, fòrça deficiente. Pòden arribar a comprene-se rasonablament ben quauques inscripcions cuertes, mès era dificultat ei fòrça major quan se tracte de tèxtes longui.

Encara que s'an conservat lengües cèltes enquias nòsti dies en Gran Bretanha, Irlanda e era peninsula de Bretanha en França, totes eres presenten trèts comuns non compartidi damb eth gal, en particular era posicion iniciau deth vèrb, encara que i a cèrtament caracteristiques comunes e un lexic patrimoniau comun, que ne podem destacar per exemple *dun* 'fortalesa', present ena toponimia (*Lugdunum*, nòm

ancian de Lyon e de Sant Bertrand de Comenge), o *rig-* 'rei', present ena fin *-rix* de quauqui nòms compausadi gals, coma eth deth rei Vercingetòrix.

Figura 3: Eth nòm gal Dannorigis en ua inscripcion aquitana de Sent Liser. Ei compausat de danno- 'jutge' e rix, genitiu rigis 'rei': 'rei des jutges' (Musée de Saint-Raymond de Tolosa, fotografia der autor).

Coma exemple d'inscripcion galla, podem aufrir eth tèxte d'ua pèça de hus, que s'utilizaue coma present entre amants, e que ditz GENETTA IMI DAGA VIMPI, que se pòt tradusir coma 'era mia gojata bona, polida' o 'sò ua gojata bona, polida' (Mullen-Ruiz Darasse 2018). En comparason damb eth basc, vedem qu'aciu aumens i a bèth element gramaticau familiar, coma eth femenin en *-a* e eth possible possessiu de prumèra persona *imi*, 'mia' que tanben poirie èster eth verb 'èster' en prumèra persona, que rebrembarie ath grèc *eimí* 'sò'.

Es hònts literàries antigues e medievaus

Segontes era famosa afirmacion de Cesar ath començament des sòns *Comentarii de bello Gallico*, “Era Gallia ei tota dividida en tres parts, qu’ua la demoren es Bèlgues, una auta es aquitans, e era tresau qu’ena sua pròpia lengua se diden cèltes, ena nòsta gals. Toti eri se diferèncien entre eri pera sua lengua, leis e institucions.” Soslinhe de contunh qu'er arriu Garona separe as aquitans des gals, e qu'aguest arriu, amassa damb er ocean e es Pirenèus permet definir geograficament Aquitània.

Eth testimòni de Cesar se ve confirmat peth d'Estrabon, qu'afirme qu'es aquitans son desparièrs des gals pera sua lengua e peth sòn aspècte fisic, en tot semblar-se mès as ibers.

Pendent eth Baish Empèri, eth tèrme Aquitània se desplace ena zòna entre era Garona e eth Lèger, mentre qu'era Aquitània de Cesar passe a coneisher-se coma *Novempopulania*, en allusion as nau pòbles o tribus principaus que l'abitauen, que i auie entre eri es *Convenae* dera Nauta Garona, d'a on derive eth nòm de Comenge, e es *Consovanii* dera val deth Salat, d'a on derive Coserans.

En sègle VI Gregori de Tours designe coma Vasconia era zòna montanhosa dera Novempopulania. Aguest nòm, transcrit coma *Wasconia*, apareish ena crònica de Fredegari entà hèr referéncia a tota era anciana Aquitània de Cesar, entre era Garona e es Pirenèus, e d'eth, en tot passar per *Guasconia*, derive era actuau ‘Gasconha’.

Per çò que hè ara Val d'Aran, era prumèra referéncia poderie èster era mencion que hè er istorian Polibi ara marcha d'Anibal contra Roma en tot traessar es Pirenèus, en tot sométer en sòn camin as ilergetes, bargusis, airenosis e andosins. Aguesti airenosis se sòlen restacar, pera similitud deth nòm, damb era Val d'Aran, encara que se pense qu'aucuparien segurament un territòri major. Pera madeisha similitud fonetica se sòl restacar as andosins damb Andòrra.

Fin finau, ei plan coneishuda era relacion qu'entre era Val d'Aran e es vascons s'establís ena Cançon de Santa Fe, poèma occitan deth s. XI,

en vèrs que ditz *cisclaun.l Bascon qe son d'Aran*, ei a díder, 'criden es vascons, que son d'Aran'.

Era epigrafia aquitana

A falta d'inscripcions escrites en lengua aquitana, era hònt mès dirècta que disposam entara coneishença d'aguesta lengua ei era longa seria de nòms pròpis (mès de 700) conservada enes inscripcions romanes d'Aquitània, qu'includissen non sonque antroponims, mès tanben un bon nombre de teonims o nòms de divinitat, qu'ara sua valor lingüistica se junh era d'èster un valuós testimòni dera religion indigèna.

Aguestes inscripcions se distribuïssen per tota era Aquitània istorica, ei a díder, eth triangle format pera Garona (damb prolongacion peth Salat), es Pirenèus e er Atlantic. Se non pera val der arriu Salat, coïncidís en generau damb eth domèni lingüistic deth gascon. Maugrat açò, coma pòt observar-se en mapa de distribucion des inscripcions aquitanes, ei era Nauta Garona era zòna a on se da, damb fòrça diferéncia, era major concentracion, e era sua freqüéncia amendrís segontes mos aluenham d'aguesta zòna, de sòrta qu'en actuau territòri de lengua basca sonque n'apareish ua, en Tardets. Se tracte tostemp d'inscripcions votives o funeràries, generaument talhades sus marme, en tot destacar er emplec deth marme de Sent Biat.

Se guardam en mapa era distribucion des inscripcions, veiram que dehòra dera Nauta Garona sonque i a petites concentracions mès ath nòrd ath torn de ciutats tan romanizadas coma Eusa e Aush. Cap ar èst, mès apròp des Pirenèus, sonque trobam uns pòqui teonims. Eth mès d'occidentau, ja en territòri basc, ei eth de Tardets, donques qu'eth punt qu'apareish en Guéthary ei un nòm cèlta.

Eth nombre d'inscripcions de Comenges e, laguens ua menor mesura, de Coserans, ei excepcionau en eth madeish, non sonque se tiem en compde es inscripcions damb onomastica aquitana. Lizop (1931, 296) da ues chiffres, qu'aué serien mès granes, de 409 inscripcions peth

territòri des *Convenae*, e 21 pes *Conсорani*, ua chifra excepcionala que Lizop compare ara d'ua ciutat fòrça romanizada coma Burdèus, e que serie eth triple de totes es autas *civitates* dera *Novempopulania*, incluides es mèis romanizadas, coma es *Ausci* (Aush), *Elusates* (Eusa) e *Lactorates* (Leitora). Destaque tanben Lizop era bona qualitat generau des epigrafs.

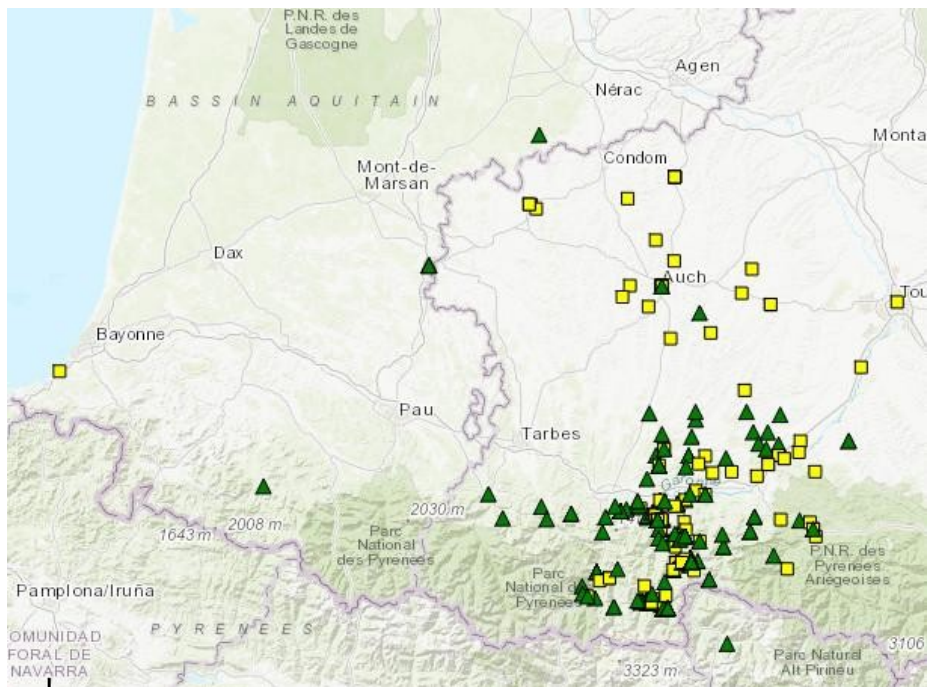

Figura 4 :Distribucion des inscripcions aquitanes. Es rectangles representen inscripcions funeràries, es triangles autars votius (<http://eorduna.awardspace.info>)

Era extraordinària abundància d'epigrafs ena Nauta Garona s'a restacat damb era preséncia dera ciutat romana de *Lugdunum Convenarum* (Sant Bertrand de Comenge) e dera existéncia de diuèrses peirèras de marme espleitades ena antiquitat, coma es de Sent Biat, que porporcionauen eth materiau entath supòrt des inscripcions.

Ath sud des Pirenèus, ena Navarra mieja, s'an trobat en epòca mès recenta quauques inscripcions que mòstren ua onomastica e un tipe de teonimia restacada clarament damb era aquitana.

Siguec er erudit francés Achille Luchaire, en sègle XIX (Luchaire 1876-7), eth prumèr en avertir era similitud de quauqui nòms de persona o de divinitats aquitanes damb elements deth vocabulari basc, mès siguec eth gran lingüista basc Luis Michelena eth prumèr en realizar un estudi sistematic des coïncidències lexicaus, fonetiques e gramaticaus qu'aufrien aguesti nòms damb eth basc e en particular damb eth proto-basc, atau coma eth madeish ac rebastie (Michelena 1985). Era darrèra grana hita ena investigacion ei era tèsi deth sòn discipol Joaquín Gorrochategui (Gorrochategui 1984), qu'amasse e estúdie toti es nòms identificadi enquiath moment, e que seguiram en tota aguesta seccion sus er aquitan. Eth madeish autor a amassat en publicacions posteriores es nauetats epigrafiques qu'an permetut ampliar eth còrpus.

Lèu toti es nòms aquitans apareishen en inscripcions sus pèira, classificables ena sua totalitat coma funeràries o coma autars votius. En totes eres apareishen nòms personaus, e enes dusaus, ath delà, pòt aparéisher eth nòm dera divinitat que se li dedicaue era inscripcion, que pòt èster un diu roman, indigèna, o en escasences un diu roman damb epítets indigènes. Ua descubèrta recenta non sonque amplièc de forma notabla eth còrpus onomastic, mès que higic un nau tipe epigrafic: es lamines d'argent votives. Era trobalha se produisic pendent eth dragat deth Rin ara nautada de Hagenbach (Alemanha), e treigues ara lutz un totau de 129 lamines d'argent en forma de huelhes de palma, que 34 n'èren inscrites damb es nòms des dedicants. Era similitud d'aguesti nòms damb d'auti nòms dera zòna de Comenge permetec identificar era trobalha coma un botin capturat pendent un sacatge per part de germanics de quauque santuari dera zòna dera Nauta Garona, e qu'a eth sòn retorn, en tot crotzar eth Rin, patiren un naufragi, e perderen eth botin. Es lamines an estat editades per Gorrochategui (2003).

Era major part des inscripcions se conservèren pendent sègles reutilizadas enes murs de glèises, cases o granges, tant ath laguens d'eres coma, sustot, en exterior. Sigüec sustot pendent eth sègle XIX qu'er interès scientific amièc a nombrosi erudits, quauqui d'eri originaris dera zòna deth Comenge, coma Victor Cazes o Julien Sacaze, en amassar colleccions epigrafiques, en tot pagar as abitants deth lòc o as capelhans pes inscripcions des sòns pòbles, o en quauqui casi simplement en tot amiar-les. Ara sua mòrt, quauques d'aguestes colleccions s'escampilhèren, coma era deth pireneista Maurice Gourdon, mès ues autes acabèren mès o mens intègres en un musèu, coma ei eth cas dera colleccion Sacaze, depausada en Musée du Pays de Luchon.

Aué en dia era màger part deth còrpus epigrafic aquitan ei depausat en musèus, encara qu'en generau sonque ua petita part des sues colleccions ei exposada ath public. Destaquen es colleccions deth Musée de St. Raymond, en Tolosa, editada per Rodríguez e Sablayrolles (2008); era deth Musée Archéologique Départementale de Saint-Bertrand-de-Comenges, editada per Sablayrolles e Schenk (1988); o era colleccion Sacaze, conservada en Musée du Pays de Luchon, e que non a estat editada damb posterioritat ara òbra deth pròpri Sacaze. Per un aute costat, son fòrça es inscripcions qu'encara pòden observar-se *in situ*, encastrades enes murs de glèises, o laguens ua menor mesura en cases o granges, o en quauqua muralha, coma era de Sant Bertrand de Comenge. Destaque era concentracion d'inscripcions qu'encara pòden veder-se *in situ* apròp de Luchon, especiuament ena glèisa de Sent Avantin o ena de Cadelh e las Penas (Cazarilh-Laspènes). En bèri casi çò que i a ei ua reproduccion dera inscripcion originau, que se tròbe en bèth musèu. Ei eth cas, per exemple, dera inscripcion dedicada ath diu *Abellio* encastrada ena ermita de Saint-Pée de la Moraine, qu'er originau ei conservat en Musée de Saint Raymond de Tolosa.

Non existís a dia d'aué ua publicacion qu'amasse era totalitat des inscripcions damb epigrafia aquitana. Era major part apareishen ena

gran òbra postuma de Julien Sacaze, *Inscriptions Antiques des Pyrénées* (Sacaze 1892), mès en aguesta òbra deth sègle XIX s'aufrissen diboishi, non pas fotografies des inscripcions, e apareishen fòrça inscripcions damb onomastica purament latina. Çò de madeish passe damb es ja mencionades edicions deth Musée de Saint Raymond de Tolosa o eth de Sant Bertrand de Comenge, damb excellentes edicions des pèces acompanhades de bones fotografies, mès que se limiten as sues colleccions, e ath delà sonque amassen es autars votius, en tot deishar de costat es inscripcions funeràries.

Un assag recent d'aumplir aguest uet ei era basa de donades *on line* der autor d'aguestes linhas (<http://eorduna.awardspace.info>), en cors d'elaboracion. Ei estonant que fòrça des inscripcions descrites ja per Sacaze en sègle XIX seguissen aué en dia en madeish lòc, e maugrat açò non s'a publicat jamès ua fotografia. Ei de supausar qu'era òbra *Inscriptions Romaines d'Aquitaine*, en cors de publicacion, aumplirà quauque dia aguest uet.

Antroponimia

Era antroponimia aquitana se documente tant enes inscripcions funeràries coma enes nòms des dedicants des inscripcions votives. Totun que en fòrça casi es nòms son purament latini, i a inscripcions que sonque an nòms indigènes, o qu'an tanti nòms latini coma indigènes. Coma era formula onomastica abitua des *peregrini*, ei a d'ider, es que non auien era ciutadania romana, includie eth nòm deth pair, se dan casi en qu'eth pair consèrve un nòm aquitan e eth hilh a ja nòm roman, en tot testimoniar eth procès de romanizacion, encara que non son estonants es exemples en que succedís justament çò de contrari. D'un aute biais, coma nòms indigènes non auem sonque nòms aquitans, mès qu'apareishen tanben nòms gals, çò que non ei estranh s'auem en compde eth caractèr der arriu Garona de termièra entre Aquitània e era Gallia. Son d'especiau interès quauqui nòms gals adaptadi ara fonetica aquitana, coma *Dunohorigis*, que mòstre ua reduplicacion vocalica damb aspiracion impròpia deth gal mès caracteristica der aquitan. Un exemple classic deth caractèr

molticulturau dera region en epòca romana ei era inscripcion de Arnesp (Valentina), un autar votiu dedicat a Jupiter per *Titullus*, de nòm latin, hilh de *Cintugnatus*, tipic nòm gal, e de *Edunxe*, damb nòm aquitan.

Figura 5: Inscripcion d'Arnesp, dedicada a Jupiter per Titullus, damb nòm latin, hilh de Cintugnatus, de nòm cèlta, e d'Edunxe, de nòm aquitan (Musée archéologique départ. de Saint-Bertrand-de-Comminges. Fotografia der autor).

Era antroponimia pròpiament aquitana se caracterize pera predominança de nòms formadi per derivacion, ei a díder, pera addicion d'un sufixe gramaticau, coma poderie èster un diminutiu, a un lexema simple. Tanben apareishen coma nòms lexèmes simples sense sufixe, e mèst estonantament compausadi, que son per contra mèst freqüents enes nòms de divinitats. Es nòms compausadi son, per

contra, caracteristics dera antroponimia tant iberica coma gala. Ena mencionada inscripcion d'Arnesp podem comparar eth nòm compausat gal *Cintu-gnatus* (que significarie 'prumèr neishut', ei a dèder, primogènit), damb eth nòm aquitan dera mair, *Edun-xe*, un derivat en aguest cas damb lexèma e sufixe de significat insegur.

Entre es sufixes de derivacion, quauqui uns mòstren coïncidéncias damb eth basc. Ei eth cas des sufixes ipocoristics, damb valor diminutiu o afectiu, *-x(s)o*, *-so*, *-ko*, *-to* (basc *-txo*, *-so*, *-ko*, *-to*), o deth sufixe *-tar* formaument identic ath basc *-(t)ar*, qu'exprimís procedéncia (*bilbo-tar* 'de Bilbao').

Figura 6 : Era romanizacion onomastica entre dues generacions: lapida funerària de Silvano, hilh de Bihotar, e Amoena, hilha de Sembeten, procedenta de Bossens. Musée de Saint-Raymond, Tolosa (fotografia der autor).

Ua característica notabla dera antroponimia aquitana ei er emplec coma nòms pròpis de lexèmes deth vocabulari comun des designacions personaus o de parentiu. Coma aguest camp lexicau ei entre es mèns basics deth lexic de quinsevolh lengua, e per tant mens subjècte ara substitucion, ei eth qu'a aufrut majors coïncidències damb eth lexic basc actuau.

Ena següenta taula aufrim ua relacion de bèri d'aguesti lexèmes, eth sòn equivalent basc damb eth sòn significat, e quauqu'un des nòms en qu'apareish:

LEXEMA AQUITAN	EQUIVALENT BASC	EXEMPLES AQUITANS
<i>Atta-</i>	<i>aita</i> 'pair'	<i>Atta, Attacconis</i>
<i>Cison-, Gison-</i>	<i>gizon</i> 'òme'	<i>Gisondoni, Cison</i>
<i>Sembe-</i>	<i>seme</i> 'hilh'	<i>Sembetar, Sembecconis</i>
<i>Andere-</i>	<i>andere</i> 'senhora'	<i>Andere, Anderexo</i>
<i>Nesca-</i>	<i>neska</i> 'gojata'	<i>Nescato</i>
<i>Seni-</i>	<i>sehi, sen-</i> 'gojat, <i>mosso</i> '	<i>Senius, Senicco</i>
<i>Ombe-</i>	<i>hume</i> 'mainatge'	<i>Ombecco, Ombexonis</i>

Coma pòt veder-se, es lexèmes aquitans son practicament identics as sòns equivalenti basqui modèrns, exceptat quan interven quauque cambi fonetic plan coneishut, coma ei eth cas dera reduccion $mb > m$, comuna damb es lengües romaniques vesies, qu'explique per exemple *Sembe* > *seme*, o era pèrta d'-n- intervocalica, qu'explique era equacion *Seni* = *sehi*.

Eth corresponent masculin d'*Andere* semble èster en aquitan eth nòm qu'apareish damb variantes coma *Andos, Andost, Andossus, Andoxus*, que non se consèrve atau en basc actuau, mèns que segons Lizop (1931, 111) serie restacat damb eth basc *handi* 'gran', e eth sufixe forme part

deth nòm de quauqui animaus mascle, coma *ordots* 'pòrc' o *bildots* 'anhèth'. Poderie conservar-se tanben en tèrme medievau *andosco*, que hè referéncia a ua classa de moton.

Figura 7: *Sembe-* 'hilh' y *bihos-* 'còr' en un autar votiu d'Eup conservat en Musée Départemental de Saint-Bertrand-de-Comminges (fotografia der autor).

Ath delà des anteriors, se hèn a servir d'auti lexèmes qu'an tanben correspondéncia en basc, e que corresponen a d'auti contorns deth vocabulari, coma es parts deth còs uman (*Bihoxus*, basc *bihotz* 'còr', segurament en sens afectiu), numeraus (*Borsus*, basc *bost*, *bortz* 'cinc'), colors (*Belex*, basc *beltz* 'nere'), o nòms d'animaus (*Hars*, basc *hartz* 'os', *Oxson*, basc *otso* 'lop', *Sosonnis*, basc *zozo* 'merli, tord'). Non cau escartar que *Belex* hèske referéncia en realitat a un aute audèth, basc *belatz*, *belatx* 'gralha, esparvièr', segontes es dialèctes.

Es nòms aquitans sòlen aparéisher adaptadi ath latin per çò que hè ara declinacion: coma eth latin classic exprimís es relacions sintactiques mejançant terminacions de cas, es nòms indigènes deuen adaptar-se a quauqua des declinacions latines entà poder indicar era foncion de complement indirecte ('a, entà') en cas des teonims, eth subjècte en cas des nòms de dedicants des inscripcions, o eth genitiu ('de') entara filiacion ('hilh de'). Sòl auer cèrta vacilacion, e un madeish nòm pòt aparéisher declinat de diuèrses manèrs: atau, eth datiu d'*Ilun* pòt èster *Ilunno*, dera dusau declinacion, o *Ilunni*, dera tresau. Aquesta darrèra declinacion sòl facilitar mès era adaptacion, donques non exigie desinència en nominatiu, eth cas deth subjècte, encara que pòt exigir cambis en d'auti casi. Atau, *Ilixoni* supause un nominatiu *Ilixo, que coïncidirie damb eth lexèma indigèna, mès en datiu se li ahig ua nasau, coma en latin eth datiu de *leo ei leoni*.

Eth tipe d'antroponimia documentada enes inscripcions aquitanes a contunhitat ena antroponimia basca medievau, qu'includís nòms d'animaus (*Otsoa*, *Otxoa* 'lop'), nòms de parentiu (*Andere*, *Andereçu*, *Semeno*, actuau *Jimeno*), etc.

Teonimia

Es teonims aquitans apareishen sonque en un tipe especific de supòrt epigrafic, er autar votiu. Se tracte d'un objècte pròpi dera religion romana, mès qu'arribe a integrar divinitats indigènes a causa dera tolerància romana damb es religions locaus, en tot perméter eth culte as sues divinitats e en tot integrar-les enes cultes romanes, a viatges per miei deth sincretisme, ei a díder, era identificacion d'ua divinitat romana damb ua auta indigèna, especiuament quan compartien quauques caracteristiques comunes. En cas d'Aquitània disposam de denominacions mixtes, en datiu, de divinitats romanes acompanyades per un nòm o epitet indigèna, coma ei eth cas de *Marti Leherenno*, *Marti Sutugio*, *Herculi Toliandosso* o *Herculi Ilunno Andoso*.

Es autars votius non son mès qu'ua reproduccion, en grandesa redusida, des autars de sacrificis que i auie deuant es temples entà sacrificar animaus as dius romans. Es devòts les amiauven as temples en compliment d'un vòt o promesa hèta ara divinitat, en escambi de quauque favor, de manèra semblanta as exvòts que se contunhen amiant aué en dia en quauqui santuaris o ermites. Es grandors pòden èster fòrça diuèrses, desde mès d'un mètro de nautada enquia mens d'un palm, de sòrta que era majoria èren facilament transportables enquiath santuari. Quauques ues des mès petites trobades manquen d'inscripcion, encara qu'ei possible que siguesse pintada.

Es autars còsten d'un còs centrau en forma de cub. Era inscripcion sòl plaçar-se sus era cara frontau deth cub, que repòse sus un pedestau, e a un coronament damb dues volutes andús costats. Enes lateraus pòt auer quauqua representacion alusiva a esturments rituaus, coma gèrles de libacion, o en quauque cas ath possible animau sacrificat, coma eth sanglièr der autar dedicat a *Baeserte*, era quau causa permeterie restacar *Baeserte* damb eth basc *basurde*, 'sanglièr', compausat per baso 'bòsc' e urde 'pòrc'. En nòm de persona *Baisothar* auríem ua forma mès pròplèu a *baso*.

Era grana dispersion d'aguesti autars per pòbles o ermites dera Nauta Garona suggerís era existéncia de petiti santuaris ruraus. Schenk-David (2005) a excavat en aguesta zòna tres santuaris de montanha, a on localizèc nombrosi exemplars petiti d'autars votius, en tot arribar ara conclusion que se tractaue de petites bastisses similares as actuaus palhèrs o bòrdes, damb era part posteriora apiejada ena pendent dera montanha, e era façada anteriora dubèrta. Era datacion ei fòrça tardana, aguesti santuaris se mantengueren en us enquias sègles V o VI d.C. Ei coriós eth cas, que relate Schenk-David, de Victor Cazes, epigrafista e entomològ de Sant Bertrand de Comenge en sègle XIX, qu'encara podèc veir uns autars dedicadi ath diu *Fagus*, deificacion deth hai, en un còth dera montanha. Segontes relate, en lòc se mantenguie era tradicion d'arringar peth camin ua branca de hai e depausar-la en tot passar ath costat der autar.

Coma veiram mèns endauant, son nombrosi es nòms de poblacion dera Nauta Garona qu'an ua etimologia que derive d'un teonim conservat ena poblacion. Ei tanben eth cas d'ua montanha, eth Pic de Gar, a on se trobèren autars dedicadi ath diu *Garri*.

Quauqui teonims apareishen exclusivament en ua poblacion o enes sues proximitats, coma *Erge*, qu'auec un culte centrat en Montserié, toponim que derive deth nòm deth diu, mèns d'auti an ua difusion mèns ampla, coma ei eth cas d'*Abellio*.

Des deth punt d'enguarda etimologic, es nòms de dius aquitans se caracterizen per èster, quan pòden restacar-se damb eth basc, nòms d'arbes o d'animaus. Auem ja vist er exemple deth diu *Fagus*, qu'ei un nòm latin, mèns non cau escartar que siguesse tanben er utilizat en aquitan, totun que Gorrochategui non l'includís coma teonim indigèna: ei significatiu qu'en basc eth tèrme entath hai, *pago*, d'origina latina, utilize eth madeish lexèma, damb era adaptacion *f > p* tipica de quauqui dialèctes basqui. Cau soslinhar, ath delà, que *fagus* 'hai' en latin ei femenin, coma son toti es nòms d'arbe en latin, mèns eth sintagma en datiu *deo Fago* demòstre qu'aciu ei masculin.

Com auem vist que passe damb era antroponimia, tanben auem teonims cèltes. Çò de mèns clar serie *Minerva Belisama*, en ua inscripcion votiva encastrada en un pilar deth pònt, qu'ei un cas mèns d'epitet indigèna, aciu damb un nòm de dieusa romana *Minerva*. *Belisama* ei un superlatiu, que pòt voler díder 'era mèns brilhanta' o 'era mèns poderosa', segons es autors.

Un possible teonim cèlta hèt a servir ena Nauta Garona ei *Abellio*, que se n'an prepausat diuèrses etimologies, era mèns suggerenta e coerenta damb eth panorama teonimic locau ei aquera que lo restaque damb eth cèlta *auallo* 'poma', de sòrta que poderíem auer aciu un aute nòm d'arbe, en aguest cas era pomèra.

Cau soslinhar qu'es arbes divinizats sòlen èster aqueri que peth sòn frut auien ua importància entara economia locau. Ath delà deth hai e eth pomèr, d'auti arbes deificats son era ausina e eth casse. Entath

prumèr auem eth diu *Arte*, qu'eth sòn culte se centre en Sent Pèr d'Ardet, identic ath basc *arte* 'ausina'. Entath dusau, eth diu *Arixo*, similar ath basc *haritz* 'casse'. Fin finau, non ei segura era identificacion de *Leherenno* damb eth basc *ler*, *leher* 'pin', donques tanben rebrembe ath vèrb *lehertu* 'esclatar', que s'a restacat damb eth sincretisme de *Leherenno* damb Mart, diu dera guèrra.

Entre es animaus destaquen tanben es d'emplec domestic, encara que i a tanben un animau totemic coma ei er os. Sòlen formar nòms compausadi, qu'eth dusau element hè allusion ara color (*belste*, basc *beltz* 'nere', *corri*, *gorri*, basc *gorri* 'ròi') o ara tonalitat (*ilun*, basc *ilun* 'escur').

DIVINITAT AQUITANA	EQUIVALENT BASC	SIGNIFICAT
<i>Aherbelste</i>	<i>aker, beltz</i>	'boc nere'
<i>Arsilunno</i>	<i>hartz, ilun</i>	'os escur'
<i>Astoilunno</i>	<i>asto, ilun</i>	'saumet escur'
<i>Harausoni</i>	<i>herauts</i>	'pòrc'
<i>Herauscorritsehe</i>	<i>herauts, gorri</i>	'pòrc ròì'

Ath delà poderie includir-se *Idiatte*, divinitat de Sent Pèr d'Ardet, relacionable damb eth basc *idi* 'bò'. Ei fòrça interessant eth teonim *Aherbelste*, 'boc nere', que s'a restacat tradicionalment damb es rites de bruisheria der *akelarre*, paraula basca compausada per *aker* 'boc' e *larre* 'prat', e que poirien èster ua continuïtat de rites pagans.

Er adjectiu *ilun* 'escur', ath delà de formar part deth nòm de quauques divinitats animaus, apareish coma epitet en *Herculi Ilunno Andosse*, e coma nòm de divinitat per eth madeish (*Ilunno* 'er escur').

D'auti nòms semblen basadi ena divinizacion d'elements naturaus o deth terren, coma *Baicorrixo*, *Baigorixo* (basc *ibai* 'arriu' e *gorri* 'ròi'), *Ilurberrixo* (dilhèu *lur* 'tèrra' e *berri* 'nau'), (*I?*)*lurgorri* (*lur* 'tèrra' e *gorri* 'ròi') o *Bassiaro* (*baso* 'bòsc'). Aparentament, *Ilixo*, eth

teonim eponim de Banhères de Luishon, ei format mejançant diminutiu sus era arraitz *ili* 'ciutat', basc actuau *iri*. Entà compréner aguesti exemples ei suficient damb pensar en agionims modèrns coma Montserrat, qu'en origina ei un toponim descriptiu deth terren.

Fin finau, entà quauqui teonims non s'a identificat un equivalent basc. Ei eth cas d'*Ageio*, *Ele* o *Erge*, encara qu'entath dusau poderie pensar-se en basc *ergi* 'vedèth'. Eth diu *Erriapo* de Sent Biat, qu'eth sòn santuari ena peirèra de Rapp a dat lòc ath toponim actuau que la designe, s'a prepausat qu'age ua origina latina, eth diu *Priapus*, damb pèrta dera *p-* iníciau e desvolopament de vocau deuant vibranta iníciau, coma en aranés 'arriu'.

Eth tèxte des inscripcions

Figura 8: Inscripcion funerària de Cadelh e las Penas, damb tres generacions de nòms caracteristics aquitans (fotografia der autor).

Com auem dit, non existissen inscripcions escrites totaument en aquitan, sonque nòms aquitans en inscripcions latines. Aguesti tèxtes sòlen èster fòrça formulars e repetitius, e utilizen soent abreviatures.

Es inscripcions funeràries sòlen indicar eth nòm deth defunt o defunts, eth nòm dera persona que dedique era inscripcion, e era relacion de tanhença que i a damb es defunts. Es nòms des non ciutadans van seguidi deth nòm deth pair en genitiu e era paraula *filius* 'hilh', normaument abracada. Vedem per exemple era de Cazarilh (figura 4):

HOTARRI ORCOTARRIS F(ilius) / SENTARRI ELONI FILIAE / BONTAR HOTARRIS F(ilius) EX TESTAMENTO

‘Entà Hotar, hilh d’Orcotar, entà Sentar, hilha d’Elon. Bontar, hilh de Hotar, per testament’.

Vedem que, coma passe soent ena onomastica iberica, un element deth nòm deth pair se repetís en deth hilh, en aquest cas *-tar*, que sense dopte per edart se repetís aci tanben en dera mair *Sentar*.

Es autars votius pòrten tostem eth nòm deth diu que se li dedique ada eth era inscripcion, damb o sense eth mot DEO (‘diu’, en datiu, ei a déder ‘entath diu’ e eth nòm deth dedicant o des dedicants, seguit dera formula *V(otum) S(oluit) L(ibens) M(erito)*, ‘complic eth vòt, liuraments, coma se meritaue’. Mès estonantament, se pòt indicar era profession deth dedicant, coma un *marmorarius* d’Ardièja. Vedem de contunh eth tèxte d’un autar votiu encastrat en mur meridionau dera glèisa de Sent Avantin (figura 5):

ABELLIONNI / CISONTEN / CISSONBON- /NIS FIL(ius) / V(otum) S(oluit) L(ibens) M(erito)

‘Entà Abellio. Cisonten, hilh de Cissonbon, complic eth vòt, liuraments, coma se meritaue’.

Com ena inscripcion anteriora, un element deth nòm deth pair se repetís en deth hilh, en aquest cas *Cison* (basc *gizon* 'òme').

Figura 9: Autar votiu dedicat a Abellio per Cisonten, hilh de Cissonnbon (basc gizon 'òme'), un des que i a encastradi en mur dera glèisa de Sent Avantin (fotografia der autor).

Descripcion lingüistica der aquitan

Maugrat que der aquitan coneishem exclusivament nòms pròpis, era abundància d'aguesti e era qualitat des correspondéncias damb eth basc permeten ua aproximacion solida a quauqui trèts fonetics dera lengua, e inclús a quauques caracteristiques morfosintactiques.

Per çò que hè ara fonetica, eth trèt mès caracteristic per oposicion tant ath gal coma ar iberic ei era preséncia dera aspiracion, que coma en basc medievau pòt aparéisher en mès d'ua escasença en un madeish

mot. Michelena rebastic dues series de consonantes, *fortes* e *lenes*, entath proto-basc. En posicion finau sonque poderien aparéisher es *fortes*, e semble qu'açò se confirme pera duplicacion dera nasau en fin de tèma en aquitan (*Ilunn-o*, a on era vocau finala ei eth sufixe latin de datiu). Existissen consonantes palataus, tant en quauqui sufixes de diminutiu, coma *-x(s)o*, que correspon ath basc *-txo*, coma ena nomentada 'palatalizacion expressiva', ei a díder, era palatalizacion de quauqua consonanta deth mot, coma era iniciiau, damb finalitats expressives o afectives, e que se tròbe en teonim *Xuban* e en antroponim *Xembus* (cf. er antroponim basc medievau *Xemeno* 'hilhet', qu'a dat er actuau *Jimeno*). Coma en proto-basc, semble auer abséncia de *m*, exceptat coma alofòn de *n* deuant *b* (*Sembe*). Segurament pera escassa adequacion der alfabet latin entà escriuer ua lengua coma er aquitan, non se mèrque era diferéncia entre es dues sibilantes basques. Ath delà, manquen en aquitan, çò de madeish qu'en basc e en iberic, mots damb vibrant iniciiau.

Encara que, coma s'a dit anteriorament, es nòms apareishen declinadi en latin, quauqui teonims apareishen damb un sufixe *-e* que coïncidís formaument damb eth genitiu arcaïc basc, dilhèu utilizat en foncion de datiu. Es auti elements gramaticaus observables son es sufixes de derivacion, principaument diminutius, mès tanben d'auti coma *-tar*, que n'auem ja parlat.

En çò que tanh ara sintaxi, pòt observar-se eth madeish orde nòm-adjectiu que consèrve eth basc actuau. En aquitan se consèrven paraules que coïncidissen damb adjectius basqui: *belex* / *bels* (basc *beltz* 'nere'), *gorri* (basc *gorri* 'vermelh'), *ilun* (basc *ilun* 'escur'), *sahar* (basc *zahar* 'vielh'), *berri* (basc *berri* 'nau', e dilhèu *bonn* (basc *on* 'bon'). Er adjectiu tostemp apareish en dusau posicion enes nòms compausadi: *Ilur-berri-xo*, *Asto-ilunno*, *Cison-bonn*, *Lur-gorr*[, *Heraus-corri-tsehe*, *Aher-belste*.

Segontes Gorrochategui, era estranha divinitat *Sex Arbori*, literalament 'sies arbes', mostrarie concordància en singular damb eth numerau, de

manèra similara ath basic modèrn, que damb numeras utilize era declinacion indeterminada, sense mèrca de plurau.

Fin finau, auem ja vist qu'existissen nombroses coïncidéncias lexicaus entre basic e aquitan en camps lexicaus coma es nòms de parentiu, designacions personaus, parts deth còs uman, colors, nòms d'animaus o d'arbes. Açò non lhèue entà qu'existisquen mots sense correspondéncia, coma ei logic damb ua distància temporau tan grana entre es sòns testimònis escrits. Existissen d'un aute costat cèrtes coïncidéncias damb er iberic, qu'afècten tant a elements lexicaus (*Talsco*, *Baesar*, iberic **talsko**, **baiser**) coma ara majoria des sufixes de derivacion qu'auem enumerat mès ensús, encara que son cèrtament mens nombrosi qu'es que existissen damb eth basic, e curiosament se dan, sustot, en contorn dera antroponimia iberica (vedetz Orduña 2021 entà un estudi en prigondor).

Cronologia

Es inscripcions aquitanes, encara que manquen de data explicita, pòden datar-se per critèris formaus entre eth sègle I e eth III d.C., encara que non i a dopte qu'er aquitan se parlèc damb anterioritat, e dempús auem ja parlat de santuaris en usatge enquiath sègle VI d.C. Era allusion de Cesar ara especificitat lingüistica d'Aquitània se place en sègle I a.C. Per un aute costat, quauqui nòms iberics damb elements onomastics formaument identics a quauqui d'aquitans pòden remontar-se as sègles V o IV a.C.

Era epigrafia aquitana en Aran

Totun que des deth punt d'enguarda dera epigrafia e era onomastica aquitana non i a diferéncias entre era Val d'Aran e eth rèste dera Nauta Garona, interèsse referir-mos aciu damb mès detalh ara epigrafia pròpiament aranesa. Era Val d'Aran consèrve quauques pèces romanes, tan lapides funeràries coma autars votius, en sòn musèu o encastrades enes murs de quauques glèises, coma era de Bausen o era de Vilamòs, a on i a inclús un autar votiu encastrat en mur, encara que sense era possibla inscripcion ara vista. Tanben se consèrven diboishi

de quauqui autars votius damb inscripcion en Gessa, Gausach e Arties. Maugrat açò, sonque i a testimòni de tres inscripcions araneses damb onomastica aquitana, dues de Les e ua d'Escunhau, e totes son desapareishudes. Lizop (1931, 320) mencione, en tot citar a Dumège, ua estatueta d'Isis trobada en Tredòs.

Es autars votius de Les

En prumèr lòc mos cau referir-mos as inscripcions de Les, propietat deth Baron de Les, e que s'exposauen enes Banhs d'aguesta localitat. Agustes inscripcions se tròben aué en dia desapareishudes, e bona part des investigadors les considèren fausses, damb bera excepcion, coma Lara Peinado ena sua tèsi doctorau (Lara Peinado 1973). Se tracte de tres autars votius, un d'eri fragmentat e sense onomastica aquitana, coneishudi exclusivament per diboishi: per un costat es qu'aufrís Sacaze (1892), a on afirme que son fausificacions. Per un aute costat, es qu'apareishen en ua lamina fotografiada per Juli Soler i Santaló e que s'a reproduit en nombroses publicacions, coma era tèsi de Lara Peinado, qu'a ua origina desconehuda. Ena madeisha lamina apareishen tanben d'autes tres inscripcions sense onomastica aquitana, procedentes de Gausac, Gessa e Arties. Agustè diboishi e es de Sacaze, maugrat quauques leugères diferéncias, son clarament ua còpia es uns des auti, encara que non ei facil decidir quini son es originaus, levat qu'andús agen ua hònt comuna.

Des dues inscripcions de Les damb onomastica aquitana, era mès interessanta ei era dedicada ath diu que damb nòm en datiu apareish coma *Lexi*, que permeterie dedusir un nominatiu *Lex. Coma veiram mès endauant, son fòrça es casi en qu'un teonim aquitan s'a conservat en toponim actuau. Sacaze atribuís ath supausat falsificador era intencion de dar prestigi as Banhs de Les en tot restacar eth toponim damb eth nòm d'ua divinitat, dera madeisha manèra qu'en balneari de Luishon se trobèren inscripcions dedicades ath diu eponim *Ilixo*, en datiu *Ilixoni*. Eth nòm deth dedicant, *C. Sabi(nius) Horti f(ilius)* ei purament latin, encara qu'era formula onomastica mòstre quauques

irregularitats. Er aute autar ei dedicat as nimfes, coma quauqu'un desde Luishon, e en aguest cas era dedicant a nòm indigèna, *Lexeia*,

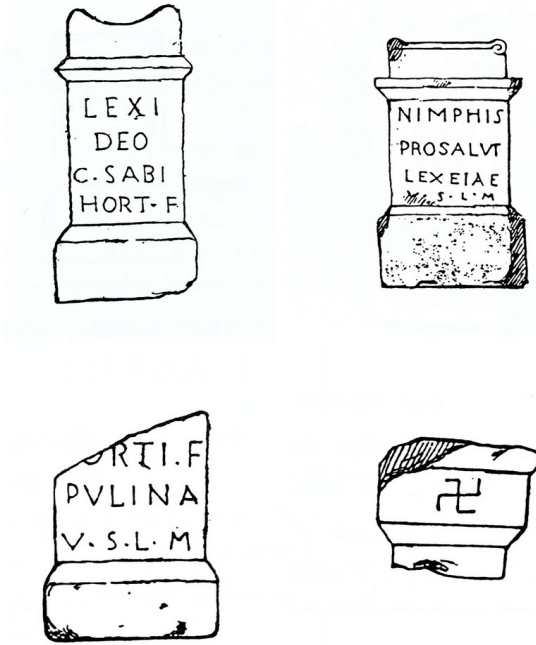

Figura 10: Es quate autars votius de Les, segontes diboishi de Julien Sacaze (Fondacion Sacaze).

sense dubte en aguest cas, donques se coneish per d'agues dues inscripcions, andues conservades e autentiques, ath delà d'ua *Belexeia*, que *Lexeia* ne poderie èster ipocoristic per aferesi d'aguest nòm. Ua auta supausada irregularitat d'aguesta inscripcion, era fauta de subjècte en tot exprimir eth dedicant, poderie solucionar-se en tot supausar qu'era lectura corrècta non ei *Nimphis, pro salut(e) Lexeiae*, mès, en tot auer en compde que i a cèrta separacion entre era *a* e era *e* finaues, *Nimphis, pro salute. Lexeia*, damb era *e* finaue de *salute* desplaçada ara linha inferiora per fauta d'espaci. Per desgràcia era pèrta des inscripcions empedis verificar tant aguesta ipotèsi, coma era existència de quauqu'un des trèts suspèctes soslinhadi per Sacaze, coma era nautada des signes d'interrupcion o era forma modèrna dera

m, trèt aguest darrèr qu'en tot cas non afècte ara inscripcion mès interessanta, era de *Lexi deo*.

Ei estonant que, s'ei ua falsificacion, er autor, qu'evidentament auie cèrtes coneishences d'epigrafia latina, sigue capable d'inventar o reproduir nòms indigènes sense cométer errors, e per contra les comet enes latini, a on disposaue d'infiniat de modèus. Ei evident tanben que, deuant ua sospèita de fausetat, quinsevolh anomalia se pren coma espròva dera madeisha: atau s'a considerat eth nòm *Pulina*, error evident per *Paulina*, en un aute des autars de Les. Mès un *ex boto* en lòc d'*ex voto* en Sant Bertrand o un *pro salutae* en lòc de *pro salute* en Marinhac non an pas desvelhat es sospèites d'arrés. Per un aute costat, se sap dera existéncia de materiaus romans trobadi enes Banhs de Les, entre eri era part superiora d'un aute autar votiu, qu'unicament conten ua esvastica, diboishada tanben per Sacaze e que forme part dera sua colleccion, e que non i a dobtes d'autenticitat. Totun, e maugrat era fiabilitat que sense dobte merite Sacaze coma epigrafista, semble prudent suspèner eth jutjament sus era autenticitat d'aguesti autars votius mentre non sigue possible hèr autòpsia des pèces.

Era inscripcion d'Escunhau

Era auta inscripcion aranesa damb onomastica indigèna ei era d'Escunhau, tanben desapareishuda, en aguest cas pr'amor qu'eth sòn editor, eth pireneista Maurice Gourdon (Gourdon 1883) l'arringuèc deth mur dera glèisa d'Escunhau, en tot incorporar-la ara sua colleccion epigrafica entà, segontes es sues paraules, salvar-la dera destruccion. Per desgràcia, era colleccion de Gourdon s'a escampilhat, e era inscripcion se tròbe aué desapareishuda, en tot contradíder era afirmacion de Gourdon.

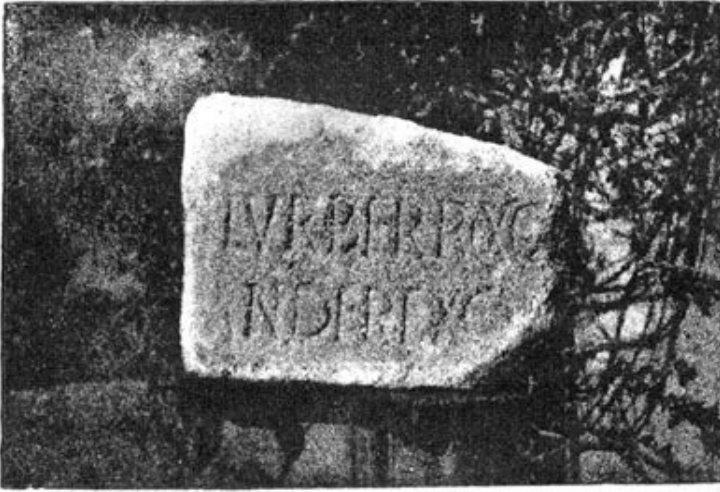

Figura 11: Inscripcion d'Escunhau. Fotografia de Maurice Gourdon, qu'er autor envièc a Fidel Fita (<http://www.cervantesvirtual.com>).

Se tracte d'un fragment d'autar votiu, que conservaue part deth còs der autar, sense basa ne coronament, e que se conservaue encastrat ara dretha dera pòrta dera glèisa d'Escunhau, en exterior dera madeisha. Realizat en marme, es sues mesures èren 0,18 x 0,243. Se consèrve ua fotografia prenuda peth pròpi Gourdon un còp arringat deth mur, e que reprodusim aciù.

Encara qu'evidentament se tracte formaument d'ua inscripcion romana, ei coriós que tant era pèrta des elements ornamentaus der autar, coma era abséncia de quinsevolh formula latina, mos dèishe damb ua inscripcion d'un indigenisme fòrça superior ath de practicament quinsevolh auta inscripcion aquitana. Eth tèxte consistís sonque en dus nòms distribuïdi en dues linhas: *Ilurberrixo Anderexo*, qu'ath delà poderien passar per nòms non adaptadi ara declinacion latina, donques *-xo* ei un sufixe de diminutiu, equivalent ath basc actuaue *-txo*. Pes parallèli damb d'aves inscripcions, sabem qu'*Ilurberrixo* ei un nòm de divinitat, e aguesti nòms abituaument apareishen en datiu. Encara que serie possible qu'era adaptacion ath latin d'aguest nòm siguesse ara dusau declinacion, e per tant eth datiu

acabarie justament en *-o*, alavetz eth nòm deth dedicant, qu'aurie d'èster en nominatiu, calerie supausar que s'adaptèc ara tresau declinacion, era unica a on serie possible un nominatiu en *-o*, mès non semble coerent que dus nòms damb identic sufixe ena madeisha inscripcion patissen dues adaptacions desparières. Per tant, i a era possibilitat qu'es dus nòms siguen sense adaptar ath latin, ei a d'ider, en aquitan, de manèra que, encara que dilhèu per edart d'èster era inscripcion incomplèta, eth tèxte resulte èster totaument compatible damb un tèxte aquitan.

En çò que tanh ara interpretacion des nòms, *Ilurberrixo*, ei format en prumèr lòc per un nòm *ilur*, que Gorrochategui a restacat damb basc *lur* 'tèrra', encara que cau d'ider qu'eth lexèma *Ilur-* a es sòns melhors parallèli ena onomastica iberica. De contunh apareish er adjectiu *berri* 'nau', damb eth madeish orde nòm-adjectiu que se consèrve en basc actuau. Eth sufixe *-xo*, que d'auti còps s'escriu *-xso*, correspon ath diminutiu basc *-txo*, qu'aciu aurie dilhèu ua valor mès lèu afectiua. *Anderexo* mòstre eth madeish diminutiu, junhut en aquest cas a un nòm conservat sense cambis en basc actuau, *andere* 'senhora'. Se tractarie, per tant, d'ua hemna, e d'açò auem demostracion ena *Anderexso* qu'apareish en ua inscripcion de Caubós, a on se la qualifique coma *uxor*, 'esposa'. Eth madeish lexema *andere* apareish, solet o damb d'auti sufixi de derivacion, en d'autes inscripcions aquitanes, e cada viatge qu'ei possible verificàc, associat a hemnes. Era inscripcion significarie, per tant, '(Ath diu) *Ilurberrixo*, (dedique aquest autar) *Anderexo*'. Entà completar er indigenisme dera inscripcion, non apareish era formula abituau des inscripcions votives, *V.S.L.M.*, abreujament de *votum soluit libens merito* 'complic eth vòt, liurament, coma se meritaue', encara que pòt mancar ua part deth còs centrau der autar, e era formula poderie aparéisher en pedestau, absent en aquest cas. Era formula ei tanben absent der autar votiu de Les dedicat ath diu *Lex*, encara qu'òc enes autes dues dera madeisha procedéncia, e encara qu'existís quauque aute exemple, era abséncia ei mès a lèu estonanta.

Era Val d'Aran e era Nauta Garona, cunhèra dera lengua basca?

Enes darrèri tempsi s'a tornat a méter d'actualitat, e ei objècte d'intens debat, era ipotèsi dera nomentada 'vasconizacion tardana' deth territòri deth País Basc actuau, que ja auie estat prepausada per autors coma Gómez Moreno. F. Villar (Villar e Prósper 2005) a plantejat era abséncia de toponimia anciana de tipe basc ena actuau comunitat autonòma basca e Navarra, exceptat *Pompaelo*, toponim mixte bascatin (de *Pompeius* e basc ancian *ili* 'ciutat'), datable peth sòn nòm ja en epòca romana, eth sègle I a.C. Es recentes trobalhes en País Basc de necropòlis medievas, coma Aldaieta o Finaga, damb armes e d'auti objèctes de tipe aquitan, a amiat a quauqui autors, coma Abaitua e Unzueta (2011), a sométer era ipotèsi extrèma qu'era lengua basca s'espandic cap ar oèst des der unic territòri a on serie sufisentament provada era sua existéncia ena antiquitat, ei a díder, era nauta val dera Garona. Atau s'explicarie era preséncia ena epigrafia medievau de Biscaia de nòms personaus que rebremen extraordinàriament a quauqui d'aquitans, coma *Anderani*, *Anterazoni* (aquitan *Andere*, *Anderexo*) o *Aostarri*, *Aghostar* (aquitan *Ahoissi* e sufix *-tar*).

Gorrochategui (2009) a refusat era teoria en tot basar-se, en Navarra, ena aparicion de quauques inscripcions votives o funeràries damb onomastica de tipe aquitan, tant ena Navarra mièja coma enes tèrres nautas de Sòria, e en arguments mès indirèctes, coma era evolucion fonetica de cèrti toponims en País Basc actuau. D'aciú que quauqui uns prepausen ua ipotèsi mès moderada, qu'aguesta vasconizacion tardana afectarie sonque es actuaus províncies basques de Guipuscoa, Biscaia e Alaba, a on era toponimia e onomastica ancianes son lèu entièrament indoeuropèes. Se tracte, en tot cas, d'un ahèr que non pòt considerar-se resolut de forma definitiva.

Era toponimia

S'es hònts epigrafiques mos an mostrat un panorama lingüistic dera Nauta Garona e era Val d'Aran fòrça pròplèu ath basc, encara que damb preséncia d'elements cèltes, es hònts toponimiques aurien de servir-mos tà confirmar aguesta impression. Naturaument, es nòms de lòc càmbien, en tot començar pera toponimia menor, mès quauqui nòms, coma es nòms de poblacion e, sustot, es que designen grani airaus geografics o es d'arrius importants, tendissen a èster fòrça estables en temps. En cas dera Val d'Aran ei fòrça clar eth nòm dera val, identic ath basc *aran* 'val'. Eth der arriu Garona, per contra, semble èster d'origina cèlta, mès cau auer en compte que se tracte deth nòm d'un gran arriu que s'esten fòrça mès ath nòrd dera val, e qu'en bona part deth sòn recorregut servie de termièra damb era Gàllia. Tant Aran coma Garona se repetissen en d'auti lòcs deth Pirenèu.

Entà apropar-se ar estudi dera toponimia dera Nauta Garona, ath delà des trabalhs de Coromines, resulte imprescindible er excellent libre de Teisseire (2014).

Era propòsta de Coromines

Quan se parle de toponimia deth Pirenèu ei obligat hèr referéncia ara propòsta realizada peth gran lingüista catalan Joan Coromines, que dediquèc era sua tèsi justament ar aranés, e gran coneishedor per tant dera val e eth sòn passat lingüistic. En un famós article (Coromines 1960), dempús d'amassar e estudiar era toponimia d'origina 'ibero-basca', coma l'apèrè er autor, en Aran, Palhars e Nauta Ribagòrça, arribe ara conclusion que i a un gran nombre de toponims preromans conservadi en aguesta zòna, en comparason damb eth Sobrarb, e quauqui uns des trèts fonetics que mòstren qu'aguesti toponims demostrarien era suberviuença d'ua lengua de tipe basc en aguest reducte enquiara nauta Edat Mièja.

Çò de cèrt ei qu'enes ans passadi desde que Coromines prepausèc era sua ipotèsi, aguesta non a produsit massa fruts que permeten auançar

ena sua demostracion. Totun, es etimologies basques apareishen per tot ena òbra magna (en grana part postuma) de Coromines, er *Onomasticon Cataloniae*, e enes òbres de quauqui uns des sòns discipols.

Eth problèma der estudi dera toponimia ei qu'un toponim en principi non 'signifique', sonque designe un lòc. Ath delà, soent mancam de formes documentaus ancianes que demòstren era sua evolucion. Era toponimia actuau demòstre qu'en fòrça casi es toponims non descriuen eth terren, coma semblen pensar es defensors radicaus d'etimologies basques, mès que pòden aparéisher nòms de persona, de sants, vèrges, institucions, etc. Soent er aire basc d'un toponim, segontes era subjetivitat der investigador, ei sufisent entà cercar-li ua etimologia basca. Atau, per exemple, eth nòm des lacs d'Arriel, ena zòna de Panticosa, quasi ena termièra damb França, sòl restacar-se damb basc *harri* 'pèira', quan damb tota probabilitat non ei mès qu'ua ultracorreccion deth gascon 'arriu', que coma designacion de lacs apareish tanben en Lac de Rius, ena Val d'Aran. Per açò es explicacions toponimiques mès segures son es que s'obtien en tot establir series, coma ja rebrembèc eth mèstre Coromines. Examinaram de contunh quauques d'eres.

Era idronimia

Se sòl considerar qu'era idronimia, en particular es nòms d'arriu importants, forme un des estrats toponimics mès ancians. En aguest sens, er unic arriu important en Aran ei era Garona, ja documentat coma *Garumna* en Cesar, qu'a un nòm que semble èster celtic, encara que bèri autors, coma Montoya (2022), l'an restacat damb eth basc ur 'aigua'. Maugrat açò, eth problèma ei que se tracte d'un arriu de grana longitud, per çò qu'eth sòn nòm non mos informe necessàriament dera lengua des parlants en tot eth sòn recorregut, e ath delà rebrembem qu'eth Garona ère eth limit entre Aquitània e era Gallia.

Ath delà, en Aran auem er Unhòla, que Coromines (1960, p.100) restaque damb Unha, e andús damb eth gal *onno* 'arriu'.

Era seria toponimica en -òs

Ei ua des series mèr caracteristiques entà identificar un toponim coma basc-aquitan. Dempús de quauques propòstes inicials de Menéndez Pidal, que la restacauè damb basc *hotz* 'heired', Rohlf (1985) modifiquèc era propòsta, en tot identificar un sufixe aquitan, damb forma latinizada *-ossus*, qu'apareisherie damb quauqui nòms aquitans coma *Alardossus* o *Andossus*, e que se junherie a nòms personaus entà designar *fundi* o propietats ruraus, ara manèra der *-anus* latin (coma en *Cornellà*, de [*fundus*] *Cornelianus*). Çò mèr interessant dera prepausa ei qu'er airau de distribucion des toponims en *-òs* coïncidís en nòrd des Pirenèus justament damb era region aquitana, e en sud damb eth naut Aragon e Navarra, zònes que son o semblen auer estat de lengua basca.

Eth problèma ei que Rohlf non distinguís ena sua seria toponims en *-òs* e en *-ós*, que non pòden auer era madeisha origina. Es toponims aragonesi dera seria an tostemp *-ués*, qu'exigís ua vocau cuerta coma punt de partida. Per tant, ena Val d'Aran non poderien apartier ara seria Benós o Begós, que Coromines explique segurament damb rason coma procedents de nòms personaus germanics, mèr òc Garòs, Vilamòs, Arròs, Tredòs, que maugrat açò poderien auer d'outes explicacions, coma soslinhe Teisseire. D'un aute costat, era grana difusion deth sufixe e eth sòn emplec damb bases antroponimiques romaniques suggerís que passèc ath latin vulgar dera zòna.

Era seria toponimica en -ac

Parallèlament ara seria toponimica en *-òs* existís d'auta en *-ac*, damb difusion per lèu tota França, que designe parièrament propietats ruraus mejançant era addicion d'un sufixe adjectivau ath nòm d'un propietari, en aguest cas eth sufixe *-ac*, conservat en lengües cèltes modèrnes. Coma passe damb er anterior, aguest sufixe ei tan abondu en toponimia, e se junh damb tanta freqüència a nòms purament romans, que se pense que podèc passar ath latin vulgar, de sòrta qu'era sua preséncia non provarie er emplec d'ua lengua cèlta en un lòc determinat. Ena Val d'Aran auem es exemples de Gausac e Vilac.

Era seria toponimica en -dun

Ua auta seria importanta ei era des nòms cèltes en *-dunum*, sufixe qu'en realitat ei un substantiu que signifie 'fortalesa' o 'ciutat fortificada', present per exemple en nòm ancian de Sant Bertrand de Comenge: *Lugdunum Convenarum*, a on *Lugdunum* significarie 'ciutat fortificada deth diu Lug', paronim deth *Lugdunum* corresponent ar actuau Lyon. Tanben en Espanha i a exemples coma Verdún, Navardún en Aragon o Verdú en Catalonha, encara que quauqui uns poderien èster portadi per repobladors medievaus.

Ena Val d'Aran auem un cas, Salardú, que Coromines restaque damb eth cèlta 'trueita', e per tant significarie 'ciutat/fortalesa des trueites', etimologia qu'accepte tanben Delamarre (2003).

Era seria toponimica en -arre/-arri, -erre/-erri

Ua part des toponims abituaument consideradi d'origina basca se caracterizen pes finaues en *-arre/-arri, -erra/-erri*. Se tracte de toponims que s'estenen sustot peth Naut Aragon, Palhars e Nauta Ribagòrça. Des series toponimiques preromanes qu'auem examinat, aguesta serie era unica que non a practicament preséncia ena Val d'Aran, exceptat eth oronim Besibèrri, ja en limit damb era Nauta Ribagòrça, e eth nòm deth pòble de Montgarri, en limit damb eth Palhars.

Era situacion d'andús toponims en aiguaversant sud encastre damb eth hèt qu'aguest tipe de toponims an un airau de difusion meridionau, e son mès abondius en Prepirenèu qu'en Pirenèu, e donques ei normau que quasi non includisquen era Val d'Aran, coma tanpòc era rèsta deth Comenge.

Ei probable que, mès qu'un sufixe pròpriament dit, se tracte d'ua evolucion fonetica, restacada damb eth hèt qu'en basc era *-r* finau tostemp se pronóncie fòrta. Aguesta pronóncia de substrat aurie afectat tanben nòms clarament romantics, coma Ginestarre, Escalarre, o Llastarri (de *llastar*, lòc a on i a *llastó*). Era mantenença o non d'aguesta pronóncia fòrta, generaument seguida d'ua vocau epentetica -

e o -i, darie lòc a dobles coma *Siscar / Siscarri*, (*Foradada de Toscar / Toscarri*, *Alcover / Alcubierre* / cognòm *Alcoverro* (Caro Baroja 1981), *Aler / Alerre* (aragonés *alero*, que signifie un dret de pastures), *Ger / Gerri*, aguest darrèr clarament preroman.

Entre es representants d'aguesta seria que se sòlen restacar damb eth basic, auem *Javierre*, nòm de diuersi pòbles deth Naut Aragon, tradicionaument explicat peth basic *etxe* 'casa' e *berri* 'nau'. Mès apròp dera Val d'Aran auem *Igüerri*, a on Coromines identificaue *gorri* 'vermelh', que coïncidís damb eth color deth terren a on se place eth pòble. Aguest nòm rebrembe as aranesi *Güerri* (Val deth Toran) e *Òrri*, que poirien mès a lèu restacar-se, coma eth catalan *orri*, damb eth latin *horreum*.

Era seria toponimica en -ui, -ué

Ua auta seria, qu'en aguest cas non afècte ara Val d'Aran, ei era seria des toponims en -ui, qu'en aragonés an dat -ué. Se considèren generaument d'origina preromana, mès en bèri casi ei evidenta era origina romanica deth nòm que s'amassen, coma ei eth cas de *Montanui*, que serie donques er equivalent damb eth sufixe preroman de *Montanyana*. Un des casi en qu'eth nòm poirie èster d'origina basca ei *Ardanui*, que s'a restacat damb *ardantza* 'vinha', *ardo* 'vin', e donques poirie èster er equivalent preroman de *Vinyals*.

Er airau de difusion d'aguest sufixe se limite ath aiguaversant meridionau des Pirenèus, e donques non ei estranh qu'era Val d'Aran ne demore dehòra.

Es toponims restacadi damb era teonimia aquitana

Era extraordinària quantitat d'inscripcions aquitanes ena Nauta Garona supause ua circumstància excepcionalament favorabla entà identificar era origina de quauqui toponims, donques damb cèrta freqüència deriven deth nòm de divinitats venerades en madeish lòc en epòca romana. En quauque cas ei possible tanben restacar antroponims aquitans damb eth nòm de quauqua poblacion.

Quauques des equivaléncies, prepausades ja aumens des de Sacaze, son *Aherbelste* / *Larbost*, *Baeserte* / *Basert*, *Garri* / *Pic de Gar*, *Arte* / *Sent Pèr d'Ardet*, totun qu'autors coma *Teisseire* (2014) n'an ahijut fòrça mès.

En cas dera Val d'Aran eth cas mès clar serie eth de *Les* damb eth teonim *Lexi*. Encara que justament aguesta coïncidència se sòl soslinhar coma eth motiu principau dera supausada falsificacion, cau díder qu'en aquest cas arrés a prepausat ua relacion entre *Lexi* e quauque nòm d'animau o arbe basc, e per exemple *Montoya* (2010, 553) l'a restacat damb eth basc *leze* 'abisme, còva', çò qu'ei perfèctament possible. Maugrat açò, non serie impossible ua relacion damb eth basc *leizar*, *lizar* 'herèisho', arbe omnipresent enes pòbles pirenenes, que se ne pòden es branques trendes entà alimentar as conilhs damb es huelhes. Non cau desbrembar que se tracte d'un toponim damb paronims en d'auti lòcs deth Pirenèu, atau o damb sufixes (*Lles*, *Les*, *Llesp*, *Llesuí*), e qu'ei quasi damb seguretat un toponim preroman. Tanpòc pòt escartar-se que se tractèsse d'un diminutiu per aferèsi d'un nòm mès long, coma *Belex*, que coma auem vist poderie èster equivalent deth basc *belatz* 'gralha'. Non desbrembem qu'eth corbàs o era *gralha* ei era forma qu'adòpte enes batalhes *Morrigan*, era dieussa cèlta dera mòrt e era destruccion. Ei per ara impossible demostrar cap d'aquestes possibilitats, que maugrat açò demòstren que *Lex* non serie inexplicable coma teonim aquitan.

Per aute costat, *Montoya* (2010, 553) a restacat er element *gar* des toponims *Montgarri*, *Garòs* o *Garona* damb eth dera divinitat que da nòm ath *Pic de Gar*.

Tanben *Arties* a estat restacat per *Coromines*, entre d'autes opcions, damb eth teonim aquitan *Arte*, encara qu'en aquest cas non existís ua inscripcion locau que podesse confirmà'c.

Figura 12: Autar votiu dedicat per Lexeia ath diu Artehe en pòble qu'a conservat eth sòn nòm, Sent Pèr d'Ardet, encastrat en un cavòt der interior dera glèisa, e damnatjat recentament entà installar ua rèisha. (fotografia der autor).

Eth substrat

Quauqui trèts fonetics der aranés, e deth gascon en sòn conjunt, que lo diferèncien fòrça en relacion ath rèste des dialèctes occitans, s'an restacat tradicionaument damb eth substrat aquitan. Era coïncidècia lèu perfècta entre es termières deth gascon e es dera Aquitània de Cesar, e eth caractèr basconic der aquitan certificat pera onomastica des inscripcions dera Nauta Garona, hèn fòrça versemblabla aguesta explicacion.

Es trèts fonetics en ahèr son fonamentaument quate: era aspiracion dera *f*, era protesi de vocau deuant vibranta iniciau, era pèrta dera *-n-* intervocalica, e era evolucion especiau de *ll*.

Coma ei sabut, un trèt caracteristic deth gascon ei era desaparicion dera *f*, substituïda pera aspiracion, qu'en aranés a desapareishut, e sonque s'a conservat enquia epòca recenta en Canejan e Bausen, encara que se manten ena ortografia, coma en 'hèsta', 'hièstra' (catalan *festa*, *finestra*, damb *f-*) Tanben eth castelhan, format en ua zòna de Burgos a on se parlèc eth basc ena Edat Mièja, substituïc era *f-* pera aspiracion, perduda posteriorament. Eth hèt qu'en basc era *f* semble èster un fonèma d'entratge recent pòt explicar era peculiara evolucion tant deth gascon coma deth castelhan, encara qu'existís eth problèma dera mantenença de *f-* en aragonés, lengua qu'en territòri dera sua formacion tanben se supause que se parlèc basc. Non apareish *f* tanpòc ena onomastica aquitana, coma tanpòc en iberic.

Un aute trèt clarament relacionable damb eth basc ei era protèsi de vocau deuant mots que comencen per *r-*, coma 'arriu, arrés, arren'. Ei un hèt que manquen mots damb vibrant iniciau en basc, coma en iberic, e de hèt enes prèstecs se sòl ahíger ua vocau iniciau deuant *r-*, coma ei eth cas de *errege* 'rei', deth latin *rege(m)*. En aquest cas eth fenomèn òc que se dèc en aragonés, coma demòstren quauques formes medievas coma *Arranimirus* per *Ramiro*, e quauqui toponims coma Arruaba, de *rubea* 'ròia', encara que quauqui uns sonque mòstren eth

fenomèn enes sòns testimònis medievaus (*Arrigulis*, Riglos, *Arrobres*, Robres, *Arrotellar*, Rodellar).

Era pèrta de *-n-* entre vocaus ei tanben un trèt tipic deth gascon: aranés 'lua', de latin *luna*, o 'hièstra', de latin *fenestra(m)*, que se da tanben en basc: *ahate* 'anet', deth latin *anate(m)*, o *ohore* 'aunor', deth latin *honore(m)*.

Mens clara ei era relacion damb eth basc dera peculiara evolucion des lateraus en gascon e en aranés. Coma ei sabut, en aranés se consèrve era *-l-* latina entre vocaus, mentre que *-ll-*, qu'en latin tostemp ère intervocalica, en aranés a dat *-r-* entre vocaus e *-th* quan a demorat en posicion finau pera pèrta d'ua vocau. Atau, 'garia' en prumèr cas (catalan *gallina*), mentre qu'auem 'castèth' en posicion finau (mès eth toponim Castièro, pera conservacion aciu dera vocau finau). En basc, a on non i a pèrta de vocaus finaus, era evolucion entre vocaus ei parallèla ara deth gascon, mès damb resultats exactament invèrsi, donques ei era *-ll-* latina que se manten coma *-l-* (*ballena* > *balea*), mentre que *-l-* passe a *-r-*: *aingeru* 'angel', de latin *angelu(m)*, o *borondate* 'volontat', de *voluntate(m)*.

Ath delà de trèts fonetics, i a un lexic residuau preroman que s'esten per amples zònes deth Pirenèu, e qu'en quauqui casi, encara que non pas tostemp, se pòt restacar damb eth basc. Exemples aragonesi e gascons pòden èster: *muga*, *bòrda*, *ibón/ioú/bom*, *agüerro*, *isard/sarrio*. En gascon aquest tipe de lexic ei especiuament abondiu, sustot enes dialèctes pirenenes coma er aranés, e a estat estudiat per Rohlf (1977).

D'auti mots son mès generaus, e arriben ath castelhan e a tot eth catalan, coma 'quèrra' (basc *ezkerra*) o 'mochilha' (basc *mutil*, 'gojat', originàriament 'gojat que portaue es cargues').

Conclusions

Ena Val d'Aran totes es hònts d'informacion disponibles son concordantes en apuntar a ua preséncia d'ua lengua restacada damb eth basc, encara que coma ei normau en ua zòna pròplèu ath limit damb era Gàllia, i a preséncia tanben d'elements cèltes tant ena onomastica coma ena toponimia.

Pes hònts romanes coneishem era apertenença d'Aran a Aquitània, poblada per gent de lengua desparièra dera gala e mès pròplèu as parlades en Ibèria. Coneishem tanben era existéncia des airenosis, nòm que dilhèu conten era referéncia mès anciana ath nòm dera Val d'Aran. Es referéncias medievas apunten ara preséncia de vascons en aguesta part des Pirenèus, explicitada per çò que hè ara Val d'Aran ena Cançon de Santa Fe.

Laguens d'Aquitània, era Nauta Garona ei ua zòna extraordinària pera abundància d'epigrafia romana, e en particular pera grana quantitat de antroponims e teonims indigènes que s'enregistren en era, en grana part relacionables dirèctament damb eth basc actuau. Era Val d'Aran non sonque entre de plen en aguest nuclèu d'especiau concentracion epigrafica, qu'a coma centre Sant Bertrand de Comenge, era anciana *Lugdunum Convenarum*, mès qu'ath delà en sòn territòri se localizèc ua des inscripcions mès interessantes peth sòn indigenisme, er autar votiu d'Escunhau, per desgràcia desapareishut. Eth hèt qu'aguesta zòna sigue a on ei melhor documentada era preséncia d'ua lengua de tipe basc en epòca imperiau a amiat a quauqui investigadors a prepausar que se tracte deth centre d'on s'expandic eth basc enquiath sòn actuau territòri ena epòca medievau.

Es donades toponimiques encastren perfèctament damb aguesta caracterizacion lingüistica paleo-basca, sustot gràcies ath pròpri nòm dera Val d'Aran, que pertanhen a un des tipes de toponims, es coronims, que mès tendissen a mantier-se en temps. Aute tipe especiuament conservador, era idronimia, mos aufrís un testimòni de celtisme, eth nòm dera Garona, encara qu'en aguest cas, en tractar-se

deth nòm d'un gran arriu, ei mens representatiu dera lengua locau. Es nòms de fòrça pòbles dera val pòden integrar-se en quauques des series toponimiques mès coneishudes, era des nòms aquitans en *-òs* e era des cèltes en *-ac* o en *-dun*.

Fin finau, era existència d'un substrat lingüistic de tipe basc a deishat era sua tralha en aranés actuau, coma en rèste deth gascon, damb trèts characteristics coma era protesi vocalica en mots damb vibranta iniciu o era aspiracion dera *f*. Eth madeish nòm deth gascon e de Gasconha procedís des vascons qu'apareishen ena documentacion medievau en sègle VI.

Bibliografia

- ABAITUA J. y UNZUETA M. (2011) «Ponderación bibliográfica en historiografía lingüística. El caso de la “vasconización tardía”». *Oienhart*, 26, 5–26.
- CARO BAROJA J. (1981) «Sobre la toponimia del Pirineo aragonés». *Archivo de Filología aragonasa*, 28-29, 7–30
- COLOMINA I CASTANYER J. (1996) «La simplificació dels grups consonàntics finals en català». En *Actes del desè col.loqui internacional de llengua i cultura catalanes*, 195–224. Publicacions de l'Abadia Montserrat, Barcelona.
- COROMINES J. (1960) «La toponymie hispanique préromane et la survivance du basque jusqu'au bas moyen âge (Phénomènes de Bilinguisme dans les Pyrénées Centrales)». En *VI. Internationaler Kongress für Namenforschung. München, 24-28 August 1958. Kongressberichte. Vol. I. München: Bayerischen Akademie der Wissenschaften (Studia Onomastica Monacensia, 2)*, 105–146. München.
- DELAMARRE X. (2003) *Dictionnaire de la langue gauloise*. Editions Errance, Paris.
- FERRER I JANÉ J. (2009) «El sistema de numerals ibérico: avances en su conocimiento». En *Acta Palaeohispanica X. X CLCP [=PalHisp 9]*, F. Beltrán; J. d'Encarnaçao; A. Guerra y C. Jordán, eds., 451–479. Zaragoza.
- GORROCHATEGUI J. (1984) *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania*. Servicio Editorial Universidad del País Vasco, Bilbao.
- GORROCHATEGUI J. (2003) «Las placas votivas de plata de origen aquitano halladas en Hagenbach (Renania-Palatinado, Alemania)». *Aquitania*, XIX, 25–47.
- GORROCHATEGUI J. (2009) «Vasco antiguo: algunas cuestiones de geografía e historia lingüísticas». En *Acta Palaeohispanica X. X CLCP [=PalHisp 9]*, F. Beltrán; J. d'Encarnaçao; A. Guerra y C. Jordán, eds., 539–555. Zaragoza.
- GOURDON M. (1883) «Note sur deux inscriptions inédites du Val d'Aran». *Bulletin Société Ramond (Bagnères-de-Bigorre)*, 43–45.
- LARA PEINADO F. (1973) *Epigrafía romana de Lérida*. Lérida.
- LIZOP, R. (1931) *Le Comminges et le Couserans avant la domination romaine*, Toulouse.
- LIZOP, R. (1931) *Les Conuenaes et les Consoraniis sous la domination romaine*, Toulouse.
- LUCHAIRE A. (1876-7) «Les Origines linguistiques de l'Aquitaine». *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Pau*, 349–423.
- MICHELENA L. (1985) «Onomástica aquitana». En *Lengua e Historia*, 409–445. Paraninfo, Madrid.
- MONTOYA, J. (2010) «Eth substrat euscar ena Aquitània e en Pirinèu centrau», en P. Còts (coord.), *Miscellanèa en aumenatge a Melquíades Calzado de Castro «Damb eth còr Aranés»*, Lleida, 551-557
- MONTOYA, J. (2022) «Primers relleus», *Garones e Nogueres*, 3, 4-5.
- MULLEN, A., RUIZ DARASSE, C. (2018) *Gaullish. Language, Writing, Epigraphy*, Prensas de la Universidad de Zaragoza, Zaragoza.

ORDUÑA E. (2005) «Sobre algunos posibles numerales en textos ibéricos». En *Actas del IX Coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas*, J. Velaza; F. Beltrán y C. Jordán, eds., *Palaeohispanica* 5, 491–505. Institución “Fernando el Católico”, Zaragoza.

ORDUÑA E. (2021) «Onomástica ibérica y vasco-aquitana: nuevos planteamientos». *Acta Palaeohispanica XIII [=Palaeohispanica 21]*, 21, 467-494.

ORDUÑA E. (2022) «La teoría vasco-ibérica». En *Lenguas y epigrafías paleohispánicas*, A.G. Sinner y J. Velaza, eds., 247–268. Bellaterra Arqueología, Barcelona.

RODRIGUEZ L. y SABLAYROLLES R. (2008) *Les autels votifs du musée Saint-Raymond, musée des Antiques de Toulouse. Catalogue raisonné*. Musée Saint-Raymond, musée des Antiques de Toulouse, Toulouse.

ROHLFS G. (1977) *Le Gascon. Études de Philologie Pyrénéenne*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.

ROHLFS G. (1985) «A Sur une couche préromane dans la toponymie de Gascogne et l'Espagne du Nord», en *Antroponimi e Toponomastica nelle lingue neolatine. Aspetti e problemi*, 56–91. Gunter Narr Verlag, Tübingen.

SABLAYROLLES R. y SCHENK J.L. (1988) *Collections du Musée archéologique de Saint-Bertrand-de-Comminges I: Les autels votifs*. Conseil Général de la Haute Garonne, Toulouse.

SACAZE J. (1892) *Inscriptions antiques des Pyrénées*. Toulouse.

SCHENK-DAVID J.L. (2005) *L'archéologie de trois sanctuaires des Pyrénées centrales*. Musée archéologique de Saint-Bertrand-de-Comminges, Saint-Bertrand-de-Comminges.

SINNER A.G. y VELAZA J.E. (2022) *Lenguas y epigrafías paleohispánicas*. Bellaterra Arqueología, Barcelona.

TEISSEIRE J. (2014) *Toponymie du Haut-Comminges. Cantons d'Aspet, Bagnères-de-Luchon, Barbazan et Saint-Béat*. Eth Ostau Comengés, Montréjeau.

VILLAR F. y PRÓSPER B.M. (2005) *Vascos, celtas e indoeuropeos. Genes y lenguas*. Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca.

Es catars ena Val d'Aran

Carles Gascón Chopo

Traduccion ar occitan aranés: Lourdes España

Presentacion

Eth senhor Carles Gascon licenciat en Geografia e Istòria, ei autor de nombrosi libres, capítols de libres o articles que parlen sus eth moviment catar en Pirenèu e se partim deth sòn doctorat en Istòria Medievau, damb era presentacion dera sua tèsi doctorau titolada “ *La desidencia cátara y sus bases sociales en la Cataluña de los siglos XII –XIV*” ja podem veir eth sòn estudi sus aguest fenomèn social, politic e religiós sègles endarrèr, sustot sègle XII e sègle XIII, qu’apareishie des antiques creéncias paganes orientaus, qu’era principau doctrina contiege dus principis fonamentaus e contrapausats: eth Ben e eth Mau. Es catars predicauen era puresa dera anma e es sentiments umanitaris vèrs es auti.

Segontes er autor, era preséncia des catars ena Val d’Aran, mos pòrte a finaus deth sègle XII, qüestion polemica qu’amie a visions opausades. Despús de diferents teories a trauès de disparièrs autors, podem remontar a un pastor occitan que focalizèc era importància deth catarisme en encastre geografic d’Occitania, Napoleon Peyrat. Damb era òbra de Michel Roquebert “*L’Èpopée cathare*” publicada en cinc volums entre 1970 e 1977, arribèc a èster eth relat de persecucion deth catarisme en Occitania des dera fin deth sègle XII enquia començaments deth sègle XIV; òbra interessanta entath coneishement de tota era istòria politica restacada tamb era implantacion deth catarisme en Occitania.

Despús d’un long recorrut qu’er autor hèr a trauès d’istoriaires e deth temps impaussant es sòns coneishements, bèri uns contradictòris, arribam ara carta de Niquinta, document corresponent a ua acta dera assembleada amassada en castèth de Sant Felix de Caraman, ena plana de Lengoadòc en an 1167. Document que reflectís eth grad d’organizacion arthenhut pera Glèisa catara en ua data tan prumerènc com a siguec er an 1167, mès damb ua tradicion documentau complèxa que met era carta de Niquinta jos un fòcus de sospecha, pera que siguec debatuda en Congrès de Niça en an 1999, en tot concludir

damb era defensa dera sua autenticitat per part de diuèrsi especialistes, mèts qu'aué en dia encara se discutís.

Un representant aranés, Ramon de Casals, participèc ena assamblada de Sant Felix, que semble èster qu'a posteriòri descarten aguesta preséncia degut a un error de transcripcion, en lòc d'Aranensis volguessen díder Agenensis vinculat ara ciutat occitana d'Agen, causa qu'excludie ara Val d'Aran deth relat catar. Mèts non toti es istoriaires i son d'acòrd damb aguesta confusion lheuand fòrça suspicàcies e que calerie analizar damb un major deteniment.

Sigue com sigue, ena amassada de St. Felix eth papa Niquinta nomentèc a Ramon de Casals bisbe catar dera Val d'Aran. Dilhèu aguest siguec eth punt de partida entà des.her-se'n dera dependéncia de Comenges.

En aguest libre podem liéger ua part dera istòria d'Aran pendent eth sègle XII, ath delà de poder endonviar era existéncia des catars o non ena Val d'Aran, coneisheram d'auti aspèctes restacats damb era comunautat eclesiatica d'aguesta epòca. Eth pas deth temps pòrte a nauí descorbiments o naues interpretacions, e coma ditz er autor quan mos parle dera *existéncia d'un fòrt sentiment d'apertença en relacion a un territòri e ua comunautat especificament aranesa en sègle XII*.

Er Institut d'Estudi Aranesi - Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana ena sua *Societat Filiau d'Istòria, patrimonì e identitat* a encetat era linha de publicar articles sus era evolucion dera istòria en Aran, aguest ne ei un, tà qu'ara fin se reconvertisquen aguesti articles en un gran compendi dera Istòria d'Aran.

Gràcies ath sr. Carles Gascon pera sua participacion damb aguesta part. Pògui aspèctes dera istòria medievau desvelen tanta passion coma eth catarisme, que se presentarie coma ua opcion deuant deth dogmatisme de Roma.

Ròsa Maria Salgueiro Pujòs

Vicepresidenta der Institut d'Estudis Aranesi - Acadèmia aranesa dera lengua occitana

Introduccion

Era preséncia de catars ena Val d'Aran, recuelhuda explicitament en un unic e discotit document que remet ath darrèr tèrç deth sègle XII, ei ua qüestion polemica qu'a afrontat visions radicaument opausades entre aqueri istoradors que l'avalen e aqueri que la nèguen, uns e d'auti d'ua forma abituaument categorica. Contràriament ad aquerò qu'un poirie imaginar, er abast dera controvèrsia supère longament er interès locau des deth moment qu'era preséncia de catars aranesi que recuelh eth document a estat utilizat coma argument en contra dera sua autenticitat. Com explicaram mès endauant, aquest document a ua importància principau ena definicion deth catarisme, un des principaus moviments eretics dera cristiandat occidentau pendent era edat mejana, qu'actuaument ei en revision. D'aguesta manèra er argument ara preséncia catara en Aran a era sua importància ena avaloracion dera autenticitat d'aquest document e, de retruc, en posicionament istoriografic ath torn dera conceptualizacion deth catarisme.

Per aquest motiu, abans d'entrar a analisar era incidéncia que poguec auer aquest moviment eretic ena Val d'Aran, consideram qu'ei fòrça important establir un marc conceptuau entà definir eth catarisme a partir d'ua vision evolutiva dera sua percepcion ath long deth temps, damb er objectiu de poder caracterizar era sua difusion e eventuai implantacion en aquest territòri pireneic. Atau madeish, tanben incidiram ena problematica associada ara natura deth document qu'apòrte aquesta donada, coneishuda laguens deth mon academic damb eth nòm dera carta de Niquinta, que siguec redactada presumiblament er an 1167, entà pr'amor de conéisher era problematica que l'entore e que condicione quinsevolh analisi sus era incidéncia deth catarisme ena Val d'Aran.

Eth catarisme: ua resquilhosa definicion

A mesura qu'auance er analisi e era critica istoriografica, grani concèptes que semblauen perfèctament definidi e delimitadi, de patac entren en crisi e comencen a trantalhar. An de besonh èster redefinidi en un procès qu'abituaument, genèr encesi debats entre es principaus especialistes ena matèria. Aquesta realitat ei perfèctament aplicabla ath catarisme, un concèpte istoriografic en principi plan travat e damb ues caracteristiques perfèctament definides, se mès non en aparècia, que lo distinguissen de d'auti moviments eretics coetanis. Aquestes caracteristiques, comunes per dessus de cèrtes especificitats regionaus, recuelhen era realitat d'ua comunitat definida peth sòn refús ath magistèri dera glèisa catolica e as sòns sacraments, substituït per un sonque nomentat *consolament*, que s'organizau a partir d'ua superestructura de caractèr eclesiastic, formada per un sacerdoti de caractèr mixte, que viuie deth sòn trabalh manuau en ua rigorosa austeritat e que reconeishie era autoritat d'ua jerarquia pròpia de bisbes e diaques, ua glèisa alternatiua, que reivindicau ues antiques origines apostoliques e qu'autrejaue un caractèr centrau a ua concepcion angelica, non materiau, dera figura de Jesucrist, en tot refusar eth culte ara crotz a traùs dera interpretacion des sagrades escritures en clau dualista, damb ua cosmologia que viraue ath torn d'un doble principi dera creacion.¹

Aquesta definicion, qu'encara gaudís d'ua ampla acceptacion, recuelh d'un temps ençà es critiques de determinadi sectors academics que considèren bona part des credences atribuïdes as catars, e tanben era nocion d'ua glèisa catara plan estructurada e erigida coma alternatiua ara glèisa de Roma, un bastiment ideologic creat per clèrgues e inquisidors, basat ena coneishença des tèxtes antics e atribuït as sospechosi d'eretgia en ues confessions indusides pera coercion, era

---

1 Anne BRENON (2009), *Les mots du Catharisme*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, p. 30-36.

pòur e, en bèri casi, era tortura, coma passarie damb eth fenomèn dera caça de bruishes sègles mès tard.²

Aguesta ei sonque ua des manifestacions mès recentes des controvèrsies generades ath long des sègles ath torn dera natura deth catarisme, ues controvèrsies que ja arringuen ena madeisha edat mejana e que, enes sues expressions mès recentes, mos interèssen entà enquadrar e caracterizar er objècte dera presenta contribucion.

Es prumèras referéncias istoriografiques deth catarisme brotoen a compdar deth sègle XVI, en contèxte dera Reforma protestanta. Bèri istoriadors protestants establiren cèrti ligams entre es glèises reformades e es moviments eretics medievaus, e per aguest motiu, sajauen de desvincular era sua doctrina deth maniqueïsme orientau. Era relacion deth catarisme damb eth maniqueïsme proven d'ua istoriografia catolica que pròve de descreditar era eretgia medievau a trauès des connotacions paganes atribuïdes as maniquèus, seguidors d'ues doctrines que son frut d'un sincretisme religiós entre eth zoroastrisme persa, eth cristianisme e d'autes. En quinsevolh cas, er interès per part dera istoriografia protestanta ath torn deth catarisme contribuirà a individualizar-lo en relacion a uns auti moviments similars, e a èster considerat coma un precedent dera Reforma protestanta.³

Era lectura en clau protestanta sus era realitat deth catarisme serà ua influéncia decisiva ena aparicion dera prumèra sintèsi sus aguesta eretgia medievau, ja entrat eth sègle XIX, damb era òbra deth pastor protestant d'origina alsaciana Charles Schmidt, qu'ena sua òbra *Histoire et doctrine de la secte des cathares et albigeois*, publicada entre 1848 e 1849 en dus volums, establie definitivament eth dualisme des doctrines catares, per ben que lo desvinculaue deth maniqueïsme entà relacionar-lo damb eth bogomilisme balcanic, en tot des·hèr-se

---

2 André VAUCHEZ (2014), *Les Hérétiques au Moyen Âge. Suppôts de Satan ou chrétiens dissidents?*, París: CNRS Éditions, p. 9-10; Chris WICKHAM (2018), *Europa en la Edad Media. Una nueva interpretación*, Barcelona: Crítica, p. 259-260.

3 Pilar JIMÉNEZ SÁNCHEZ (2008), *Les catharismes. Modèles dissidents du christianisme médiéval (XIIIe-XIIIe siècles)*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, p. 25-26.

atau des sues connotacions paganes. Atau madeish, introdusie eth concèpte catar entà referir-se ad aquest moviment, damb ues origines fosques e utilizat d'ua manèra fòrça puntuau, e encara per part des sòns perseguidors, en epòca medievau.⁴ E encara, sense apartar-mos deth mon protestant, siguec un aute pastor francés, en aquest cas occitan, qui focalizèc era importància deth catarisme en encastre geografic d'Occitània. Se tractaue de Napoleon Peyrat, d'idies anticlericaus e federalistes, eth quau, ena sua òbra *Histoire des Albigeois* (1870-1872), consideraue era crotzada contra es catars deth Lengadòc coma ua luta entre ua civilizacion occitana toleranta, refinada e superiora des d'un punt d'enguarda culturau, e es rudes senhors feudaus deth nòrd de França, ereus d'uns barbars que s'acabarien impausant pera fòrça des armes e evitàren atau era creacion d'un idealizat estat en totes dues vessants deth Pirenèu.⁵

Era preeminéncia des istoriadors protestants ena produccion istoriografica ath torn deth catarisme en sègle XIX, entre es quaus encara podem híger era òbra der american Henry Charles Lea *A History of the Inquisition of the Middle Ages* (1887-1906),⁶ projectaue ua reiterada dolenta imatge sus era Glèisa catolica que comencèc a èster responuda per ua istoriografia catolica que, enquia alavetz, s'auie desinteressat peth tèma. Des deth punt d'enguarda doctrinau, Ignaz vòl Döllinger, teològ, caperan catolic e professor dera Universitat de München, recoperèc es teories qu'atribuïen ath catarisme ues origines paganes ena sua òbra publicada er an 1890 a títol pòstum damb eth títol *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters*,⁷ que li assignaue ues origines propdanes ath dualisme antic, arribat en Occident a trauès deth maniqueïsme e eth gnosticisme, segontes ua vision destinada a

---

4 Vegeu Charles SCHMIDT (1848-1849), *Histoire et doctrine des cathares et albigeois*. 2 vols. París-Ginebra: J. Cherbuliez.

5 Napoléon PEYRAT, (1870-1872) *Histoire des Albigeois*. 5 vols. París: Librairie Internationale.

6 Henry Charles LEA (1887-1906), *A History of the Inquisition of the Middle Ages*. 3 vols. Nova York: Harper & Brothers – The Macmillan Company.

7 Ignaz VON DÖLLINGER (1890) *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters*. 2 vol. Munich: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung; cit. Jean DUVERNOY (1979) *Le catharisme*, vol. 1, Toulouse: Privat, p. 342 i JIMÉNEZ (2008), p. 27.

gaudir d'un long recorregut ena istoriografia deth catarisme. D'auti istoriadors catolics dera epòca, conscients dera dificultat de rehabilitar eth papèr dera Inquisicion ara lum des sòns actes, defeneren un retorn ara lectura des hònts entà rebaisar eth ton condemnatòri que, en determinadi sectors, ère dirigit contra era glèisa catolica.⁸ Entre aguesti darrèri destaquèc Célestin Douais, professor d'Istòria dera Glèisa en Institut Catholique de Toulouse e bisbe de Beauvais desde 1899, que s'especializèc en estudi e ena edicion de documents vinculadi damb era orde des dominics e era Inquisicion. De tota era sua òbra destaquen es dus volums de *Documents pour servir à l'histoire de l'Inquisition dans le Languedoc*, publicadi er an 1900.⁹ Totun era erudicion dera sua òbra, eth sòn ton indulgent cap ara Inquisicion li costèc moltes critiques.¹⁰

Maugrat açò, Célestin Douais dauric un camin que siguec contunhat per auti istoriadors mès o mens coetanis, coma Jean Guiraud, neishut apròp de Carcassona e catolic militant.¹¹ Dempús d'uns prumèri trabalhs dedicadi ath rituaiu catar,¹² e ja coma professor ena Universitat de Besançon, publicquèc *Histoire de l'Inquisition au moyen âge* en dus volums, qu'apareisherèn es ans 1935 e 1938, respectivament,¹³ e enes quaus incorporèc naues hònts judiciais entath coneishement deth catarisme e dera societad occitana deth sègle XIII. Pera sua part,

---

8 DUVERNOY (1979), p. 341.

9 Célestin DOUAIS (1900), *Documents pour servir à l'histoire de l'Inquisition dans le Languedoc*, 2 vols. Paris: Société de l'Histoire de France.

10 Vedetz Paul DOGNON (1902), «Douais (Mgr C.). I. *Documents pour servir à l'histoire de l'Inquisition dans le Languedoc*, publiés pour la Société de l'Histoire de France. Paris, Renouard, 1900; 2 vol.; II. *La procédure inquisitoriale en Languedoc au XIVe siècle, d'après un procès inédit de l'année 1337*. Paris, Picard; Toulouse, Privat, 1900 [compte-rendu]», *Annales du Midi, Annales du Midi: revue archéologique, historique et philologique de la France méridionale*, 14, p. 553-564.

11 Jules TOUTAIN (1955), «Jean Guiraud (1866-1953)», *Mélanges de l'école française de Rome*, 67, p. 339-342.

12 Jean GUIRAUD (1904), «Le *Consolamentum* cathare», *Revue des questions historiques*, 31, p. 74-112; Jean GUIRAUD (1907), *Le Cartulaire de Notre-Dame de Prouille, précédé d'une étude sur l'albigéisme languedocien aux XIIe et XIIIe siècles*. 2 vols., Paris: Alphonse Picard et fils.

13 Jean GUIRAUD (1935-1937), *Histoire de l'Inquisition au moyen âge*, 2 vols. Paris: Alphonse Picard et fils.

Antoine Dondaine, istoriador dera orde des dominics e un des melhors coneishedors des hònts catoliques e catares des archius italians, aprofondiren en estudi deth rituaucatar, per ben qu'eth sòn prumèr estudi sus eth *Liber de duobus principiis*, un tractat autenticament catar escrit en latin e publicat eth 1939,¹⁴ auie de passar fòrça desapercebut enquia bèri ans mès endauant.¹⁵ Antoine Dondaine siguec tanben autor d'un dels prumèri estudis ath torn, precisament, dera carta de Niquinta, coma explicaram mès endauant.¹⁶

Dehòra deth cercle dera istoriografia catolica, era influéncia de Napoléon Peyrat se hec a notar en cercles cada viatge mès alièni ara produccion istoriografica e mès interessadi per un imaginari esoteric e mistic, damb extensions regionalistes occitanes e enquia e tot, en epòca d'entreguèrres, damb cèrtes aproximacions individuaus ath nazisme a trauès dera figura de nazi Otto Rahn.¹⁷ Acabada era Dusau Guèrra Mondiau, era fòrça d'aguesti discorsi se renauc damb es aportacions de Déodat Roché, vinculat damb era masoneria e iniciat enes sciéncias ocultes,¹⁸ Ferdinand Niel, er enginhèr que considerèc era montanha de Montsegur, ena Arièja, un temple solar,¹⁹ e molt especiaument René Nelli, qu'encarèc er estudi deth catarisme des d'ua perspectiva iniciaument esoterica que, a compdar des ans 50 evolucionèc cap ara vessanta etnografica e era documentacion doctrinau. En aguest sentit, publicuèc en ua madeisha òbra es tèxtes des tractats e es rituaus catars e les hec atau mès accessibles entath sòn estudi.²⁰ D'un aute biais, Nelli comencèc a manifestar un clar interès

---

14 Antoine DONDAINE (1939), *Un traité néo-manichéen du XIIIe siècle: le Liber de duobus principiis*. Rome: Istituto storico domenicano.

15 René SOULA (2004), *Les cathares: entre légende et histoire*, Toulouse: Institut d'Études Occitanes, p. 139.

16 Antoine DONDAINE (1946), «Les Actes du Concile Albigeois de Saint-Félix de Caraman, essai de critique d'autenticité d'un document médiéval», *Studi et Testi*, 125, t. V (1946), p. 324-355.

17 SOULA (2004), p. 105-139.

18 *Ibidem*, p. 148-156.

19 *Ibidem*, p. 158-163.

20 René NELLI (1959), *Écritures cathares. L'ensemble des textes cathares traduits et commentés*. París: Denoël.

pera divulgacion que lo portarie a prepausar per prumèr còp era creacion d'un centre de recèrca especializada en catarisme.²¹

Influït per aguesti autors, sustot per Déodat Roché e Ferdinand Niel, Michel Roquebert, filosòf de formacion e periodista de mestier, comencèc a publicar en diari de Toulouse *La Dépêche*, ua seria d'articles damb format divulgatiu sus eth castèth de Montsegur e d'autres fortalèses restacades damb es catars, qu'amassèc en un libre titolat *Citadelles du vertige* (1966).²² Publicat eth madeish an qu'era television publica francesa emetie era minisèrie de caractèr istoric titolada *Les Cathares*, damb un notable èxit d'audiència,²³ a trauès d'aguesti nauj mejans de comunicacion de masses eth catarisme arribaue ath gran public e assolie ua notorietat que superaue dubèrtament es restringits cercles d'estudiosi as qu'auie arribat enquia alavetz, en tot daurir es pòrtes a un interès ample que comportaue eth risc d'ua simplificacion e d'ua vulgarizacion de contenguts, coma de hèt acabarie passant. En aquest sens, era nomentada notorietat auec, en prumèra instància, ua projeccion cap ath auviatge culturau pretesament vinculat damb eth catarisme, especiaument cap a un conjunt d'antics castèths medievaus plaçadi ena perifèria montanhosa dera plana deth Languedòc, que començarien a èster coneishudi, damb ua absoluta manca de rigor istorica, coma castèths catars. Pera sua part, Michel Roquebert, dempús der èxit de *Citadelles du vertige*, comencèc a trabalhar ena sua òbra monumentau *L'Épopée cathare*, publicada en cinc volums entre 1970 e 1997,²⁴ qu'auie d'esdevier eth relat dera persecucion deth catarisme en Occitània desde finaues deth

21 SOULA (2004), p. 147-158.

22 Michel ROQUEBERT (1966), *Citadelles du vertige*. Toulouse: Imprimerie régionale.

23 SOULA (2004), p. 187-188.

24 Michel ROQUEBERT (1970), *L'Invasion (L'Épopée cathare. Tome 1, 1198-1212)*, Toulouse: Privat; 1970; Michel ROQUEBERT (1977), *Muret ou la dépossession (L'Épopée cathare. Tome 2, 1213-1216)*, Toulouse: Privat; Michel ROQUEBERT (1986), *Le lys et la croix (L'Épopée cathare. Tome 3, 1216-1229)*, Toulouse: Privat; Michel ROQUEBERT (1989), *Mourir à Montségur (L'Épopée cathare. Tome 4, 1230-1244)*, Toulouse: Privat; Michel ROQUEBERT (1997), *Les Cathares, de la chute de Montségur aux derniers bûchers (L'Épopée cathare. Tome 5, 1245-1321)*, Paris: Perrin. Mès recentament era òbra de Roquebert a estat reeditada en diuèrses ocasions. Destaque era edicion de 2001 realizada per Éditions Perrin.

sègle XII enquia començament deth XIV e des sues connotacions politiquas, en ua òbra de mercat biais narratiu, capdau entara coneishença de tota era istòria politica restacada damb era implantacion deth catarisme en Occitània e damb era crotzada albigea e es sues repercussions politiquas.

En tot tornar tath mon estrictament academic, eth panorama des investigacions ath torn deth catarisme a principis dera decada de 1960 se centraue d'ua manèra lèu exclusiva enes aspèctes religiosi e doctrinaus. Mès precisament era edicion sistematica des hònts doctrinaus enes trebalhs de Dondaine e de Nelli, atau coma d'auti tanben sus eth bogomilisme e sus era polemica valdesa, repercutiren en un mielhòr coneishement deth moviment eretic qu'inspirarie un prigond renauiment deth discors istoriografic. Mès se per un costat, es nauas hònts disponibles alimentèren nauis trebalhs centradi encara en rituaus eclesiastic, coma era tèsi *Die Katharer der alemand Arno Borst* de 1953, fòrça propèra encara ara vision dogmatica deth catolicisme, qu'insistie sus es origines paganes dera dissidècia catara en considerar irreconciliables eth dualisme damb era tradicion cristiana,²⁵ o tanben *L'eresia del Male* der italian Raoul Manselli (1963).²⁶ Agustè darrèr plantejaue era filiacion deth catarisme en relacion damb eth bogomilisme des Balcans, atau coma era sua vinculacion damb cèrtes practiquas e rituaus deth cristianisme. D'un aute biais, era coneishença d'ua major diuersitat de hònts permeterà ua aproximacion ath tèma a partir de nauis enfocaments, reprenent cèrtes linhas d'investigacion que s'interessauen mens pera doctrina e era religion e mès pes dinamiques socials entà explicar es origines d'aguesta eretgia medievau.

Agustè nauis estimuls sigueren recuelhudi per Jean Duvernoy, un jurista francès d'origina borgonhon damb un trebalh que lo destinèc a Tolosa enes ans 50. Impregnat der ambient d'erudicion desvolopat ath torn der estudi deth catarisme, e en tot profiter es sues coneishèncas de latin, pròpies dera sua especialitat en dret roman, comencèc a estudiar

---

25 Arno BORST (1953), *Die Katarer*, Stuttgart: Hiersemann; cit. JIMÉNEZ (2008), p. 36.

26 Raoul MANSELLI (1963), *L'eresia del Male*, Nàpols: Morano editore.

sistematicament es hònts inquisitoriaus. Er an 1965 publicaue era edicion deth registre inquisitoriau de Jacques Fournier, de principis deth sègle XIV.²⁷ Maugrat qu'eth sòn caractèr processau semblaue indicar eth contrari, eth document reprodusie un mosaïc monumentau dera vida en un petit nuclèu pirenenc en temps deth catarisme, damb ua grana minuciositat e atencion ath detalh e ara anecdòta. Considerat un vertadèr tractat antropologic de principis deth sègle XIV, eth document serie utilizat posteriorament per Emmanuel Le Roy Ladurie coma basa entà escriuer era sua òbra mès celèbra, *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, un vertadèr referent en camp dera microistòria.²⁸

Tot e que Duvernoy reivindicaue una perspectiva mès sociu en estudi deth catarisme, tanben tractèc aspèctes religiosi e doctrinaus. De hèt, era sua òbra *Le catharisme*, publicada en dus volums entre 1976 e 1979,²⁹ dedicaue eth prumèr volum ara religion e eth dusau ara istòria politica e sociu dera eretgia. En *Le catharisme*, Jean Duvernoy sostiege es origines comunes deth catarisme e eth bogomilisme balcanic, se ben les desvinculaue d'ues origines paganes que les restacaue damb era interpretacion des antics tractats deth cristianisme primitiu. Damb açò Duvernoy capviraue es tèsis tradicionaus e daurie eth pas entà nau paradigmes qu'auien d'influir prigondament es naues generacions d'istoriadors. D'un aute canton, era òbra de Duvernoy siguec coetània a ues autes aportacions, non relacionades necessàriament ar estudi especific deth catarisme o des dissidències religioses, mès damb un debat istoriografic mès ample, de contengut sociu, que pretenie comprèner es fenomèns que provoquèren era eretgia medievau en contèxte des granes transformacions produsides en còr des societats europèes deth periode, damb aportacions de

---

27 Jean DUVERNOY (1965), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier 1318-1325*, 3 vols., Toulouse: Privat.

28 Emmanuel LE ROY LADURIE (1975), *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, París: Gallimard.

29 DUVERNOY (1976-1979).

medievalistes dera talha de Jacques Le Goff o Georges Duby,³⁰ qu'actualizèren eth debat mejançant era incorporacion deth punt d'enguarda dera jerarquia catolica ena definicion dera eretgia. D'aguesta manèra, era eretgia deishauè d'èster ua categoria objectiva e immutabla, entà esdevier era expression des interèssi especifics e es inquietuds dera jerarquia catolica: ère ua categoria definida pes nauti prelats dera glèisa catolica mejançant era condemna d'aqueres personas que manifestauen ues idies o ues doctrines que considerauen incompatibles damb es pròpies, assumides per eri madeishi coma ortodòxes. Damb aguesta naua perspectiva sus era realitat dera eretgia s'enrique notablament eth discors e s'alimentauen futurs plantejaments innovadors.

Er apogèu qu'anaue assolint er estudi deth catarisme pendent es ans 60, damb ua vision implicitament positiva cap ara eretgia medievau o, se mès non, negativa en çò que tanh as metòdes de persecucion dera glèisa catolica, provoquèc era reaccion d'un grop d'istoriadors catolics, majoritàriament eclesiastics, damb era voluntat de contrarestar aguesta percepcion negativa e de rehabilitar era imatge de determinadi personatges istorics dera talha de Domènec de Guzmán, fundador dera orde des dominics, era imatge deth quau s'auie vist fòrça prejudicada. A partir de 1960 bèri uns d'aguesti istoriadors se comencèren a amassar damb regularitat ena poblacion de Fanjeaux, qu'auie estat eth quartèr generau dera predicacion de Domènec de Guzmán en Lengadòc abantes dera crotzada albigea. A compdar de 1965 aguestes reünions se convertieren enes *Colloques de Fanjeaux*, eth prumèr des quaus, organizat per Marie-Humbert Vicaire, dera orde des dominics, siguec dedicat ara figura dera santa d'Osma e era sua influéncia en Lengadòc,³¹ eth quau poirie auer agut, a mès, ua importanta influéncia sus Aran s'auesse acceptat era dignitat de bisbe de Comenge, que li siguec aufrít en un moment indeterminat que, seguint exemples de d'autes aufèrtes similares as bisbats de Besièrs e

30 Jacques LE GOFF (1964), *La civilisation de l'Occident médiéval*. París: Arthaud; Georges DUBY (1974), *L'An mil*. París: Julliard.

31 SOULA (2004), p. 237-240.

de Coserans, poirie auer-se produsit cap a 1210. En toti es casi, Domènec de Guzmán refusèc aguestes aufèrtes per umilitat cristiana.³² Tornant as *Colloques de Fanjeaux*, qu'encara se celèbren ena actualitat, es sues actes dèren lòc as *Cahiers de Fanjeaux*, dedicadi ar estudi dera realitat religiosa deth Lengadòc pendent eth sègle XIII en un sentit generau, mès enlà dera crisi catara.

Er an 1981, damb er impuls de cèrta reneishença des inquietuds regionalistes deth Midi francés, se hège realitat eth projècte ideat per René Nelli dera creacion d'un centre de recèrca e documentacion deth catarisme que culminèc damb era inauguracion deth *Centre d'Études Cathares* en Carcassona. Finançat peth Conseil Général de l'Aude e peth Ministèri de Cultura deth govèrn francés, era direccion scientifica deth centre requeigüec ena istoriadora Anne Brenon, qu'impulsèc era publicacion scientifica *Heresis*, era quau s'auie de convertir en un nau referent en estudi deth catarisme des deth rigor academic, en tot barrar eth pas as contenguts esoterics que trionfauen ena percepcion populara dera eretgia.³³ Eth *Centre d'Études Cathares* contribuïc ara difusion des postulats renovadors qu'auie plantejat Jean Duvernoy en discors istoriografic deth catarisme, que sigueren plenament assumidi per Anne Brenon ena sua òbra *Le vrai visage du catharisme*, publicada er an 1988.³⁴

Pendent era darrèra decada deth sègle XX, eth discors istoriografic ath torn deth catarisme entre en ua naua estapa dera man dera produccion d'ua seria d'istoriadors britanics, que mòstren un interès renauït pera tradicion textuau relacionada damb eth fenomèn eretic des dera nauta edat mejana.³⁵ Pròplèu as naues perspectives de Jacques Le Goff e Georges Duby, eth britanic Robert I. Moore introdusic en *The Formation of a Persecuting Society*³⁶ una imatge der eretge coma era

32 Antoine TOURON (1739), *La vie de saint Dominique de Guzman, fondateur de l'ordre des frères prêcheurs*, París: Gissey, Bordelet, Savoye, Henry et Durand, p. 144-145.

33 *Ibidem*, p. 489-493.

34 Anne BRENON (1988), *Le vrai visage du catharisme*. Carbonne: Nouvelles Éditions Loubatières.

35 JIMÉNEZ (2008), p. 43-44.

36 Robert I. MOORE (1987), *The Formation of a Persecuting Society*. Oxford: Basil Blackwell.

d'un contestatari opausat as innovacions introdusides pera glèisa des de finaus deth sègle X, qu'enfortilhen es bases deth sòn predomini en decors deth procès de profunda transformacion experimentat pera glèisa catolica designada, de manèra generica, coma era reforma gregoriana. Insistie, d'aguesta manèra, ena idèa dera definicion der eretge per part dera jerarquia catolica que condemnaue, a compdar dera sua particulara interpretacion d'aquerò qu'auie de considerar-se era ortodòxia, tot aquerò que s'i apartaue. Aguest plantejament innovador, qu'acabaue damb er isolament dera eretgia en generau e deth catarisme en particular, e lo incorporaue coma un element evolutiu pròpri des societats medievas, tendie a rebaishar, portat as sues darrères conseqüències, eth caractèr objectiu dera pròpria eretgia e a presentar-la coma un bastiment teoríc creat pera pròpria jerarquia catolica entà estrénher eth contraròtle sus es fidèus. Aguesta prepausa la desvolopèc plenament eth pròpi Moore ena sua òbra *The War on Heresy: the Battle for Faith and Power in Medieval Europe*, publicada er an 2012.³⁷

Prenent coma punt de partida es tèsis de Robert I. Moore, un aute istoriador dera escòla anglosaxona qu'a arthenhut un resson notable entre es istoriadors mès critics ath torn dera existència objectiva deth catarisme ei Mark Gregory Pegg. En sòn trabalh *The Corruption of Angels. The Great Inquisition of 1245-1246*, publicat er an 2001,³⁸ Pegg se centraue en analisi dera documentacion inquisitoriau recuelhuda en airau de Tolosa pendent eth periòde citat en títol, entà arribar a ues conclusions similares as de Robert I. Moore, centrades en bastiment dera nocion dera eretgia catara a trauès dera accion des inquisidors. Ada eri atribuís era tipificacion d'ua seria de concèptes mejançant era aplicacion d'un lexic predeterminat entà definir era eretgia, segontes ua practica qu'aurie estat mauinterpretada pera istoriografia, que li aurie autreat ua condicion objectiva qu'er autor

---

37 Robert I. MOORE (2012), *The War on Heresy: the Battle for Faith and Power in Medieval Europe*. Londres: Profile Books.

38 Mark Gregory PEGG (2001), *The Corruption of Angels: The Great Inquisition of 1245-1246*. Princeton: Princeton University Press.

sonque relacione damb era imaginacion des inquisidors. En un sens similar, ara sua òbra *A Most Holy War: The Albigeian Crusade and the Battle for Christendom* (2007),³⁹ er autor aplicaue es madeishes tèsis ar estudi dera crotzada albigea, arthenent ues conclusions similares.

Es naues linhas de recèrca de Robert I. Moore e Mark Gregory Pegg, entre d'autes, sigueren recebudes en França en un moment qu'eth *Centre d'Études Cathares* patie cèrtes tensions intèrnes restacades damb era naua mission atribuïda pes poders publics ena coordinacion scientifica deth projècte *Pays Cathare*. Es contradiccions entre eth rigor que s'atribuïe era direccion scientifica e es besonhs promocionaus deth producte toristic comportèren era dimission d'Anne Brenon er an 1999.⁴⁰ Laguens d'aguest marc generau, er an 1998 ja s'auie publicat ua òbra collectiva de títol ben explicit: *Inventer l'hérésie? Discours polémiques et pouvoirs avant l'Inquisition*,⁴¹ coma conclusion deth seminari dirigit per Monique Zerner, dera Universitat de Niça, entre 1993 e 1996, ath torn dera influéncia des hònts textuaus preinquisitoriaus ena definicion dera eretgia. Er an 1999, e seguint eth dobte sistematic sus era existéncia objectiva dera eretgia, Monique Zerner promoiguet un debat ena Universitat de Niça ath torn dera carta de Niquinta, sus eth quau i tornaram mès endauant. Ath costat de Monique Zerner, es debats organizadi ena Universitat de Niça compdèren damb d'auti istoriadors pròplèus as sòns postulats, coma Jean-Louis Biget, vinculat antigament ath *Centre d'Études Cathares* e as *Colloques de Fanjeaux*, damb ua trajectòria cada viatge mès critica vèrs aquerò que consideraue ua mitificacion excessiva deth catarisme, damb ua seria

---

39 Mark Gregory PEGG (2007), *A Most Holy War: The Albigeian Crusade and the Battle for Christendom*, Nova York: Oxford University Press.

40 SOULA (2004), p. 493-495.

41 Monique ZERNER, ed. (1998), *Inventer l'hérésie? Discours polémiques et pouvoirs avant l'Inquisition*, Niça: Université de Nice.

de trabalhs publicadi des des ans 80 que limitaue er abast reau dera eretgia en Lengadòc.⁴²

Laguens deth mon academic francés, ua posicion intermediària ath torn des naues orientacions der estudi istoric deth catarisme siguec representat per Pilar Jiménez, successora d'Anne Brenon ena direccion deth *Centre d'Études Cathares* e autora d'ua tèsi doctorau, dirigida per Pierre Bonnassie, que siguec ua des prumèras sus eth catarisme provienta der encastre academic francés, abituaument pòc procliu ath sòn estudi. A compdar der analisi des hònts doctrinaus entà rebastir era longa tradicion istoriografica sus era definicion deth catarisme, ena sua tèsi defenuda er an 2001 e publicada er an 2008,⁴³ Jiménez definie eth catarisme coma un moviment dissident desvolopat en còr dera Euròpa occidentau en un moment istoric especific, caracterizat pera progressiua centralizacion dera glèisa de Roma dempús deth long procès dera nomentada reforma gregoriana. Damb açò trincaue definitivament damb eth bogomilisme orientau entà explicar es origines deth catarisme e definie eth moviment coma un fenomèn moltiforme, damb diuèrsi fòcos d'implantacion ena Euròpa occidentau entre es sègles XII e XIII. Damb tot, jamès non metec en docte era existéncia objectiva d'un moviment dissident qu'artenherie enquia e tot un cèrt grad d'institucionalizacion, auent acceptada era autenticitat dera carta de Niquinta, coma ja explicaram.

Es doptes ath torn dera realitat istorica deth catarisme, generadi a compdar der analisi e era reflexion sus es hònts documentaus en clau deconstructivista, an provocat ua grana controvèrsia e es reticéncias d'ua seria d'istoriadors francesi, especiaument d'aqueri vinculadi damb eth *Centre d'Études Cathares*, reagropadi ath torn deth *Collectif International de Recherche sur le Catharisme et les Dissidences* (CIRCAED), creat er an 2011, arran deth barrament definitiu dera institucion ideada per René Nelli, e an alimentat diuèrsi collòquis

---

42 Entre d'auti, vedetz Jean-Louis BIGET (1986), «Les Cathares: mise à mort d'une légende», *L'Histoire*, 94 (1986), p. 11-21.

43 JIMÉNEZ (2008).

internacionaus. En eri s'a reivindicat ua responsa as plantejaments que definissen eth catarisme coma un bastiment teoric ideat per aparelh inquisitoriau, e a atrèt complicitats mès enlà de França. S'an publicat es actes des collòquis celebradi en Foix er an 2003,⁴⁴ e en Mazamet es ans 2007⁴⁵ e 2009,⁴⁶ que recuelhen entre es sues aportacions es darrères de Jean Duvernoy, mòrt er an 2010 as 93 ans, es d'Anne Brenon e de Pilar Jiménez, amassa damb es de d'auti especialistes coma Gwendoline Hancke, Daniela Müller, Ylva Hagman, Francesco Zambon o David Zbíral. Destaquen es trabalhs centradi enes hònts entar estudi deth catarisme, as quaus siguec dedicat eth collòqui de Mazamet de 2007, e tanben es dedicadi a cèrti aspèctes centraus dera controvèrsia ath torn deth catarisme, com eth nomentat concili de Saint-Félix de Caraman de 1167, unic testimòni qu'avale era existéncia de catars ena Val d'Aran.⁴⁷

En moment actuau, donc, eth pes dera polemica sus era existéncia objectiva deth catarisme requè principaument enes contribucions des istoriadors anglosaxons, a compdar des plantejaments introdusidi per Robert I. Moore e Mark Gregory Pegg, o ben coma reaccion dauant sòn. Er an 2013 auec lòc un congrès en Lòndres qu'amassèc academics de diuèrses origines, damb predomini anglosaxon, en eth quau, un aute viatge, era natura reau o endonviada deth catarisme se placèc en centre deth debat. Es actes deth congrès, amassades en un volum editat er an 2016 per Antonio Sennis, titolat *Cathars in question: Heresy and Inquisition in the Middle Ages*,⁴⁸ arremassen es contribucions des principaus defensors deth bastiment teoric deth

---

44 Martin AURELL; Anne BRENON; Christine DIEULAFAIT, eds. (2005), *Les cathares devant l'Histoire. Mélanges offerts à Jean Duvernoy*. Cahors: l'Hydre éditions.

45 Sonia BENOIT; Anne BRENON, eds. (2008), *Écrire l'histoire d'une hérésie*. Mazamet: Association de Valorisation du Patrimoine Mazamétain.

46 Anne BRENON, ed. (2010) *1209-2009, cathares: une histoire à pacifier?* Portet-sur-Garonne: Loubatieres.

47 Precisament, en collòqui de Mazamet siguec presentada ua comunicacion sus aquest aspècte; Carles GASCÓN (2010), «Sur la présence cathare en Val d'Aran», a Anne BRENON, ed. (2010) *1209-2009, cathares: une histoire à pacifier?* Portet-sur-Garonne: Loubatieres, p. 81-90.

48 Antonio SENNIS, ed. (2016), *Cathars in question. Heresy and Inquisition in the Middle Ages*. Woodbridge: York Medieval Press.

catarisme, entre eri es de Roger I. Moore⁴⁹ e Mark Gregory Pegg,⁵⁰ e deth francés Julien Théry-Astruc, pròplèu ara critica dera excessiva mitificacion deth catarisme, qu'auie ja mercat tendéncia en França dera man de Jean-Louis Biget, Monique Zerner e d'auti. Julien Théry avise deth risc dera interpretacion literau des hònts inquisitoriaus, que compòrte era credença ena existéncia d'ua organizacion estructurada e unitària dera eretgia en Lengadòc quan, segontes afirmè, obedirie mè a lèu a ua seria de responses locals davant deth caractèr opressiu dera autoritat des grani prelats occitans, tot e acceptant era existéncia d'ua teologia de signe dualista entre es sòns adeptes.⁵¹

Maugrat açò, era màger part des autors que publiquèren enes actes deth congrès de 2013 diferien des postulats deconstruccionistes d'aguesti autors, e se mantenguèn mè pròplèus as postures tradicionaus que contemplauen era existéncia d'ua Glèisa catara organizada e jerarquizada en Lengadòc. Entre eri destaque, pera sua longa trajectòria, er academic Peter Biller, damb ua notabla produccion ath torn der ahèr dera eretgia ena edat mejana,⁵² que soslinhaue as aportacions de Moore e Pegg nombroses omissions e errors ena interpretacion des donades sus es quaus se basen es sues propòstes entà rebàter era existéncia de catars en Lengadòc.⁵³ Ues

---

49 Roger I. MOORE (2016), «Principles at Stake: The Debate of April 2013 in Retrospect», a Antonio SENNIS, ed., *Cathars in question. Heresy and Inquisition in the Middle Ages*, Woodbridge: York Medieval Press, p. 257-273.

50 Mark Gregory PEGG (2016), «The Paradigm of Catharism; or, the Historians' Illusion», a Antonio SENNIS, ed., *Cathars in question. Heresy and Inquisition in the Middle Ages*, Sennis, Antonio, ed. Woodbridge: York Medieval Press, p. 21-52.

51 Julien THÉRY-ASTRUC (2016), «The Heretical Dissidence of the 'Good Men' in the Albigeois (1276-1329): Localism and Resistance to Roman Clericalism», a Antonio SENNIS, ed., *Cathars in question. Heresy and Inquisition in the Middle Ages*, ed. Woodbridge: York Medieval Press, p. 79-111.

52 En òbres com Peter BILLER (2001), *The Waldenses, 1170-1530: Between a religious order and a Church*, Farnham: Ashgate Publishing; Caterina BRUSCHI; Peter BILLER, eds. (2003), *Texts and the Repression of Medieval Heresy*, Woodbridge: Boydell & Brewer Inc.; Peter BILLER; Caterina BRUSCHI; Shelagh SNEDDON (2011), *Inquisitors and Heretics in Languedoc: Edition and Translation of Toulouse Inquisition Depositions, 1273-1282*. Leiden-Boston: Brill.

53 Peter BILLER (2016), «Goodbye to Catharism?», a Antonio SENNIS, ed., *Cathars in question. Heresy and Inquisition in the Middle Ages*, Woodbridge: York Medieval Press, p. 274-313.

autres contribucions, realizades per Caterina Bruschi,⁵⁴ Lucy J. Sackville⁵⁵ e Rebecca Rist,⁵⁶ se centrauen ena correspondéncia papau e es determinadi tractats antieretics redactadi en encastre italian, entà desvincular-les d'ua supausada invencion deth catarisme per comparason damb era documentacion inquisitoriau dera dusau mitat deth sègle XIII.

Aguest recorregut pera istoriografia deth catarisme mos apròpe ara condicion lisanta e cambianta deth concèpte. Des des prumèri trabalhs des istoriadors protestanti deth sègle XIX era literalitat des tèxtes eclesiastics medievaus a estat metuda en qüestion ara ora de definir-la, clarament tendenciosa peth besonh de remeter-se a referents literaris dera patristica e, sustot, de vincular-lo damb un paganisme d'origines orientaus, alièn a quinsevolh arraitz cristiana. A partir d'aguesta basa, era definicion deth catarisme s'a anat adaptant as nauï corrents istoriografics e refinant ath compàs der apregondiment e era mielhora en analisi textuau des hònts, sense deishar de costat es influéncias ideologiques e es interèssi academics des autoritats implicades, que mantien a dia d'aué fòrça viu eth debat.

En quinsevolh cas, aué en dia cap academic seriós non considère eth catarisme coma un còs estonant d'arraitz pagana e maniquea arribat des d'Orient, senon coma un desenvolopament pròpri e especific dera cristiandat latina, era grana mesura coma reaccion as innovacions en clau centralizadora e impositiva qu'aplicaue era jerarquia catolica ath conjunt dera glèisa, en enorme procès encetat en sègle XI que recep eth nòm generic dera reforma gregoriana e que provòque ua fòrta contestacion en determinadi sectors de fidèus. Es prelatz dera glèisa

---

54 Caterina BRUSCHI (2016), «Converted-Turned Inquisitors and the Image of Adversary: Rainier Sacconi Explains Cathars», a Antonio SENNIS, ed., *Cathars in question. Heresy and Inquisition in the Middle Ages*, Woodbridge: York Medieval Press, p. 185-207

55 Lucy J. SACKVILLE (2016), «The Textbook Heretic: Moneta of Cremona's Cathars», a Antonio SENNIS, ed., *Cathars in question. Heresy and Inquisition in the Middle Ages*, Woodbridge: York Medieval Press, p. 208-228.

56 Rebecca RIST (2016), «*Lupi rapaces in ovium vestimentis*: Heretics and Heresy in Papal Correspondance», a Antonio SENNIS, ed., *Cathars in question. Heresy and Inquisition in the Middle Ages*, Woodbridge: York Medieval Press, p. 229-241.

catolica, dotadi de nauï esturments disciplinaris dauant des fidèus, soslinharàn aguesti fidèus contestataris coma eretges, persones que se desvien dera linha de pensament oficiau, e a partir d'aciu, s'idearàn expedients plan variadi entà reprimir-les. En aguest sens, ei cèrt qu'era eretgia non existís en era madeisha, senon que responderie ara subjectivitat d'aqueth que lo soslinhe, qu'ei qui s'atribuís era ortodòxia. Ara ben, maugrat açò, e maugrat es recentes aportacions d'ua part dera produccion istoriografica, d'aciu non se pòt extrèir, necessàriament, qu'aguestes acusacions non responen a divergències reaus, encara qu'aguestes siguen deformades pera man des acusadors. Açò ei lo que sostien istoriadors com André Vauchez⁵⁷ o Chris Wickham, qu'afirmen era existència objectiva d'un nombre important de laïcs celibes a partir de mejans sègle XII enes ciutats deth nòrd d'Itàlia e enes tèrres deth Lengadòc, nomentadi boni òmes en aguest darrèr cas, dedicadi a predicar es bondats d'ua vida religiosa independenta des directritzes dera glèisa catolica.⁵⁸

Un aspècte, mès, que lhèue fòrça mens adesions ei eth hèt qu'aguesti boni òmes e bones hemnes arribèssen en constituïr ua glèisa pròpia, damb eth sòn pròpri clergat e dubèrtament confrontada damb era glèisa de Roma. E ei precisament en aguest aspècte qu'era nomentada carta de Niquinta, eth polemic document que recuelh, entre fòrça d' auti aspèctes, eth dera existència dera Glèisa catara dera Val d'Aran, esdeven ua espròva fonamentau, discutida per aquera part deth mon academic que non ei d'acòrd damb era idèa d'ua glèisa dissidentia alternativa e plenament estructurada.

---

57 VAUCHEZ (2014), p. 284.

58 WICKHAM (2018), p. 260.

Carta de Niquinta: era *Ecclesia Aranensis* jos sospeita

Mès qu'ua carta, eth document ath quau es istoriadors sòlen referir-se damb eth nòm dera carta de Niquinta ei era acta d'ua assemblada amassada en castèth de Sant Fèlix de Caraman, ena plana deth Lengadòc, er an 1167, ena que i siguec presenta ua multitud de simpatizants des catars e diuèrsi representants des sues glèises jos era direccion d'un carismatic dignatari orientau, nomenat papa Niquinta. Aguest dignatari ordenèc diuèrsi bisbes mejançant eth rituaiu deth *consolament*, entre eri eth representant dera glèisa aranesa nomenat Ramon de Casals, e promoigüec un acòrd entre es representants des glèises catares de Tolosa e de Carcassona en delimitar es encastres territoriaus respectius enquiara ciutat catalana de Lhèida.

S'acceptam era sua autenticitat, era carta de Niquinta ei un document extraordinari, eth mès antic e un des poquíssims existents sus era eretgia catara der encastre occitan escrit pera man des madeishi eretges, eth quau apòrte eth testimòni mès antic dera celebracion d'ua assemblada eretica en aguest madeish encastre. Atau madeish, eth document rebat eth grad d'organizacion artenhuda pera glèisa catara en ua data tan prumerença coma ac siguec er an 1167, e recuelh ua articulacion jerarquica institucionalizada en ua estructura de caractèr eclesiau pròpria, coma alternativa ara glèisa catolica.

Era tradicion documentau dera carta de Niquinta, però, ei complèxa, e açò a prejudicat era sua credibilitat. Editada per prumèr còp er an 1660 per Guillaume Besse, advocat de Carcassona, eth tèxte figure en capítol XXIX dera sua òbra *Histoire des ducs, marquis et comtes de Narbonne*,⁵⁹ eth tèxte s'aurie copiat deth traslat d'un supausat originau, datat er an 1223, que recuelherie, ath sòn temps, eth contengut d'un supausat document elaborat en cors dera madeisha assemblada de 1167. Aguesta tradicion complèxa, amassa damb cèrtes incorreccions, reaus o imaginades en bèri casi, e junhut tanben damb

---

59 Guillaume BESSE (1660), *Histoire des ducs, marquis et comtes de Narbonne, autrement appelez Princes des Goths, ducs de Septimanie et marquis de Gothie*, París: Antoine de Sommaville, p. 483-486.

era singularitat des informacions recuelhudes, an metut era carta de Niquinta jos eth fòcos dera sospèita. D'aguesta manèra, era autenticitat deth document ja siguec quèstionada er an 1676 per istoriador alemand nomentat Christopher Sandius.⁶⁰ D'alavetz ença, era natura deth document non a deishat de confrontar es sòns estudiosi, en ua longa polemica que, en moment actuau, dividís es academics en foncion dera sua percepcion deth catarisme, com ja s'a explicat.

Era distància entre es diuèrsi plantejaments afrontadi motivèc era celebracion d'un congrès en Niça er an 1999, organizat damb era fin d'amassar es sòns principaus estudiosi que, damb independéncia des sòns plantejaments, trobèren un marc adequat entà un debat qu'èvidencièc es dificultats entà arribar a un consens.⁶¹ Damb tot, e per dessús d'ues diferéncias aparentament irreconciliables, s'arribèc ar acòrd deth besonh de sométer era carta de Niquinta a ua critica formau, comanada as especialistes der *Institut de Recherche et d'Histoire des textes*. Er analisi minuciós deth document concludic damb era defensa dera sua autenticitat per part des especialistes deth nomentat Institut Jacques Dalarun, Annie Dufour, Anne Grondeux, Denis Muzerelle e Fabio Zinelli,⁶² e aguest dictamen pesèc d'ua manèra decisiva ena percepcion posteriora deth document. D'aguesta manèra, e maugrat era obstinacion des defensors dera invencion dera Carta de Niquinta, s'auèc de reconéisher era impossibilitat de deféner ua invencion pura e simpla deth document per part de Guillaume Besse, coma molti auien sostengut enquia alavetz,⁶³ e encara qu'aué en dia eth problèma non ei, ne de bon tròç, un ahèr resolut, era opinion des especialistes se decante cap ara acceptacion que, com a mínim, ua

---

60 Pilar JIMÉNEZ SÁNCHEZ (1994a), «Relire la Charte de Niquinta. 1) Origine et problématique de la Charte», *Heresis*, 22, p. 5.

61 Monique ZERNER, dir. (2001), *L'histoire du catharisme en discussion. Le «Concile» de Saint-Félix (1167)*, Niça: Université de Nice, p. 57-102.

62 ZERNER (2001), p. 135-201.

63 Era pròpria Monique Zerner ac reconeishec atau enes conclusions deth congrès nomentat; ZERNER (2001), p. 250.

part des sòns contenguts recuelhen uns hèts reaus que devengueren en Lengadòc pes entorns de 1167.

Entre es principaus arguments que pendent fòrça temps s'esgrimiren entà deféner era fausetat dera Carta de Niquinta, i a ua seria d'errors aparenti o reaus recuelhudi en sòn tèxte, entre es quaus destaque era preséncia d'ua representacion aranesa ena assemblada de Sant Fèlix. Entà fòrça estudiosi era Val d'Aran ei un espaci tan alièn ath catarisme, e damb uns testimònis tan escassi, limitadi de hèt ad aguesta unica mencion, que hèn pòc credibla aguesta preséncia.

E d'aguesta manèra, an estat molti es academics que, enquia e tot acceptant era autenticitat dera carta de Niquinta, escarten era preséncia aranesa en tot atribuir-la a un error de transcripcion, tot e qu'ei mèz comun hè'c a servir coma argument a favor dera sua falsificacion. Un des prumèrs en qüestionar d'ua manèra sistematica es contenguts dera carta de Niquinta siguec Louis de Lacger, que qualificaue d'inversemblant era preséncia d'ua glèisa dera Val d'Aran ena assemblada de Sant Fèlix e vedie en era ua espròva dera fausetat deth document.⁶⁴ Pera sua part, eth dominic Antoine Dondaine, autor d'ua des prumèrs analisis critiques dera Carta e defensor dera sua autenticitat plantejaue era possibilitat dera existéncia d'aquera comunitat catara montanhena, maugrat eth desconeishment de d'outes mencions, circumstància que, d'un aute biais, consideraue analòga ara de d'outes comunitats dissidentes perfèctament reconeishudes pera istoriografia.⁶⁵

Es conclusions de Dondaine atreigueren es critiques de diuèrsi especialistes que non compartien es sues tèsis sus era carta de Niquinta. Entre eri destaquèc Yves Dossat, que dediquèc un article ara qüestion dera Val d'Aran, considerat un des punts mèz fèbles des arguments de Dondaine per part deth tanben fraire dominic. Basant-se en desconeishment de d'outes mencions sus era preséncia de catars

---

64 Louis DE LACGER (1933), «L'Albigeois pendant la crise de l'albigéisme», *Revue d'histoire ecclésiastique*, XXIX, p. 314-315.

65 DONDAINE (1946), p. 324-355.

en aquest territori, argument ja escartat per Dondaine, damb ues autes argumentacions de menor abast, entre es quaus era pretenduda incorreccion deth gentilici *Aranensis* ena identificacion des abitants dera Val d'Aran pendent era edat mejana, Dossat formulèc ua des teories mès estenudes e acceptades ath torn dera *Ecclesia Aranensis* dera carta de Niquinta: er error der autor dera transcripcion, qu'aurie interpretat coma *Aranensis* aquerò qu'en realitat ère *Agenensis*, ei a dèder, non vinculat damb era Val d'Aran senon damb era ciutat occitana d'Agen, en nòrd-oèst de Tolosa, ath torn dera quau òc que i auie referéncias de vinculacion damb eth catarisme auançat eth sègle XIII.⁶⁶ Istoriadors de signe tan diuèrs e dera solvència de Jean Duvernoy, Élie Griffe e Franjo Sanjek assumiren era ipotèsi dera mala lectura de Guillaume Besse ara ora de transcriuer eth document, segons era tèsi d'Yves Dossat,⁶⁷ e contribuïren atau a imposar-la en discors istoriografic sus eth catarisme.

Mès recentament, bèri istoriadors s'an mostrat critics damb es ipotèsis de Dossat e, en conseqüència, favorables a revisar era opinion majoritària qu'excludie era Val d'Aran deth relat catar maugrat era cita dera carta de Niquinta. Entre aguesti cau destacar a Bernard Hamilton,⁶⁸ e especiaument a Pilar Jiménez que, en article que dediquèc ath document plantegèc era possibilitat dera existència d'ua comunitat catara ena Val d'Aran, era existència dera quau aurie pogut èster pro efimera coma entà impedir mencions posteriores. Segons eth sòn punt d'enguarda, eth pretenut error de transcripcion de Besse non aurie ua basa pro solida en considerar que, dera madeisha manèra que non existissen d'autes mencions dera glèisa catara en Aran dehòra dera carta de Niquinta, tanpòc non existissen mencions de cap comunitat eretica ena poblacion d'Agen anteriores ath sègle XIII.⁶⁹ D'un aute canton, en congrès de Niça de 1999 e davant des arguments contraris

---

66 DOSSAT (1957), p. 339-347.

67 ZERNER (2001), p. 32-33.

68 Bernard HAMILTON (1978), «The Cathar Council of Saint-Félix reconsidered», *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 48, p. 23-53.

69 JIMÉNEZ (1994a), p. 17-19.

ara autenticitat dera Carta, es membres der *Institut de Recherche et d'Histoire des textes* negauen categoricament era possibilitat d'un error de transcripcion que portèsse a confóner *Agenensis* per *Aranensis*, en presentar totes dues paraules ua perfècta diferenciacion ena escritura latina medievau. Per aquest motiu, considerauen practicament impossible ua confusion entre totes dues, sustot auent en compde qu'entath pròpri Guillaume Besse, d'acòrd damb es sòns coneishements, aurie estat molt mès comprensibla e logica era transcripcion referida ara plan coneishuda ciutat d'Agen qu'ara aluenhada e estrangèra region dera Val d'Aran. Entara rèsta, acceptauen era possibilitat dera existéncia d'ua modèsta comunitat aranesa en contèxte d'un catarisme embrionari, e hègen sua era possibilitat ja apuntada per Pilar Jiménez d'un possible collapse a cuert termini qu'e poirie justificar eth silenci ena documentacion posteriora.⁷⁰

Entre es aportacions mès recentes ath torn dera carta de Niquinta se trapen es deth chec David Zbiral, que, a partir deth refús dera idèa d'ua falsificacion erudita deth sègle XVII, entre d'auti motius peth pòc probable coneishement des hònts a un nivèu tan sistematic e exhaustiu que li aurie calut a un falsificador d'un sègle que quedaue fòrça luenh des hèts e dera coneishença deth sòn contèxte, recuelh es diferents ipotèsis qu'explicarien era sua elaboracion en sègle XIII. En prumèr lòc contemple eth hèt qu'eth document sigue d'un recuelh istoric literau d'uns hèts produsidi er an 1167, transportat a un nau document pendent era decada de 1220. D'un aute costat, presente era ipotèsi dera falsificacion deth document ena madeisha decada de 1220, era motivacion dera quau non serie facila d'explicar, mès que poirie èster vinculada damb era delimitacion des glèises cataras de Tolosa e Carcassona, se ben Jean-Louis Biget li atribuís un caractèr incitador de cara as fidèus catolics entà lutar contra ua eretgia que presentaue ua organizacion tan solida. Fin finau, introdusís ua ipotèsi mens coneishuda mès fòrça atractiua, que serie era deth recuelh d'ua

---

70 ZERNER (2001), p. 194-195.

legenda fondadora deth catarisme occitan e italian, recuelhut igualment cap ara decada de 1220 e qu'integraue antics relats sus es origines deth catarisme e, probablament, tanben elements istorics.⁷¹

Paradoxaument, eth debat ath torn dera comunitat eretica aranesa a agut pòc resson en Catalonha. Sonque er istoriador Jordi Ventura acceptèc era sua realitat damb un pòc dissimulat entusiasme, que li permetec presentar-la coma un argument a favor d'ua introduccion prumerenca deth catarisme en Catalonha a trauès dera carena pirenenca.⁷² Calerie demorar quauqui ans, enquia començament dera decada des 90, entà qu'era tèsi formulada en sòn moment per Yves Dossat sus era mala transcripcion de Besse auesse bèra influéncia sus era produccion istoriografica catalana dera man deth divulgador Jesús Mestre, eth discors deth quau, fòrça dirigit a relativizar era implantacion deth catarisme en Catalonha, assumirie eth plantejament damb er objectiu de qüestionar eth principau argument de Jordi Ventura sus era antiquitat e er abast dera eretgia en tèrres catalanes, tostemp utilizant arguments pòc consistenti, basadi en aquerò qu'er autor definie coma sens comun.⁷³ Enquia e tot era plan limitada produccion istoriografica aranesa ath respècte, representada per un article de Pèir Còts publicat er an 2010, s'a mostrat reticent a acceptar era preséncia catara ena Val pendent era edat mejana, e encara mens era existéncia d'un bisbe catar aranés, molt ena linha des plantejaments de Jesús Mestre.⁷⁴

E maugrat tot, era mencion d'ua glèisa dissident dera Val d'Aran figure clarament ena documentacion, desafiant totes es ipotèsis qu'an provat de trèir-li validesa, sense que cap d'eres non age pogut

---

71 David ZBÍRAL (2006), «La Charte de Niquinta et les récits sur les commencements des églises cathares en Italie et dans le Midi», *Heresis*, 44-45, p. 135-162.

72 Jordi VENTURA I SUBIRATS (1959-1960), «El catarismo en Cataluña», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, t. 28, p. 78.

73 Jesús MESTRE I GODES (1997), *Els càtars. Problema religiós, pretext polític*, Barcelona: Edicions 62, tretzena edició, p. 78.

74 Pèir CÒTS E CASANHA (2010) «Arribèren es eretgies medievaus ena Val d'Aran e zònes vesies? Estat dera qüestion», *Miscellanèa en aumenatge a Melquíades Calzado de Castro*, Arròs: Institut d'Estudis Aranesi, p. 211-229.

descartar definitivament, ne de bon tròç, era preséncia d'ua delegacion aranesa ena assemblada de Sant Fèlix de 1167.

En un sens similar, era carta de Niquinta recueilh ua auta donada polemica igualment relacionada damb era difusion meridionau deth catarisme des dera plana deth Lengadòc. Se tracte dera inclusion ath tèxte deth toponim *Leridam* coma referent ena delimitacion per extrèm sud des bisbats catars de Tolosa e Carcassona, sense auer cap trabalh francés que restaque eth nomenat damb eth caplòc catalan, escartat lèu en toti es casi. Er an 1806 Michel Briat publicau ua edicion dera carta de Niquinta damb anotacions que relacionauen es nòms des diuerses poblacions damb era equivaléncia dera toponimia d'aqueth moment. En aquestes referéncias, eth toponim relacionat damb *Leridam* ère assimilat ar arriu Lers, un affluent der arriu Arièja, qu'ei ath madeish temps affluent dera Garona.⁷⁵ Damb fòrça pògues excepcions, era identificacion deth nomenat toponim dera carta de Niquinta damb er arriu Lers s'a perpetuat enquiara actualitat, e ben pògui autors modèrns s'an arribat a plantejar era sua relacion damb eth caplòc catalan.⁷⁶

Segons er analisi intèrn portat a tèrme des der *Institut de Recherche et d'Histoire des textes*, per tant, toti aqueri concèptes que podien generar dobles pòden èster explicadi sense auer d'acodir a errors de transcripcion o, dirèctament, ara falsetat dera carta de Niquinta. En cas des concèptes d'Aran e de Lhèida, implicadi dirèctament en objècte d'aguest trabalh, aquesta constatacion permet daurir era pòrta ara sua analisi e interpretacion abans d'escartar-les per quinsevolh aute motiu. Mès per dessus d'aguestes qüestions mès especificques e puntuaus, era pròpria celebracion d'ua assemblada eretica en un moment tan prumerenc coma er an 1167, o simplament era sua pròpria celebracion sense mès, ei tanben un ahèr qu'a lheuath fòrça suspicàcies e que cau analizar damb major deteniment entà determinar era sua natura e eth sòn abast.

---

75 I a bèra excepcion, mès, com en cas de HAMILTON (1978), p. 23-53.

76 I a bèra excepcion, mès, com en cas de HAMILTON (1978), p. 23-53.

Eth papa Niquinta e era assemblada de 1167

Era carta de Niquinta recuelh, en prumèra instància, ua amasada moltitudinària de gran quantitat d'òmes e hemnes provienti dera ciutat de Tolosa e de d'auti parçans der entorn, en castèth de Sant Fèlix, ena planura deth Lauraguès. S'auien amassat entà veir un personatge de gran prestigi qu'eth document nomete papa Niquinta, eth quau auie estat portat en endret pes representants dera nomentada glèisa de Tolosa. Er endret de Sant Fèlix de Lauraguès, protegit per un castèth deth domeni des Trencavelh, se trobaue en vescomtat de Carcassona, en tèrres termières damb eth comtat de Tolosa.⁷⁷ Era sua ubicacion, a miei camin des granes ciutats de Tolosa e Carcassona, e estretament vinculada ath pas d'un ramau segondari deth camin de sant Jaime qu'enlaçau Montpelhièr e era via qu'arribaue des deth nòrd d'Itàlia damb Tolosa,⁷⁸ hègen d'aguest endret un espaci centrau laguens der encastre deth Lengadòc, e pro ben comunicat entà favorir era assisténcia de tantes persones de tan variada procedéncia.

Era moltitudinària amassada de Sant Fèlix siguec propiciada pera preséncia d'aguest prestigiós personatge que da nòm ath document de referéncia. Un personatge qu'ei identificat damb eth papa Nicetas, arremassat per dus tractats antieretics italians, a qui atribuïssen auer ordenat bisbe eth representant dera glèisa catara lombarda nomentada Marc, coïncidint damb aquerò que hec eth papa Niquinta en Sant Fèlix. D'acòrd damb aguesti tractats, eth papa Niquinta ère jerarca d'ua glèisa dissident orientau, e qualificat coma bisbe de Constantinòple per un d'aguesti documents antieretics.⁷⁹ Ena carta de Niquinta se li atribuís un prestigi e ua autoritat fòrça superiora ara dera rèsta de representants des comunitats dissidents aqui presentes. Ademès de conferir eth *consolament* a fòrça des presents ena

---

77 Gérard PRADALIÉ (2005), «Les comtes de Toulouse et l'Aquitaine (IXe- XIIe siècles)», *Annales du Midi: revue archéologique, historique et philologique de la France méridionale*, t. 117, n° 249, p. 17.

78 Jacques BERLIOZ, dir. (2000), *Le Pays cathare. Les religions médiévales et leurs expressions méridionales*, Paris: Éditions du Seuil, p. 269-273.

79 ZBÍRAL (2006), p. 139-141.

amassada, ordenèc es bisbes dissidents des comunitats de Tolosa, de Carcassona e dera Val d'Aran. Ei atau madeish interessant comprovar com, entà justificar era delimitacion der encastre territoriau des glèises dissidents de Tolosa e Carcassona apellèc as costums dera glèisa primitiua, tient en compde qu'era glèisa catara reivindicarà aquestes origines entà mostrar-se coma era glèisa vertadera deuant dera jerarquia corrompuda de Roma. Era preséncia de clèrgues d'origina bizantin en Occident, en ocasions reclamades pes pròpris monges e eclesiastics occidentaus, ei ua constanta des deth sègle X. Om considèrè qu'eth monaquisme orientau consèrve d'ua manèra mès rigida es glorioses tradicions deth monaquisme dera antiquitat tardana e, per extension dera glèisa primitiua, e an un gran prestigi entre es cercles mès reformistes dera glèisa romana.⁸⁰ Ei possible qu'era preséncia deth papa Niquinta en Occident er an 1167 responesse a ues dinamiques similares.

D'aquesta preséncia non se pòden despréner, mès, ues origines orientaus deth catarisme. Era ondada eretica que coneish er Occident europèu a partir deth sègle XII, neish en un contèxte d'ample refús des naues relacions entre clèrgues e laics propiciadi pera reforma gregoriana. Era supremacia social dera glèisa, era sua burocratizacion, e era estreta jerarquizacion deth clergat ath torn deth papa de Roma generaràn pertot Occident nombroses manifestacions d'un anticlericalisme militant alimentat per naues formes de religiositat que tanben se desvolòpen, paradoxaument, ath caliu deth moviment reformista. Ua espiritualitat mès sensibla ara praubesa e mès critica, en conseqüència, damb era riquesa materiau dera glèisa genèrè ua percepcion negatiua dera institucion, interpretada coma ua corrupcion des ideaus deth cristianisme primitiu. Tot açò propicie er aluenhament de fòrça esperits sensibles deth soplugèg dera glèisa romana e ua recèrca des valors d'ua idealizada glèisa primitiua.⁸¹

---

80 Annick PETERS-CUSTOT (2021), «Byzance et les Latins. Imitation, compétition, éloignement (Xe siècle-milieu XIe siècle)», a Florian MAZEL (ed.), *Nouvelle histoire du Moyen Âge*, Paris: Éditions du Seuil, p. 271-272.

Aguestes capes de descontentament, articulades de manèra convenienta des dera reflexion teologica, alimentada en bèri casi des debats gessuts des pròpies *scolae* catedralicis,⁸² e ampliades pera accion de reputats predicadors itinerants que, adoptant ua forma de vida e de practica dera fe inspirada ena predicacion apostolica, arremassen nombrosi seguidors ath long des camins dera Euròpa occidentau, e enquia e tot pòden balhar-les nòm, com en cas des enricians, seguidors deth monge Enric de Lausana, documentats des dera decada de 1130, o es petrobrusians, seguidors deth monge Pere de Bruys.⁸³ Ua difusion que comence a èster denunciada per uns prelats que ja ac perceben coma un problèma major ena estructuracion dera societat cristiana.⁸⁴ Era condemna explicita per part dera glèisa catolica convertirà aguesti moviments contestataris en eretics, que receberàn es mèns diuèrses denominacions per part des vigilants dera ortodòxia, inspiradi en fòrça casi enes denominacions remassades ena literatura patristica, coma siguec eth cas des catars, nòm atribuït a cèrti moviments eretics deth sègle IV d'usatge minoritari en sègle XII, mèns de gran èxit ena produccion istoriografica a partir deth sègle XIX.⁸⁵

Dera madeisha manèra qu'es teològs catolics atribuïren ua denominacion rescatada des tempsi des Pairs dera Glèisa que ben pòc auie a veir damb era realitat eretica deth sègle XII, tanben atribuïren en fòrça casi determinadi discorsi e doctrines que reflectien es sues pròpies pòurs, temences o obsessions e qu'accentuauen en fòrça auti casi bèri aspèctes non centraus d'aguestes doctrines, atau coma siguec eth cas, segurament, deth dualisme catar, eth quau, intrinsec en cristianisme ena contraposicion entre Diu e eth diable, siguec

---

81 Michel LAUWERS, Florian MAZEL (2021), «Le *dominium* universel de l'Église. XIIe – XIIIe siècle», », a Florian MAZEL (ed.), *Nouvelle histoire du Moyen Âge*, Paris: Éditions du Seuil, p. 331.

82 Atau coma propòse Pilar Jiménez entath cas des catars dera Renània, era prumèra region a on son documentats ja cap a 1140; Pilar JIMÉNEZ SÁNCHEZ (2002), «De la participation des *cathares* rénans (1163) à la notion d'*hérésie générale*», *Heresis*, 36-37, p. 217-218.

83 JIMÉNEZ (2008), p. 115-116.

84 LAUWERS i MAZEL (2021), p. 331.

85 JIMÉNEZ (2002), p. 205-206.

accentuat enes cercles catolics enquia assimilar-lo a un maniqueïsme d'arraïtz pagana.⁸⁶ Eth papèr dera intellectualitat catolica ena definicion dera eretgia medievau, sense dobeste important, a estat magnificat per determinadi sectors dera istoriografia modèrna enquia arribar a qualificar eth catarisme de simple bastiment intellectuau e negar-li ua condicion objectiva. Era existéncia dera carta de Niquinta e eth descart cada viatge mès consensuat dera sua fausetat presenten aquerò que des dera glèisa catolica se nomentèc catarisme coma un moviment eretic plan estructurat, damb ligams entre diuèrses realitats analògues distribuïdes pertot Occident, e damb pretensions d'assolir ua organizacion de caractèr eclesiau, que podesse èster acceptada coma ua alternatiua valida ara glèisa catolica.

En aquest sens, era assemblada de Sant Fèlix pòt interpretar-se coma un moment quasi fondacionau d'aguesta estructuracion dera eretgia en encastre occitan, a on se documente era preocupacion dera glèisa catolica pera expansion dera eretgia damb ues prumèras denóncies ja des der an 1145.⁸⁷ Era preséncia deth prestigiós papa Niquinta siguec capdau entara organizacion e era legitimacion dera assemblada de 1167. Reclamada era sua preséncia pes dissidents dera grana ciutat de Tolosa, era assisténcia deth papa Niquinta aurie estat un vertadèr reclam non sonque entàs dissidents der imminent encastre occitan, en eth quau era unica glèisa organizada e damb bisbe pròpri en aqueth moment ère era d'Albí, senon tanben per grops provienti de fòrça mès luenh, coma es representants dera glèisa deth nòrd de França, dirigidi per un bisbe nomenat Robert d'Espèron, e es dera glèisa lombarda, representats per un personatge nomenat Marc, que serie ordenat coma bisbe des dissidents italians.

Pr'amor qu'eth papa Niquinta non sonque conferic eth *consolamentum* a fòrça simpatizanti presenti ena assemblada, mès qu'auèc un papèr fonamentau ena organizacion d'ua estructura eclesiastica dissident en Euròpa occidentau. Aquestes naues pautes organitzatives devierien

---

86 JIMÉNEZ (2008), p. 75-85.

87 *Ibidem*, p. 263.

cabdaus ena consolidacion dera imatge deth catarisme coma glèisa alternativa que disputaue era legitimitat dera glèisa de Roma. E açò ac aconseguic Niquinta mejançant era constitucion d'ua jerarquia damb era organizacion d'ua seria de bisbes entre es figures mès representatives de cadua des comunitats presents ena assemblada. E non sonque açò, senon qu'enquia e tot arbitrèc enes diferéncias entre es comunitats dissidents de Carcassona e de Tolosa, que ja n'i auie, entà delimitar er encastre d'influéncia des respectives glèises. Damb açò, e coma donada interessanta des deth punt d'enguarda dera presenta contribucion, era ciutat de Lhèida deviege, fòrça significativament, eth referent meridionau deth catarisme occitan. Referent as nauis bisbes ordenadi, Marc de Lombardia devenguec eth nau bisbe dera glèisa des lombards, Bernat Ramon des tolosans, Guerau Mercier des òmes de Carcassona e, finaument, Ramon de Casals bisbe catar dera Val d'Aran. Damb aguesta darrèra organizacion eth papa Niquinta generaue, evidentament sense sabé'c, un bon mau de cap entà futures generacions d'istoriadors.

Ramon de Casals e era glèisa catara en Aran

Un des collectius presenti ena assemblada de Sant Fèlix, segons era carta de Niquinta, sigueren es òmes d'Aran —*homines Aranensis*, segons eth document—, es quaus escuelheren a un d'eri nomenat Ramon de Casals entà pr'amor que devenguesse eth sòn bisbe, e recebec eth *consolament* e era orde episcopau dera man deth nomenat Niquinta, dera madeisha manèra qu'es sòns omològui de Tolosa, Carcassona e era Lombardia. Ath sòn costat, però, Ramon de Casals representaue ua comunitat fòrça mès redusida, que podie èster prejudjada coma mès barrada as corrents religioses mès renovadores qu'auien sorgit des principaus centres intellectuaus d'Occident, d'acòrd damb eth sòn caractèr rurau e de montanha. Qué i hègen, per tant, aguesti òmes d'Aran ena assemblada de 1167?

Desde començament deth sègle XII es reis d'Aragon manifestèren eth sòn interès en domeni dera Val, e plasmauen de forma periodica era

sua soberania a trauès des successius tractats d'empara qu'es pròpris aranesi les metien dessús dera taula. Açò solie passar cada còp qu'es reis, de linhatge catalan des des tempsi d'Alfons eth Cast (1162-1196), metien es pès en sòn territòri, abituaument en decors d'ua expedicion militara entà tèrres occitanes. Darrèr d'aguesta submission, cercada e sancionada pes aranesi damb eth pagament de censi, i auie un afan de protegir-se en relacion as comdes de Comenge, senhors dera Val des dera nauta edat mejana, es quaus semblauen destinadi ath sòn domeni per ua qüestion de simple determinisme geografic.⁸⁸

Des deth punt d'enguarda eclesiastic, es parròquies araneses depenien —e seguirien en tot hè'c enquia 1804— deth bisbat de Sant Bertran de Comenge, en ua replica, en terren eclesiastic, deth domeni desplegat pes comdes omològs des dera nauta edat mejana. Era autoritat deth bisbe de Comenge sus eth clergat aranés ère fòrça relatiu. Es proòms aranesi conservauen, encara en sègle XIV, era potestat de presentar es candidats tà aucupar es rectories des sues parròquies ath bisbe, aumens en aqueres parròquies que non èren sometudes a cap senhor feudau, e eth bisbe solie investir-les sense hèr guaires preguntes.⁸⁹ Atau madeish, encara a finaues dera edat mejana, era propietat des delmes ère en mans des proòms aranesi, e era sua regulacion ère alièna ara ingeréncia de persones o institucions foranes, ne tanpòc era deth bisbe o era des sòns agents. Aguesta particulara situacion dera Glèisa ena Val d'Aran auançada era edat mejana indique eth pes des comunitats locaus, dirigides pes proòms —membres dera petita noblesa e caps des cases mèns prominents— ena gestion des ahèrs eclesiastics pròpris, atau coma en contraròtle des bens e des rendes parroquiaus. Aguesta anomala situacion, en un contèxte en qu'era jerarquia catolica auie reüsit en assumir eth contraròtle sus es temples, es sues rendes e eth sòn clergat en practicament era totalitat

---

88 Pere BENITO MONCLÚS (2015a), «Llibertat, protectorat, sobirania. Els aranesos i la Corona d'Aragó (1104-1283)», *La reintegració de la Vall d'Aran a Catalunya*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 25.

89 Joan REGLÀ I CAMPISTOL (1948), «El Valle de Arán en la Edad Media. Contribución al estudio de su organización eclesiástica», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 21, p. 37.

d'Occident, auie un long recorregut, e responie ara preservacion d'uns usatges e costums que remontauen fòrça generacions endarrèr, e qu'èren coerentes damb eth papèr assumit pes comunitats locaus ena promocion e eth bastiment des sòns pròpris temples, en un moment fòrça prumerenc.⁹⁰

Era capacitat des comunitats araneses de preservar es sues prerrogatives tradicionaus sus es temples parroquiaus enquiara fin dera edat mejana e encara mèns enlà, coneish cèrta parallelismes laguens dera madeisha serralada pirenenca. En aquest sens, eth cas aranés rebrembe en fòrça aspèctes ara situacion dera glèisa enes vals d'Andòrra, aumens enquiath sègle XIII, moment en qu'es bisbes d'Urgelh acabèren absorbint es antiquas prerrogatives qu'es andorrans auien conservat enquia alavetz sus eth clergat e es temples parroquiaus des Vals, especiaument era percepcion deth delme.⁹¹ Eth cas d'Andòrra ei ben coneishut: es bisbes d'Urgelh pressionauen sus era capacitat de gestion que conservauen es andorrans sus es sòns temples e es rendes corresponentes des dera dusau mitat deth sègle XII. Ena nomentada prumèra concòrdia, acordada er an 1163 entre eth bisbe Bernat Roger e ua representacion des òmes d'Andòrra, eth prelat volie garantir era percepcion des antics drets e censi comtaus, que li auien estat cedits decades endarrèr e que non tostemp li èren autrejadi damb promptitud e damb era integritat exigibles, e tanben incrementar es sòns drets sus era gestion des temples andorrans, particularament damb eth nomentament episcopau des servidors des glèises parroquiaus en nòm des principis dera reforma gregoriana, que deishau es laïcs ath marge.⁹²

Tornant tara Val d'Aran, tanben aciu i a indicis d'ua ofensiua episcopau entà incrementar es prerrogatives dera Glèisa sus es temples aranesi, es sues rendes e eth sòn clergat, tanben en nòm des principis

---

90 Serge BRUNET (2001), *Les prêtres des montagnes. La vie, la mort, la foi dans les Pyrénées centrales sous l'Ancien Régime*, Aspet: PyrèGraph, p. 86.

91 Ignasi BAIGES I JARDÍ; Carles GASCÓN CHOPO (2019), *Consell de la Terra. Els orígens*, Andorra: Consell General del Principat d'Andorra, p. 138.

92 *Ibidem*, p. 102-103.

dera reforma gregoriana e dera libertat dera glèisa deuant des laïcs. Ja pendent eth primèr quart deth sègle XII, eth celèbre bisbe Bertran d'Illa Jordan (1083-1123), decidit partidari dera reforma gregoriana, auie impulsat un procès de restitucion des delmes retengudi pes laïcs laguens dera sua diocèsi, se ben damb un balanç fòrça limitat a un sarpat de linhatges nobiliaris des tèrres baishes, que cediren ua part des sues rendes en favor des institucions diocesanes.⁹³ Damb tot, es atacs especifics ara autonomia eclesiastica d'Aran en contèxte deth sègle XII son fòrça pòc documentadi. Calerà demorar ath sègle XIV entà qu'es hònts siguen mès generoses en aguest sens, coma passèc er an 1314, quan es canonges dera catedrala de Sant Bertran de Comenge voleren incrementar es exaccions que ja efectuauen segons ua antica costum, o eth 1322, quan eth bisbe imposau ua naua tributacion d'un sextèrç de horment e un hormatge per casa e, en negar-s'i es aranesi a satisfèr-la, siguec dictada sentència d'excomunion contra eri. En toti dus casi, era pression exercida pes institucions eclesiastiques de Comenge sus es aranesi siguec neutralizada pera pression exercida peth rei Jaime II d'Aragon sus eth bisbe e es clèrgues dera sedença episcopau, es quaus volien actuar sus era ambigua realitat politica dera Val, plaçada ena vessant nòrd, mès depenenta d'ua casa reiau de vessant sud, entà restringir era seculara autonomia eclesiastica des aranesi. Aguestes pressions non acabarien aciu e tornarien a aflorar en episòdis posteriors de natura similara. Tanpòc era intervencion des reis aragonesi ena defensa des interèssi des sòns súbdits non acabarie aciu.⁹⁴

Malerosament, episòdis d'aguesta natura son mès dificils de documentar en sègle XII, damb ua notabla excepcion: eth cas dera cession des delmes dera Val d'Aran, amassa damb es des vals d'Àneu, ath monastèri palharés de Santa Maria de Gerri de la Sal, er an 1163.⁹⁵ Siguec dirèctament eth papa Alexandre III qui executèc aguesta cession e, maugrat qu'es hònts demoren silencioses sus es sues

93 BRUNET (2001), p. 85-86.

94 REGLÀ (1948), p. 40-42.

95 *Ibidem*, p. 36.

immediates conseqüències, economicament calamitoses entàs afectats, intuïm que i poirie auer agut ua responsa immediata en contra d'aguesta apropiacion per part deth monastèri palharés, per mès que siguesse sancionat peth papa. En tot cas, eth madeish an de 1163 er abat de Gerri se dirigie ath papa Alexandre III entà queishar-se qu'un bon nombre de fidèus deth Pirenèu, inspiradi per un furor diabolic, ei a dèder, visiblament enutjats, invadiren es tèrres deth monastèri e perpetrèren eth sòn sacatge.⁹⁶

Es pretensions des grani prelatats catolics sus ues rendes qu'auien estat gestionades tradicionalment pes comunitats ruraus, especiaument en encastres montanhencs coma es Pirenèus, acabarien provocant violentes reaccions e generant un prigond sentiment anticlericau vèrs uns eclesiastics qu'èren percebudi coma uns usurpadors, encara qu'açò se produisise en nòm dera reforma e dera libertat dera glèisa.⁹⁷ E era difusion dera eretgia respon en fòrça casi ara expansion d'aguest anticlericalisme en diuèrsi encastres especifics.⁹⁸

Un interessant cas d'estudi en aquest sens ei eth des vals d'Andòrra, tant peth hèt que presente ua documentacion relativament arrica ath respècte, coma per cèrti parallelismes que presente damb era Val d'Aran. Justament, a principis de 1163 es òmes d'Andòrra e eth bisbe d'Urgel Bernat Roger mantiegen un conflicte ath torn des censi e es dreus que exigie eth prelat as òmes des Vals. Era resolucion d'aguest conflicte siguec er acòrd ja exposat entre es dues parts, qu'era istoriografia coneish coma era prumèra concòrdia d'Andòrra. Per aquest acòrd èren retalhades bères ues des tradicionaus prerrogatives des andorrans, e perfèctament reglamentades bères ues des pretensions episcopaus. Com ena major part de documents d'aguesta tipologia, eth bisbe d'Urgelh incorporèc es penes que comportarie eth desaubediment de bèth un des acòrds presi. Destaque, de totes eres,

---

96 Cebrià BARAUT (1990-1991), «Els documents, dels anys 1151-1190, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 10, doc. 1.573, p. 100.

97 Carles GASCÓN CHOPO (2020), «Aragoneses et brabançones. Montañeses en armas y guerra feudal en el Pirineo catalán (siglos XII-XIII)», *Aragón en la Edad Media*, 31, p. 71-73.

98 VAUCHEZ (2014), p. 45-46.

era orde que toti aqueri clèrgues que non aubedissen bèth un des punts establidi, siguessen detengudi pes sòns pròpris vesins en nòm deth bisbe.⁹⁹ Aquesta clausula plantejaue era existència de clèrgues que podien èster mèns fidèus ara mantenença des drets consuetudinaris deth territòri que receptius as precèptes dera glèisa diocesana, en un exercici de localisme non alièn ara vetlha pes interèssi pròpis e dera comunitat. Eth conflicte damb es andorrans, donques, non demorèc resolut damb era prumèra concòrdia. Pòc temps dempús d'auer-se signat, abans de 1171, e damb eth conselh deth vescomde de Castellbò, es andorrans se conjurèren e se neguèren a satisfèr es imposicions episcopaus fixades er an 1163.¹⁰⁰ Ua conjuracion ei un jurament collectiu qu'a ua singulara capacitat organitzativa e aglutinant pendent era edat mejana, e damb pro fòrça entà fondar ua comunitat politica en fòrça casi.¹⁰¹ Curiosament, era conjuracion de cap a 1171 a meritat fòrça pòca atencion ena istoriografia andorrana, maugrat tractar-se d'ua grèu provocacion collectiua ara autoritat des bisbes d'Urgelh. Enquia e tot, segons es ipotèsis mèns recents, en aqueri moments s'elaborèc era nomentada Carta Pòbla, un document faus atribuït a Carlemanh, qu'afranquie es andorrans de quinsevolh tributacion o servici a quinsevolh senhor que non siguesse er emperador, damb eth qu'es andorrans aurien sajat justificar eth sòn desaubediment vèrs era figura deth bisbe d'Urgelh.¹⁰² Finaument, un aute bisbe d'Urgelh, Arnau de Preixens, establic un nau acòrd damb es andorrans, er an 1176, coneishut coma era dusau concòrdia, damb eth quau se sancionauen era major part des acòrds artenhudi er an 1163. En aquesta escadença, toti es caps de casa d'Andòrra, 383 en totau, jurèren èster fidèus ar acòrd.¹⁰³ Se desconeishen es circumstàncies

---

99 Cebrià BARAUT (2005), *Cartulari de la vall d'Andorra. Segles IX-XIII*, Andorra: Arxiu Nacional d'Andorra, doc. 61, p. 200.

100 *Ibidem*, doc. 73, p. 221.

101 Corinne LEVELEUX-TEIXEIRA (2021) «Serment», a Florian MAZEL (ed.), *Nouvelle histoire du Moyen Âge*, París: Éditions du Seuil, p. 865.

102 Oliver VERGÉS PONS (2021), *Carlemany i Andorra. Història de la Carta Pòbla, el document que va originar una llegenda*, Encamp / Montellà: Anem Edicions, p. 118-125.

103 BARAUT (2005), doc. 76, p. 227-233.

exactes que favoriren er establiment d'aguesta dusau concòrdia, mès se supause qu'era pression exercida pes bisbes, damb toti es sòns esturments coercitius temporaus e espirituaus, heren a retornar es andorrans ara anciana obediència.

Clèrgues potenciaument dissidents e un ample collectiu disposat a trincar damb era autoritat episcopau a trauès d'un jurament collectiu sancionat pera aportacion d'espròves, ne que siguessen endonviades. Aguesta siguec era maximala expression der anticlericalisme des andorrans entre es decades de 1160 e 1170. Pera sua part, era assisténcia des aranesi ara assemblada de Sant Fèlix e era ordenacion d'un bisbe pròpi, ne que siguesse d'ua glèisa dissidenta, presente bèri trèts en comun damb eth desaubediment des andorrans. Aguesta assisténcia represente tanben un trincament damb eth sòn bisbe corresponent. En Sant Fèlix s'estaue dant forma era idèa d'ua glèisa dissidenta damb era sua pròpria jerarquia que basau era legitimitat en un rituaü que, segons es credences deth moment, remontaue as tempsi apostolics. Per tant, es aranesi non sonque trincauen damb era glèisa de Comenge e damb era de Roma, senon que les ère concedida ua demarcacion eclesiastica pròpria, que non depenesse ja de cap jerarquia des tèrres baishes occitanes. D'aguesta manèra, des deth punt d'enguarda des sòns representants en Sant Fèlix, es aranesi sonque cambiauven de legitimitat eclesiastica. Escuelhien des-hèr-se dera dependéncia de Comenge entà poder contunhar gestionant es sues glèises e es rendes que ne depenien sense era intromission des sòns bisbes e aquest siguec, segurament, eth gran atractiu que suscitèc eth catarisme entre es representants des comunitats araneses, per dessús de d'aves subtileses doctrinaus que podien adaptar-se en major o menor mesura ath sòn tarannà.

Com artenheren es aranesi un coneishement deth catarisme sufisent coma entà considerar era opcion d'assistir ara assemblada celebrada en Sant Fèlix er an 1167? enes sòns prumèri estadis, era difusion deth catarisme auec ua basa clarament itineranta. Predicadors itinerants dera dissidéncia recorrien es principaus vies comerciaus terrèstres d

´Euròpa occidentau e difonien atau es sues doctrines, damb un especiau èxit en aqueri endrets a on er anticlericalisme ère mès viu.¹⁰⁴ Damb era conquista feudau dera ciutat de Lhèida er an 1149, es besonhs repobladors atreigueren un gran flux de personas que, des des caplòcs occitans, arribauen ath nau caplòc catalan entà establir-s'i e profiter eth sòn dinamisme economic entà prosperar.¹⁰⁵ Aquesta realitat despleguèc ues intenses relacions economiques que, crotzant eth Pirenèu, favoriren era circulacion de personas, mercaderies e informacion entre es granes ciutats de Tolosa e Carcassona, en Occitània, e era catalana ciutat de Lhèida.¹⁰⁶ Es vies que sostiegen aquest transit intens sigueren eth madeish que freqüentèren es predicadors itinerants dera dissidènci e que favoririen un prumèr assentament eretic en Lhèida, segons mos n'informe eth hèt que, ena madeisha carta de Niquinta, era ciutat de Lhèida ja figure mencionada coma delimitacion meridionau des bisbats catars de Tolosa e de Carcassona. De hèt, es concilis de Lhèida de 1155 e 1173 ja emetien ua condemna contra es eresiarques e toti aqueri ordenadi per eri,¹⁰⁷ documentant una primerenca relacion entre eth caplòc de Ponent e eth catarisme que se mantierie actiu enquia practicament era eliminacion des darrèri eretges en Catalonha, ja entrat eth sègle XIV.¹⁰⁸ Era via de comunicacion principau e mès dirècta qu'existie entre es ciutats de Tolosa e Lhèida passaue pera Val d'Aran,¹⁰⁹ de manèra qu'es

---

104 Pilar JIMÉNEZ SÁNCHEZ (2004), «El catarismo: nuevas perspectivas sobre su origen y su implantación en la Cristiandad occidental», *Clío & Crimen*, 1, p. 135-163.

105 Flocel SABATÉ I CURULL (2003), *Història de Lleida*, 2, Lleida: Pagès editors, p. 299-301.

106 *Ibidem*, p. 339.

107 Gener GONZALVO I BOU (1994), *Les constitucions de Pau i Treva de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, doc. 12, p. 58, i doc. 13, p. 66, respectivament.

108 Carles GASCÓN CHOPO (2019), «Los caminos de la dissidènci: dinámicas del catarisme a través de los Pirineos (siglos XII-XIV)», a Philippe BOURDIN, Bernard GAINOT (dir.), *La montagne comme terrain d'affrontements*, París: Éditions de Comité des travaux historiques et scientifiques, p. 39. Recurs en línia: <https://books.openedition.org/cths/5850> [consulta eth 4 d'abriu de 2022].

109 Ua importanta via romana ja crotzaue es Pirenèus axiaus entà júnher era alavetz ciutat d'Ilerda damb era de Lugdunum Convenarum, precisament, era futura Sant Bertran de Comenge; César CARRERAS, Pau de SOTO (2008-2009), «La red de comunicaciones romana

comunitats araneses podessen auer notícia deth catarisme a trauès des predicadors catars que profitèren aguesta antica via entà difóner es sues idèes camin dera ciutat de Lhèida.

Anticlericalisme estructurai e contacte damb es idèes dissidentes des predicadors catars se conjuguèren pes entorns de 1167 damb un trincament des comunitats araneses damb era Glèisa de Comenge e eth manadís d'ua representacion pròpia entara assemblada dissident que s'anaue a celebrar en Sant Fèlix, ena planura deth Lauragués. Ena interseccion de totes aquestes variables i trobam un personatge nomenat *Raimundus de Casalis*, que podem traduïr coma Ramon de Casals o dilhèu de Casau.¹¹⁰ Arribèc ena assemblada de Sant Fèlix amassa damb ua representacion dera glèisa dera Val d'Aran, es *homines aranenses* que figuren ena carta de Niquinta, es quaus lo escuelheren entà exercir de bisbe dera glèisa d'Aran e seguidament, amassa damb es auti electes presents ena assemblada, recebec eth consolament e era organizacion episcopau de mans deth papa Niquinta. Ramon de Casals se convertic, atau, en prumèr electe coneishut en representacion dera Val d'Aran. Non ne sabem arren mès, ne qui ère, ne quina ère era representacion que lo escuelhec, ne quan de temps exercic eth sòn càrrec. En aguesti aspèctes sonque podem lançar bères conjectures.

Era natura dera dissidècia aranesa, provocada coma reaccion as exigéncias d'ua jerarquia eclesiastica considerada forana, mos hè a pensar, seguint damb er exemple exposat d'Andòrra, en un sentiment fòrça unaním e generalizat as comunitats araneses. Aguest sentiment poderie auer-se hèt extensiu enquia e tot a un clergat locau, de procedéncia autoctòna e segurament mès afin ath sòn entorn comunitari qu'a ues alunhades autoritats religioses qu'ambicionauen ues rendes que gestionauen en nòm dera comunitat. Inspiradi pera

---

en Cataluña: actualización y metodología», *Anas*, 21-22, p. 315-321.

110 Era dusau opcion serie mès avienta damb era toponimia actuau dera Val d'Aran, en tot tier en compde qu'er actuau nuclèu de Casau, en municipi de Vielha e Mijaran, figure damb eth nòm de *Casal* ena documentacion de principis deth sègle XIV; Joan REGLÀ I CAMPISTOL (1948), «Cuestiones demográficas del Valle de Arán en la Edad Media», *Pirineos*, 7, ap. docs. 2 y 3.

predicacion des catars itinerants qu'anauen e viegen entre eth Lengadòc e Lhèida, especiaument per aquera part dera sua predicacion que desautorizaue era nauta jerarquia catolica, es aranesi aurien anat ar encontre deth papa Niquinta entà cercar ua legitimitat tenguda per superiora entà trincar damb era glèisa de Comenge e consagrar-se ara gestion des sòns pròpris ahèrs damb un bisbe pròpi, un òme sorgit possiblament dera sua pròpria comunitat, de consens e damb pro prestigi coma entà iniciar ua aventura de destins incèrts ath marge —e per tant, en contra— dera glèisa de Comenge e dera glèisa de Roma. Non podem descartar qu'eth nomenat Ramon de Casals non auesse estat un clèrgue dissident, que ja gaudie anteriorament d'un cèrt ascendent entre es aranesi.

Aguesta siguec, mès, ua aventura efimera. Non se sap enquia quan s'esperlonguèc era existència d'ua glèisa aranesa dirigida per un bisbe pròpi, perquè era unica notícia qu'auem ath respècte ei era dera sua instauracion a trauès dera carta de Niquinta, mès non credem qu'anèsse mès enlà der an 1175. En aguesta data, coïncidint damb eth pas deth rei Alfons eth Cast ath capdauant deth sòn exèrcit damb er objectiu d'assetjar era ciutat de Tolosa,¹¹¹ eth monarca establic damb es aranesi aquerò qu'era istoriografia coneish coma eth Tractat d'Emparança, un convèni peth quau, a cambi dera sua proteccion, eth rei recebie des vesins dera Val un tribut annau d'un sextèrç de horment per casa.¹¹² D'aguesta manèra, coma auien hèt bèri uns des sòns predecessors, eth rei profitaue era sua preséncia ena Val d'Aran entà hèr evident eth domeni sus era tèrra e es sòns abitants,¹¹³ e es aranesi obtiegen a cambi ues garanties renauides de proteccion deuant es comdes de Comenge, segons un guidon que s'anaue repetint desde hège decades damb es reis d'Aragon abans dera sua union dinastica

---

111 Sus aguesta campanha militar, vedem Pere BENITO I MONCLÚS (2015b), «The Catalan-Aragonese Expedition to Toulouse and the Submission of Nice and Forcalquier (1175-1177): a before and an after in the Course of the Great Occitan War», *Imago Temporis. Medium Aevum*, 9, p. 196-200.

112 BENITO (2015a), p. 15-16.

113 *Ibidem*, p. 22.

damb eth casau de Barcelona.¹¹⁴ En contèxte d'aguesta ostentacion de poder per part deth rei, cau preguntar-se s'un monarca coma Alfons eth Cast, hermament comprometet ena sua militància damb era glèisa catolica contra quinsevolh tralha d'eretgia o de dissidèncià,¹¹⁵ aurie tolerat qu'ua comunitat plaçada jos era sua soberania trinquèsse dubèrtament damb eth sòn referent diocesan e nomentèsse un bisbe pròpi sense cap intervencion dera nauta jerarquia catolica. Era responsa ei un non rotund. Desconeishem coma retornèc era comunitat aranesa ara obedièncià deth bisbe de Comenge, atau coma eth moment exacte, mès ei fòrça possible qu'era accion deth monarca o des sòns agents siguesse decisiva en aquest sentit e qu'açò se produsisse sense grani tresviraments, en un sens similar ara manèra coma es andorrans retornèren ara obedièncià deth bisbe d'Urgelh er an 1176. De hèt, era apertenença des aranesi a ua comunitat politica plan diferenciada des domenis deth comtat de Comenge, ja garantie ua cèrta autonomia en relacion as pretensions des bisbes de Sant Bertran, e es madeishi descendents deth rei Alfons atau ac garantirien, atau coma hec eth rei Jaume II er an 1313, en protegir es sòns súbdits aranesi que refusèren presentar-se deuant dera justícia ordinària deth bisbe de Comenge.¹¹⁶

---

114 *Ibidem*, p. 25-26.

115 Ath rei Alfons eth Cast se li deu era autoria dera prumèra condemna antieretica formulada explicitament per un monarca ena Euròpa medievau, decretada er an 1194; vedetz Cebrià BARAUT (1996-1997), «Els inicis de la Inquisició a Catalunya i les seves actuacions al bisbat d'Urgell (segles XII-XIII)», *Urgellia*, 13, doc. 1, p. 419-420.

116 BRUNET (2001), p. 88.

Conclusions

Era existència d'un bisbe catar ena Val d'Aran en bèth moment deth darrèr tèrç deth sègle XII ei ua qüestion problematica, fòrça condicionada pera extrèma escassedat des hònts que s'i referissen, redusides ara unica mencion dera tostemp polemica carta de Niquinta, e peth debat generat ath torn dera natura deth catarisme, particularament viu enes dues darrères decades, laguens deth quau era qüestion dera autenticitat dera carta de Niquinta esdevie ua variabla centrau. En aquest sens, era presència recuelhuda en aquest document d'ua comunitat aranesa e era ordenacion d'un bisbe dera glèisa catara dera Val d'Aran an agut tan pòc encaish damb es interpretacions mèns classiques e estereotipades deth catarisme que grana part deth discors istoriografic l'a atribuït a un error deth copista deth document o, en peyor des casi, ua des espròves dera sua falsificacion. Maugrat tot, naues analisis critiques deth document amiat a tèrme per especialistes en camp, que sostien era sua autenticitat, an aportat ua naua lum ara qüestion e an daurit es pòrtes a naues interpretacions.

Ena presenta contribucion s'a plantejat un cambi de perspectiva ath problèma: non estariem parlant d'ua presència dissident pro nombrosa ena Val coma entà requerir era presència d'un bisbe catar qu'aurie de convíuer en bèth sens damb es representants dera glèisa catolica, senon qu'aurie estat era indignacion dera comunitat aranesa en pes, propiciada per ues practiques considerades abusives per part deth bisbe de Comenge e deth sòn entorn, era rason que l'aurie botjat a propiciar eth trincament damb eth sòn referent diocesan e trobar ua alternatiua en nomentament d'un bisbe exclusiu entara Val d'Aran, evidentament ath marge dera jerarquia catolica. Ua presència esporadica de catars de pas ena Val, e era coneishença dera celebracion d'ua assemblada dissident en un endret relativament pròplèu, e presidit per un dignatari religiós de gran prestigi, que podie aportar ua legitimitat alternativa, vinculada damb ua supausada relacion damb era primitiva glèisa apostolica, aurien favorit era

preséncia aranesa e era corresponenta eleccion e organizacion episcopau ena persona de Ramon de Casals.

Des deth punt d'enguarda dera istòria dera Val d'Aran, mès enlà dera sua vinculacion totaument circonstanciada damb era eretgia catara, era existéncia d'ua glèisa aranesa presidida per un bisbe dissident escuelhut per ua representacion dera Val ei ua realitat que mos parle dera existéncia d'un fòrt sentiment d'apertenença en relacion a un territòri e ua comunitat especificament aranesa en sègle XII, que compòrte era grèu decision collectiva de trincar damb era pròpria Jerarquia eclesiastica, tenguda per forana.

A miei termini, era situacion ère insostenibla, especiaument en un espaci subordinat ara soberanitat deth rei dera Corona d'Aragon era preséncia deth quau ena Val, maugrat qu'espòradica, ère fòrça avalorada pera proteccion que les aufrie deuant des senhors vesins, especiaument deuant es comdes de Comenge, justament. Ei possible qu'en ua d'aguestes ocasions, documentada er an 1175, eth rei pressionèsse entà acabar damb aquera situacion anomala, e favorisse un retorn ara obediéncia deth bisbe de Comenge en un sens limitat pes garanties aportades pes monarques aragonesi e pòc traumatic, ras dera coesion e era robustesa intèrna dera glèisa aranesa. Un caractèr tan efimèr que dificilament favoririe ua difusion duradora des doctrines catares en aguest encastre deth Pirenèu, e que, en consequéncia, dificilament justificarien era creacion d'ua escola escultòrica especializada en davalhaments ena val de Boí e en Aran, segons s'a mantengut en bèra ocasion.¹¹⁷

---

117 Aquesta propòsta, ja formulada en Mathias DELCOR (1991), «L'iconographie des descentes de Croix en Catalogne, à l'époque romane», *Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 22, p. 194-195, siguec desvolopada longament en Josep BRACONS (1998), «Els davallaments romànics a Catalunya i l'heretgia albigea», en *Miscel·lània en Homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, vol. 1, Barcelona: Publicacions dera Abadia de Montserrat, p. 197-205.

Bibliografia

- AURELL, Martin; BRENON, Anne; DIEULAFAIT, Christine, eds. (2005), *Les cathares devant l'Histoire. Mélanges offerts à Jean Duvernoy*. Cahors: l'Hydre éditions.
- BAIGES I JARDÍ, Ignasi; GASCÓN CHOPO, Carles (2019), *Consell de la Terra. Els orígens*, Andorra: Consell General del Principat d'Andorra.
- BARAUT, Cebrià (1990-1991), «Els documents, dels anys 1151-1190, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 10, doc. 1.573, p. 7-349.
- BARAUT, Cebrià (1996-1997), «Els inicis de la Inquisició a Catalunya i les seves actuacions al bisbat d'Urgell (segles XII-XIII)», *Urgellia*, 13, p. 407-438.
- BARAUT, Cebrià (2005), *Cartulari de la vall d'Andorra. Segles IX-XIII*, Andorra: Arxiu Nacional d'Andorra, segona edició.
- BENITO MONCLÚS, Pere (2015a), «Llibertat, protectorat, sobirania. Els aranesos i la Corona d'Aragó (1104-1283)», *La reintegració de la Vall d'Aran a Catalunya*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 11-26.
- BENITO I MONCLÚS, Pere (2015b), «The Catalan-Aragonese Expedition to Toulouse and the Submission of Nice and Forcalquier (1175-1177): a before and an after in the Course of the Great Occitan War», *Imago Temporis. Medium Aevum*, 9, p. 191-209.
- BENOIT, Sonia; BRENON, Anne, eds. (2008), *Écrire l'histoire d'une hérésie*. Mazamet: Association de Valorisation du Patrimoine Mazamétain.
- BERLIOZ, Jacques, dir. (2000), *Le Pays cathare. Les religions médiévales et leurs expressions meridionales*, París: Éditions du Seuil.
- BESSE, Guillaume (1660), *Histoire des ducs, marquis et comtes de Narbonne, autrement appelez Princes des Goths, ducs de Septimanie et marquis de Gothie*, París: Antoine de Sommaville.
- BIGET, Jean-Louis (1986), «Les Cathares: mise à mort d'une légende», *L'Histoire*, 94 (1986), p. 11-21.
- BILLER, Peter (2001), *The Waldenses, 1170-1530: Between a religious order and a Church*, Farnham: Ashgate Publishing.
- BILLER, Peter; BRUSCHI, Caterina; SNEDDON, Shelagh (2011), *Inquisitors and Heretics in Languedoc: Edition and Translation of Toulouse Inquisition Depositions, 1273-1282*. Leiden-Boston: Brill.
- BRACONS, Josep (1998), «Els davallaments romànics a Catalunya i l'heretgia albigea», a *Miscel·lània en Homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, vol. 1, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 197-205.
- BRENON, Anne (1988), *Le vrai visage du catharisme*. Carbonne: Nouvelles Éditions Loubatières.
- BRENON, Anne (2009), *Les mots du Catharisme*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail.
- BRENON, Anne ed. (2010) *1209-2009, cathares: une histoire à pacifier?* Portet-sur-Garonne: Loubatières.
- BRIAL, Michel (1806), *Recueil des Historiens des Gaules et de la France*, 14, París: Imprimerie impériale.

- BRUNET, Serge (2001), *Les prêtres des montagnes. La vie, la mort, la foi dans les Pyrénées centrales sous l'Ancien Régime*, Aspet: PyrèGraph.
- BRUSCHI, Caterina; BILLER, Peter, eds. (2003), *Texts and the Repression of Medieval Heresy*, Woodbridge: Boydell & Brewer Inc.
- CARRERAS, César, SOTO, Pau de (2008-2009), «La red de comunicaciones romana en Cataluña: actualización y metodología», *Anas*, 21-22, p. 313-327.
- CÒTS E CASANHA, Pèir (2010) «Arribèren es eretgies medievas ena Val d'Aran e zònes vesies? Estat dera qüestion», *Miscellanèa en aumenatge a Melquíades Calzado de Castro*, Arròs: Institut d'Estudis Aranès, p. 211-229.
- DELCOR, Mathias (1991), «L'iconographie des descentes de Croix en Catalogne, à l'époque romane», *Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 22, p. 179-202.
- DOGNON, Paul (1902), «Douais (Mgr C.). I. Documents pour servir à l'histoire de l'Inquisition dans le Languedoc, publiés pour la Société de l'Histoire de France. Paris, Renouard, 1900; 2 vol.; II. La procédure inquisitoriale en Languedoc au XIVe siècle, d'après un procès inédit de l'année 1337. Paris, Picard; Toulouse, Privat, 1900 [compte-rendu]», *Annales du Midi, Annales du Midi: revue archéologique, historique et philologique de la France méridionale*, 14, p. 553-564.
- DONDAINE, Antoine (1939), *Un traité néo-manichéen du XIIIe siècle: le Liber de duobus principiis*. Rome: Istituto storico domenicano.
- DONDAINE, Antoine (1946), «Les Actes du Concile Albigeois de Saint-Félix de Caraman, essai de critique d'autenticité d'un document médiéval», *Studi et Testi*, 125, t. V (1946), p. 324-355.
- DOSSAT, Yves (1957), «Remarques sur un prétendu évêque cathare du Val d'Aran en 1167», *Bulletin philologique et historique du comité des travaux historiques et scientifiques*, Paris: Imprimerie Nationale-Presses Universitaires de France, p. 339-347.
- DOUAIS, Célestin (1900), *Documents pour servir à l'histoire de l'Inquisition dans le Languedoc*, 2 vols. Paris: Société de l'Histoire de France.
- DUBY, Georges (1974), *L'An mil*. Paris: Julliard.
- DUVERNOY, Jean (1965), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier 1318-1325*, 3 vols., Toulouse: Privat.
- DUVERNOY, Jean (1976-1979), *Le catharisme*, 2 vols. Toulouse: Privat.
- GASCÓN CHOPO, Carles (2019), «Los caminos de la disidencia: dinámicas del catarismo a través de los Pirineos (siglos XII-XIV)», a Philippe BOURDIN, Bernard GAINOT (dir.), *La montagne comme terrain d'affrontements*, Paris: Éditions de Comité des travaux historiques et scientifiques, p. 32-45. Recurs en línia: <https://books.openedition.org/cths/5850> [consulta el 4 d'abril de 2022].
- GASCÓN CHOPO, Carles (2020), «Aragoneses et brabançones. Montañeses en armas y guerra feudal en el Pirineo catalán (siglos XII-XIII)», *Aragón en la Edad Media*, 31, p. 55-87.
- GONZALVO I BOU, Gener (1994), *Les constitucions de Pau i Treva de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia.
- GUIRAUD, Jean (1904), «Le Consolamentum cathare», *Revue des questions historiques*, 31, p. 74-112.
- GUIRAUD, Jean (1907), *Le Cartulaire de Notre-Dame de Prouille, précédé d'une étude sur l'albigéisme languedocien aux XIIe et XIIIe siècles*. 2 vols., Paris: Alphonse Picard et fils.

- GUIRAUD, Jean (1935-1937), *Histoire de l'Inquisition au moyen âge*, 2 vols. Paris: Alphonse Picard et fils.
- HAMILTON, Bernard (1978), «The Cathar Council of Saint-Félix reconsidered», *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 48, p. 23-53.
- JIMÉNEZ SÁNCHEZ, Pilar (1994a), «Relire la Charte de Niquinta. 1) Origine et problématique de la Charte», *Heresis*, 22, p. 1-26.
- JIMÉNEZ SÁNCHEZ, Pilar (1994b), «Relire la Charte de Niquinta. 2) Étude et portée de la charte», *Heresis*, 23, p. 1-28.
- JIMÉNEZ SÁNCHEZ, Pilar (2002), «De la participation des *cathares* rénans (1163) à la notion d'*hérésie générale*», *Heresis*, 36-37, p. 201-218.
- JIMÉNEZ SÁNCHEZ, Pilar (2004), «El catarismo: nuevas perspectivas sobre su origen y su implantación en la Cristiandad occidental», *Clío & Crimen*, 1, p. 135-163.
- JIMÉNEZ SÁNCHEZ, Pilar (2008), *Les catharismes. Modèles dissidents du christianisme médiéval (XIIe-XIIIe siècles)*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- LACGER, Louis de (1933), «L'Albigeois pendant la crise de l'albigéisme», *Revue d'histoire ecclésiastique*, XXIX, p. 314-315.
- LAUWERS, Michel; MAZEL, Florian (2021), «Le *dominium* universel de l'Église. XIIe – XIIIe siècle», a Florian MAZEL (ed.), *Nouvelle histoire du Moyen Âge*, Paris: Éditions du Seuil, p. 321-333.
- LE GOFF, Jacques (1964), *La civilisation de l'Occident médiéval*. Paris: Arthaud.
- LEA, Henry Charles (1887-1906), *A History of the Inquisition of the Middle Ages*. 3 vols. Nova York: Harper & Brothers – The Macmillan Company.
- LEVELEUX-TEIXEIRA, Corinne (2021) «Serment», a Florian MAZEL (ed.), *Nouvelle histoire du Moyen Âge*, Paris: Éditions du Seuil, p. 861-868.
- MAESTRA, Francesc; VILLAGRASSA, Fèlix (1998), *L'últim càtar*, Barcelona: Oikos-Tau.
- MESTRE I GODES, Jesús (1997), *Els càtars. Problema religiós, pretext polític*, Barcelona: Edicions 62, tretzena edició.
- MOORE, Robert I. (1987), *The Formation of a Persecuting Society*. Oxford: Basil Blackwell.
- MOORE, Robert I. (2012), *The War on Heresy: the Battle for Faith and Power in Medieval Europe*. Londres: Profile Books.
- NELLI, René (1959), *Écritures cathares. L'ensemble des textes cathares traduits et commentés*. Paris: Denoël.
- PEGG, Mark Gregory (2001), *The Corruption of Angels: The Great Inquisition of 1245-1246*. Princeton: Princeton University Press.
- PEGG, Mark Gregory (2007), *A Most Holy War: The Albigesian Crusade and the Battle for Christendom*, Nova York: Oxford University Press.
- PETERS-CUSTOT, Annick (2021), «Byzance et les Latins. Imitation, compétition, éloignement (Xe siècle-milieu XIe siècle)», a Florian MAZEL (ed.), *Nouvelle histoire du Moyen Âge*, Paris: Éditions du Seuil, p. 263-275.
- PEYRAT, Napoléon (1870-1872), *Histoire des Albigeois*. 5 vols. Paris: Librairie Internationale.

- PRADALIÉ, Gérard (2005), «Les comtes de Toulouse et l'Aquitaine (IXe- XIIe siècles)», *Annales du Midi: revue archéologique, historique et philologique de la France méridionale*, t. 117, n° 249, p. 5-23.
- REGLÀ I CAMPISTOL, Joan (1948), «El Valle de Arán en la Edad Media. Contribución al estudio de su organización eclesiástica», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 21, p. 35-51.
- REGLÀ I CAMPISTOL, Joan (1948), «Cuestiones demográficas del Valle de Arán en la Edad Media», *Pirineos*, 7, p. 497-508.
- ROQUEBERT, Michel (1966), *Citadelles du vertige*. Toulouse: Imprimerie régionale.
- ROQUEBERT, Michel (1970), *L'Invasion (L'Épopée cathare. Tome 1, 1198-1212)*. Toulouse: Privat.
- ROQUEBERT, Michel (1977), *Muret ou la dépossession (L'Épopée cathare. Tome 2, 1213-1216)*. Toulouse: Privat.
- ROQUEBERT, Michel (1986), *Le lys et la croix (L'Épopée cathare. Tome 3, 1216-1229)*. Toulouse: Privat.
- ROQUEBERT, Michel (1989), *Mourir à Montségur (L'Épopée cathare. Tome 4, 1230-1244)*. Toulouse: Privat.
- ROQUEBERT, Michel (1997), *Les Cathares, de la chute de Montségur aux derniers bûchers (L'Épopée cathare. Tome 5, 1245-1321)*. Paris: Perrin.
- SABATÉ I CURULL, Flocel (2003), *Història de Lleida*, 2, Lleida: Pagès editors.
- SCHMIDT, Charles (1848-1849), *Histoire et doctrine des cathares et albigeois*. 2 vols. Paris-Ginebra: J. Cherbuliez.
- SENNIS, Antonio, ed. (2016), *Cathars in question. Heresy and Inquisition in the Middle Ages*. Woodbridge: York Medieval Press.
- SOULA, René (2004), *Les cathares: entre légende et histoire*, Toulouse: Institut d'Études Occitanes.
- TOURON, Antoine (1739), *La vie de saint Dominique de Guzman, fondateur de l'ordre des frères prêcheurs*, Paris: Gissey, Bordelet, Savoye, Henry et Durand.
- TOUTAIN, Jules (1955), «Jean Guiraud (1866-1953)», *Mélanges de l'école française de Rome*, 67, p. 339-342.
- VAUCHEZ, André (2014), *Les Hérétiques au Moyen Âge. Suppôts de Satan ou chrétiens dissidents?*, Paris: CNRS Éditions.
- VENTURA I SUBIRATS, Jordi (1959-1960), «El catarismo en Cataluña», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, t. 28, p. 75-158.
- VERGÉS PONS, Oliver (2021), *Carlemany i Andorra. Història de la Carta Pobla, el document que va originar una llegenda*, Encamp / Montellà: Anem Edicions.
- WICKHAM, Chris (2018), *Europa en la Edad Media. Una nueva interpretación*, Barcelona: Crítica.
- ZBÍRAL, David (2006), «La Charte de Niquinta et les récits sur les commencements des églises cathares en Italie et dans le Midi», *Heresis*, 44-45, p. 135-162.
- ZERNER, Monique, ed. (1998), *Inventer l'hérésie? Discours polémiques et pouvoirs avant l'Inquisition*, Niça: Université de Nice.
- ZERNER, Monique, dir. (2001), *L'histoire du catharisme en discussion. Le «Concile» de Saint-Félix (1167)*, Niça: Université de Nice.

**Eth prumèr sègle XVII.
Era Val d'Aran entre
dues guèrres (1598-1635/40),
institucions e societat**

Patrici Pojada

Presentacion

Er Institut d'Estudis Aranesi, qu'ei autoritat de lengua e centre d'estudis ath madeish temps, oriente era sua recèrca en tot passar eth reconeishment e era investigacion deth major numèro de cercaires. Enquia ara auem projectat eth trabalh, e eth coneishment, de mès de 20 cercaires; les auem publicat. Era Istòria d'Aran, vertadèr modèl de participacion collectiva de diuèrses persones implicarà a mès de 40 intellectuaus e es sues investigacions e reflexions ena recèrca des esdeveniments qu'an conformat era personalitat aranesa.

Aué mos a tocat a Patrici Pojada, expèrt cercaire sus era istòria, professor, possiblement un des milhors coneishedors dera istòria dera Val d'Aran, expèrt lingüista dera lengua occitana, membre der Institut d'Estudis Catalans e membre fundador der Institut d'Estudis Aranesi-Acadèmia aranesa dera lengua occitana.

Era Acadèmia a orientat totes es publicacions (ath torn de 80) damb un respècte ara totalitat dera lengua occitana e a totes es lengües deth mon. Atau constaue enes documents dera sua fondacion e enes documents aprovats per IEA-AALO sus es principis que l'orienten. Era Acadèmia sonque publike en lengua occitana. Des lengües der entorn, aguesta ei era mès afectada, era mès maumetuda, era que mès besonh a de consideracions e de proteccion. Era Acadèmia, ath delà des traduccions des granes òbres dera literatura internacionau, sonque publike documents ineditos, documents que non se pòden trobar publicats en ua auta lengua, e les publike sonque en lengua occitana. Molt soent, massa soent, eth document que publicam ei objècte de traduccion, pr'amor qu'era lengua ena qu'arribe ei en ua auta lengua de major difusion (catalan, castelhan, francés...). E alavetz, traduïm generaument ara varianta aranesa dera nòsta lengua. Quan mos arribe un document de recèrca publicat ena lengua nòsta, auem ua satisfaccion inexplicable, auem un gòi especiau... Agust ei eth cas deth trabalh qu'auetz enes mans, elaborat peth milhor coneishedor

dera istòria dera edat modèrna dera Val d'Aran e escrit en occitan, ena varianta pròpia der autor. Extraordinari!

Aguesta òbra ei objècte d'ua tirada cuerta, en papèr e dera sua publicacion provisionau sus era web dera Acadèmia, entà demorar as autes aportacions ara istòria aranesa, entà entre totes conformar aqueth document transcendent deth devier aranés: era istòria d'Aran. Enquiara arribada de totes es òbres, gauditz des aspèctes mès destacats d'aqueth sègle XVII e deth foncionament e estructuracion des institucions que tanta influéncia an auut ena nòsta estructura social dera actualitat, explicat per persona que mès en sap.

Jusèp Loís Sans

Expresident der Institut d'Estudis Aranesi – Acadèmia aranesa dera lengua occitana

Introduccion

Se sap coma le sègle XVII fusquèc, dins l'istòria europèa, e benlèu mès encara dins la d'Occitània, de Catalonha e dels Pirenèus, un sègle animat e convuls, e mès la prumièra part se situèsse dins un periòde de patz, entre la fin de las guèrras de la fin del sègle XVI e le retorn de la guèrra ispano-francesa a partir de 1635. En 1598, ja comença le sègle XVII qu'un fèish d'evinements majors coïncidiren aquela annada. D'en prumièr, dins l'istòria interiora de França, l'Edicte de Nantes (13 d'abril de 1598) metèc fin a las guèrras de Religion que tant emposonèren, pendent un quarantenat d'annadas, la vida politica del reialme mas tanben las relacions sus la frontièra pirenenca e particularament en Aran. Apuèi, 1598 vetz púnher la patz entre França e Espanha, signada a Vervins (2 de mai de 1598). Enfin, le 13 de setembre de 1598 se moric Felip II, çò que marca la fin del periòde dels prumièrs Habsborg e inaugura la dels Habsborg menors, les que son associats a la decadéncia d'Espanha contra la pujada de la poténcia francesa del sègle XVII.

En Catalonha, las prumièras Corts de Felip III se debanèren en 1599 e las solucions qu'ensagèren de trobar a unis problèmas (le bandolerisme en particular) coma las decisions que i fusquèren presas, son importantas (desarmament, visita dels oficièrs reials...). Es al cors d'aquelas annadas 1590 que le comtat de Ribagorça, vesin immediat de la Val d'Aran amb la qual fusquèc fòrça ligat, passèc vertadièrament jos administracion reiala e qu'Aragon fusquèc castigat a la seguida de l'afèr Antonio Pérez en 1591. La Val d'Aran, ela meteisha, que li calguèc endurar encara en 1598 atacas vengudas del Nòrd, fusquèc visitada per un representant de Felip III en 1613 e son administracion fusquèc reformada, de tal biaish que les documents deishats per aquesta visita e la compilacion dels privilègis e usatges que seguic son una importanta basa per conéisher l'estat de l'Aran a la debuta del sègle XVII.

Es a aquel prumièr tèrç del sègle XVII que nos consacrarem per fin de comprene coma s'organizava la Val d'Aran e les poders que s'i confrontavan, entre las doas guèrras que precedissen e seguissen le periòde. L'organizacion dels poders e las questions que pausavan a las autoritats presentas en Aran seràn le nòstre plat fòrt. Mas, non podiam pas demorar a una vision tròp estatica de la val e, fin finala, es amb unis aspèctes de la dinamica sociala, la que metèc en jòc les poders, precisament, que clavarem le nòstre estampèl que le sieu objectiu principal es, coma ac avèm ja senhalat, de comprene coma una val, de situacion geopolitica particulara, abordèc un sègle tan decisiu coma fusquèc le XVII.

I- Las institucions de la Tèrra e la garantia dels privilègis de la Val

Dempuèi almens le sègle XIII, la Val d'Aran beneficia d'institucions pròprias gràcias a las qualas la comunitat gaudís d'una cèrta autonomia dins la gestion de sos afèrs. Aquestas institucions son estadas parcialament reformadas a la debuta del sègle XVII aprèp la visita que fasquèc, pel rei, en 1613, Juan Francisco de Gracia çò que permetèc la publicacion, en 1616, de las famosas *Ordinaciones, pragmàticas y edictos reales del valle de Arán*. Se tracha d'una codificacion, mas tanben d'una modificacion del dreit public aranés, a l'iniciativa del poder central e amb l'objectiu de renfortir l'autoritat del rei. En 1716, le decret de *Nueva Planta* modifiquèc pas la vièlha organizacion politica de la val¹ que demorèc en vigor fins a las annadas 1830. Mas çò que poiriá semblar una estabilitat de mès de dus sègles fusquèc, en realitat, mercat per unas evolucions que s'enrasiguèren dins la prumièra part del sègle XVII.

La Val d'Aran modèrna compreniá trenta lòcs o universitats, es a dire comunitats, recampadas en sièis terçons segon l'apellacion anciana e de còps nomenats "sesterçons", que donavan les conselhièrs del

---

1 P. Pojada, "La guerra de Successió d'Espanya i les seves conseqüèncias a la Vall d'Aran", *Guerra, frontera i identitats*, València, Afers editorial, 2015, pp. 109-133.

Conselh general, organ supramunicipal per excelléncia de la val e emblèma de la sieu pròpria existéncia coma entitat politica e de la sieu identitat politico-administrativa.

A) Le Conselh general de la Val d'Aran

Le Conselh general èra l'institucion aranesa de govèrn mès nauta, reformada per las *Ordinaciones* de 1616 que ne descriuen le foncionament que coneguèc d'ara enlà. Representava la val e lo sieu president (sindic) èra l'encarnacion del país. Le compausavan tretze membres: un sindic general (o procurador general), sièis conselhièrs e sièis proòmes. Per accedir al Conselh general, caliá èsser vesin² de la val, aver almens 36 ans e èsser estat pendent un an almens cònsol d'un lòc de la val: una experiéncia politica èra exigida abans de poder pretendre a l'institucion representativa mès importanta. De mès, degun non podiá pas comolar dus cargues la meteisha annada.

Le sindic e les sièis conselhièrs (un per cada terçon) èran tirats al sòrt pel sistèma de l'insaculacion. Aqueste es una innovacion prigonda introducida per las *Ordinaciones* de 1616 per remplaçar un autre sistèma de designacion que ne disen simplament: "*extinguimos la nominación, y forma de elección, que hasta aquí se ha tenido por el Consejo general del dicho Valle de Arán*"³. La Val d'Aran es tocada, alavetz, e pro tardièrament, per la progression de l'insaculacion que coneish la Corona d'Aragon dempuèi lo sègle XV⁴. L'objectiu d'aquel sistèma èra d'evitar que se mantenguèsse e se perpetuèsse al poder una oligarquia mas, al meteish moment, son introduccion mòstra una progression neta del poder central reial. En tot cas, l'insaculacion

---

2 Se pòt definir le « vesin » coma l'estatjant d'un lòc que ne gaudissiá dels dreits politics (participar a las amassadas, poder èsser insaculat, etc.) e economics. Se distinguissiá clarament dels simples residents (moradors) e dels migrants que, eles, avián pas les dreits de « vesinatge ».

3 *Ordinaciones, pragmáticas y edictos reales del Valle de Arán*, 1616 [reedicion, Barcelona, Francisco Suriá, 1752], p. 83.

4 Per las municipalitats catalanas, veire J. M. Torras i Ribé, *Els municipis catalans de l'antic règim*, Barcelona, Curial, 1983, pp. 94-116.

obligava que i aguèsse un contròl estricte de las personas que lor nom èra metut dins las borsas ja que totis i non podían pas èsser; en un mot, caliá un filtratge de las candidaturas⁵. Las *Ordinaciones* ja prevesián que fusquessen refusats les caps de quadrilhas de bandolers, les deutors de la val, les qu'aurián un procès contra ela e les usurièrs⁶. Le visitador Juan Francisco de Gracia estableic la primièra lista de candidats (“*los nombres de las Personas que de presente son aptos, y suficientes en aqueste Valle, y en cada uno de los Tersones*”⁷) que podían èsser insaculats per èsser tirats al sòrt, lista que podíá cambiar, puèi, per la mòrt o la desgràcia d'una persona. L'incorporacion de noms novèls se podíá pas fèr qu'après un long procèssus de reconeishença institucionala del nòu insaculat.

Una altra novetat qu'introdusiguèren las *Ordinaciones* de 1616 son la foncion de sindic e les cargues d'ausidors dels comptes e de procuraire dels paures que controlavan la gestion economica del sindic, pels unis, e se cargava de defensar les paures de la val, per l'autre. Abans la creacion de la foncion de sindic general, le Conselh general èra presidit pel conselhièr de Pujòlo que portava, per aquesta rason, le títol de “Prior” que conservèc apuèi mas simplament de biaish onorific. Le sindic general, responsable de l'administracion e de la gestion dels bens de la val, la representava dins les procèsses, aviá foncions executivas e representativas. Mas d'en prumièr èra l'aparaire dels privilègis e de l'administracion de la val d'Aran. Sa gestion anuala èra controlada per tres ausidors dels comptes: un ausidor tirat al sòrt, le jutge e le sindic nòu. Las *Ordinaciones* prevesián que le sindic seriá pagat, cada an, amb 50 liuras jaquesas⁸ mentre que les conselhièrs recebrián sonque les fraishes de desplaçament e le repèish.

---

5 V. Ferro, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al decret de Nova Planta*, Vic, Eumo, 1987, p. 164.

6 *Ordinaciones*, *op. cit.*, pp. 104-105.

7 *Ordinaciones*, *op. cit.*, p. 84.

8 Es interessant de notar que las *Ordinaciones* indican la moneda aragonesa coma indici o simbòl suplementari del ligam de la val amb Aragon. La soma correspond a 60 liuras catalanas e es aquesta soma que trobam realament exprimida dins les documents.

Insaculacion e foncion de sindic general fusquèren introdusides per las *Ordinaciones* de 1616. Mancam de donadas per las annadas precedentas mas las qu'avèm, indicarián que le Conselh general èra mès dubèrt als caps de casa abans las reformas de Juan Francisco de Gracia e las *Ordinaciones*. La barradura èra benlèu una de las justificacions: las *Ordinaciones* non disen que las reformas son fèitas “*por evitar los grandes gastos, inconvenientes, y abusos, que resultavan en el presente Valle de las juntas generales, que hasta aora se han acostumbrado hacer, assí por intervenir muchas Personas*”⁹? Coma se se volguèsse passar d'un sistèma participatiu, dubèrt, a un sistèma representatiu, barrat e controlat. E es vertat que las mencions dels conselhs generals tenguts abans l'aplicacion de las *Ordinaciones* donan un imatge diferent de çò que serà la situacion apuèi:

- 11/07/1614 : 28 presents;
- 19/09/1616 : 20 presents;
- 31/10/1616 : 46 presents.

Le Conselh general se renovava cada an, le dimenge d'abans Totsants dins la glèisa Sant Miquèu de Vielha que i èran conservadas las borsas (*bosses d'oficis*¹⁰) que contenián les noms dels “candidats”. Après aver ausit la messa, se procedissiá al tiratge dels noms de cada cargue. Le tiratge le fasiá un mainatge, en preséncia de l'administracion reiala de la val (governador e jutge) e dels conselhièrs de l'annada passada. Pel sindic general, se tirava dins la borsa d'un terçon amb rotacion annadièra, segon òrdre establít per las *Ordinaciones*: Pujòlo, Arties-Garòs, Vielha, Marcatosa, Lairissa, Bossòst. Pels sièis conselhièrs, le tiratge se fasiá dins la borsa d'una vila o vilatge (lòc) de cada terçon amb rotacion annadièra tanben segon un òrdre definit e amb privilègi acordat al caplòc del terçon coma se vetz dins lo quadre seguent. Tanben, es plan important de notar que la vila de Les, que dependiá

---

9 *Ordinaciones, op. cit.*, p. 101.

10 Las *bosses d'oficis* èran unis sacs que s'i metián dedins les noms de las personas que, dins cada terçon, podián pretendre accedir al Conselh general.

del sieu baron e non del rei, non participava pas al Conselh general, non fornissiá cap de sindic ni mès de conselhièr. Sols les lòcs de jurisdiccion reiala podián participar a la gestion collectiva de la val çò que pausa un problèma sul ròtle efectiu del Conselh general d'Aran coma representant de l'ensemble de la val ja qu'una part n'èra exclusiva. A costat dels sièis conselhièrs designats per l'insaculacion, sièis lòctenents les acompanyavan a cada amassada, causits entremièg les proòmes de cada terçon.

Òrdre de rotacion pel tiratge al sòrt dels conselhièrs del Conselh general d'Aran (segon las *Ordinaciones*)

Pujòlo	Arties-Garòs	Vielha	Marcatosa	Lairissa	Bossòst
1- Salardú	1- Arties	1- Vielha	1- Vilac	1- Vilamòs	1- Bossòst
2- Gessa	2- Garòs	2- Betren	2- Arròs	2- Benós,	2- Canejan
3- Salardú		3- Vielha	3- Betlan	Begós, Es	3- Bossòst
4- Unha		4- Gausac	4- Vilac	Bòrdes	4- Bausen
5- Tredòs		5- Vielha	5- Montcorbau	3- Arrés	
6- Bagergue		6- Casarilh/ Escunhau	6- Aubèrt ¹¹	4- Arró	
		7- Vielha	7- Vilac		
		8- Casau	8- Vila		
			9- Mont		

La subrepresentacion dels caplòcs dels terçons dins la rotacion del tiratge al sòrt dels conselhièrs del Conselh general, doncas la subrepresentacion dels vesins dels caplòcs en relacion amb les autres lòcs del terçon, s'explica segurament per la volontat de representar mès proporcionalament la poblacion, ja que las capitalas dels terçons èran, en general, vilòtas un chic mès pobladas que les vilatges vesins. Açò se vetz dins lo quadre seguent.

11 En realitat, segon çò que se vetz del foncionament, Montcorbau e Aubèrt èran inversats.

Fòcs e representacion dels lòcs al Conselh general

	Pujòlo	Arties-Garòs	Vielha	Marcatosa	Lairissa	Bossòst
% del nombre de fòcs del caplòc dins le terçon, en 1613	44,87 %	66,66 %	54,65 %	36,23 %	35,70 %	65 %
% de la representacion del caplòc dins le tiratge al sòrt	33,33 %	50 %	50 %	33,33 %	25 %	50 %

Le Conselh general s'acampava per convocacion del sindic, a la demanda de dos conselhièrs almens, e per ocasions particularas o importantas: jurament del governador e del jutge reial, visitas oficialas, comptes generals, per tractar d'afèrs d'interès general coma les privilègis, les deutes, la defensa... Las questions tractadas en Conselh general, a Vielha, èran ja estadas objèctes de discutidas dins les conselhs de terçons: les conselhièrs èran portaires de las decisions presas abans dins cada terçon. Al Conselh general, las decisions se prenián definitivament amb l'aprobacion de quatre dels sièis terçons. Pendent la prumièra part del sègle XVII, la quasi totalitat dels acamps del Conselh general se debanèc en diferents endreits de Vielha (essencialament plaça Arnals, crastra o sala comuna, glèisa Sant Aurenç, convent de Mijaran pels juraments dels governadors reials). A aquela epòca, comptam una mejana d'unas 14-15 reünions cada an que i assistissían amb mès o mens assiduïtat les conselhièrs que les mens presents èran les del terçon de Bossòst. Le Conselh general emplegava un notari qu'èra l'escriba o escrivan que la sieu foncion èra de passar per escrit las deliberacions del Conselh.

Qui èran les membres del Conselh general? Es de mal saber per manca de donadas de tipe prosopografic mas en sintetizant les indicis reculhits se pòt pensar qu'a l'entorn del tèrç dels conselhièrs e sindic generals sabían signar, çò qu'es un taus ja pro elevat per aquela epòca: pòt significar que les conselhièrs apartenián a las capas superioras de la societat (e, dins un tal cas, aquò interrogariá la representacion

sociala de l'insaculacion) o que la populacion aranesa èra particularament alfabetizada. Per çò que fa de las professions, a partir dels cases que son indicats, obtenèm lo quadre seguent.

Professions dels sindic e conselhièrs generals de la Val d'Aran al sègle XVII

<i>Cultor, pagès</i>	Mercadèr	Notari	Professions medicalas (mètge, chirurgian, <i>pharmacopola</i>)	Rector	Oficièrs militars
55 %	17 %	11 %	8,50 %	6,50 %	2 %

En mès de la pluriactivitat que podiá existir a aquela epòca, las imprecisions ligadas a la diversitat de las categorias agricòlas non permeten pas de caracterizar coma cal les que i son classats. Aquò dit, i a un pes pro important entre les sindic e conselhièrs de las categorias socialas mejanas, tanplan superioras d'aquel mond montanhòl e mès que mès rural: es del tot probable que, demest las chifras compiladas, les mercadièrs, notaris, mètges, rectors, representavan una proporcion plan superiora entre les conselhièrs que dins la populacion. E es probable tanben que les “agricultors” èran mès que mès expleitants e elevaires importants e doncas part de las capas dominantas de la societat. En realitat, e malgrat le sistèma insaculatòri, èra una oligarquia que se partissiá le poder de la val.

B) Les Conselhs de terçons e de comunitats

Dempuèi l'Edat Mejana, l'Aran es divisit en tres circonscripcions, devengudas sièis al cors del sègle XV o XVI: son les terçons, o sesterçons, de Pujòlo, Arties-Garòs, Vielha, Marcatosa, Lairissa, Bossòst que n'avèm parlat adès. Cada terçon possedissiá son conselh compausat de proòmes e de son conselhièr que le representava al Conselh general mas son de mal conéisher sa vertadièra composicion e son foncionament. Avèm qualques idèas de la composicion gràcias a qualques deliberacions que son conservadas en diferents archius. Per exemple, le 27 de març de 1618, le conselh del terçon de Lairissa

acampèc 28 personas siá sièis cònsols de quatre lòcs e vint-e-dus proòmes per un nombre de fòcs avaluat a 84 al moment de la visita de Juan Francisco de Gràcia en 1613. A la reünion del conselh de Pujòlo del 18 de març de 1645, èran cinquanta los presents es a dire le prior e le sotprior, nau cònsols e trenta-nau proòmes per unis 156 fòcs en 1613 (e 154 en 1716). Dins les dus cases, èra a pus près le tèrç dels fogals qu'èran representats dins aquelis dus conselhs de terçon. Es la meteisha proporcion que trobam dins d'autres conselhs a de datas pus tardivas del sègle XVII. Podèm, benlèu considerar aquela proporcion d'un tèrç coma una situacion generala. Èra important le ròtle dels terçons dins la gestion dels bòsques que les vilatges n'èran coproprietaris.

Cada comunitat, o lòc, aviá cònsols çò mès sovent en nombre de dus mas n'i aviá tres a la Ribèra (Benós, Begós, Es Bòrdes), a Garòs e a Salardú e quatre a Vielha, seguint la ierarquia comuna en talis cases. Per exemple, a Vielha: cònsol en cap, *cònsol segon*, *cònsol tercer* e *cònsol quart*. Les cònsols avián poders de polícia, arrendavan las montanhas, s'ocupavan de l'expleitacion dels bòsques, etc., es a dire qu'èra a lor carga l'administracion dels bens comunals (montanhas, prats, bòsques) e de la propietat collectiva, basa de l'economia aranesa qu'ocupava 90 % de la superficia de la val. Segon las donadas qu'avèm reculhit a partir de mantun cas de conselh d'universitat local, dedusissèm que la mitat dels fòcs, de còps mens, de còps mès, èra representada per un membre, en general, le cap de casa. Benlèu que la representacion èra mès fòrta dins un lòc petit (a l'entorn dels dus tèrces dels fòcs) que dins una vila coma Vielha, mès poblada (entre un tèrç e la mitat). Totis les fòcs, tanpauc, avián pas la possibilitat de participar al conselh de la comunitat (vesiau) ja que solis les abitants (vesins) gaudint dels plenis dreits economics e civics dins la comunitat (hilhs dera vila o òmes de conselh de las cases vielhes, cabalèr deth lòc o forastèr de las cases naves), qu'administravan les bens comunals, ne podían fèr part.

Un manuscrit, le *Llibre de la història de Gessa*, dona informacions interessantas del biaish qu'èra convocada l'amassada dels estatjants del lòc, le lòc de reünion e l'obligacion d'assistir a l'acamp. La convocacion se fasiá “*ab un señall especial de toc de campana que denotabe reunió de Consell al tocar la anxelus lo escolá del dia antes de la reunió era avisat per lo Prió per fer dit señall y la hora que debie tenirse dit Consell se tocaba la campana grossa ab docse batallades y lo puesto señalat destinat per dita reunió ere en lo cementeri, apenas ne faltabe ningú y en cas de faltar debie elegá el motiu de no haber assistit y en cas de ser per negligència ó espresadament ere castigat*¹² ». J'ac vesèm, le lòc d'acampada èra le cementèri -çò qu'èra corrent en aquela epòca- mas dins d'autres universitats podíá èsser una plaça, lo pòrge de la glèisa o la quita glèisa que, de casas de vilas, non n'i aviá pas gaire.

Le cas de la Ribèra, que recampava les lòcs de Benós, Begós e Es Bòrdes de Castèth-Leon, o le de la Bartièra, qu'amassava las comunitats de Salardú e de Tredòs que, jos aquela forma, deliberavan sovent en comun, indican l'existència d'entitats supralocalas, intermediàrias entre l'universitat (lòc) e le terçon. En general, coma dins le cas de la Bartièra, s'ocupavan de la gestion de tèrras comunas que necessitavan que s'acordèssen entre comunitats. Tanben, existissiá le Conselh der Oliver que recampava cinc universitats pujolencas (Salardú, Tredòs, Unha, Bagergue, Gessa) per l'administracion del santuari de Montgarri, coproprietat d'aquestas universitats¹³.

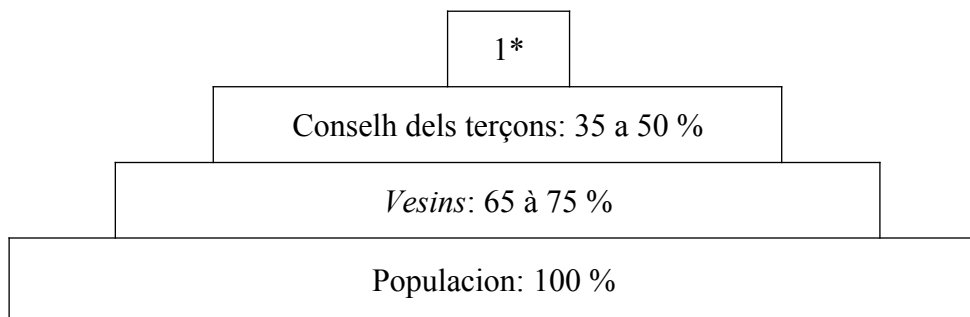
Las institucions de la Tèrra avián tres nivèls representatius e formavan una mena de piramida que, al som, s'i trobava le Conselh general reformat al començament del sègle XVII per l'intervencion de la monarquia a través le visitador reial Juan Francisco de Gracia e, a la

---

12 *Llibre de la història de Gessa*, manuscrit de J. Moga Pont (1936), p. 47.

13 Sus aquelis punts, veire, M. À. Sanllehy i Sabi, *Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. XVII-XVIII). Dels usos comunals a la dependència econòmica*, vol. 1 : *El marc institucional*, Tremp, Garsineu, 2007, pp. 62-64.

basa, las casas amb representacion dins les conselhs locals qu'èran benlèu 65 à 75 % de las familhas vivint en Aran.

*1: Conselh general de 13 membres

Coma solia èsser dins las comunitats de vals o, tanben, dins las universitats de basa, s'entretenián de menas de “servicis publics”, sovent finançats per las ressorsas de la comunitat. Las *Ordinaciones* de 1616 las descriuen pel nivèl de la Val e precisan qu'èran a la carga del Conselh general mas ne podia existir al nivèl dels lòcs e universitats. La Val manteniá un procurador dels paures que, pagat pel Conselh, s'ocupava de defendre les paures empresonats. Tanben, i aviá le mèstre de gramatica de Vielha, qu'aviá per carga d'instruire les mainatges de la val tanplan a legir e escriure coma a servir Dieu! Trobam d'autris mèstres a Salardú que semblavan èsser pagats conjuntament per las universitats de Salardú e Tredòs. Le mèste de la val residissia a Vielha e li calia anar sonhar totis les malauts dins la val, ont que sián. Un apotecari (*boticario*), el tanben resident a Vielha, li èra adjunt.

L'existéncia de las institucions “representativas”, dels tres nivèls, èra fundamentala pels araneses mas, a costat, calia que compausèssen amb las institucions reialas que, d'un biaish o d'un autre, podian èsser concurrentas e generar de conflictes de poders.

II- L'administracion reiala

A costat de las institucions de la Tèrra, le poder central, valent a dire le de la monarquia ispanica, èra representat per un governador, ajudat per un jutge-assessor e una “administracion” locala presenta dins les terçons e les lòcs a través les bailes generals e bailes locals. Las *Ordinacions* de 1616 precisèren, tanben, aquesta organizacion que prenguèc la seguida de çò que ja èra en plaça pendent les sègles precedents.

A) Le governador

Le districte de la Val d'Aran, independent de la ret de vegariás catalanas, èra jos l'autoritat del castelan de Castèth-Leon amb títol de “governador politic e militar”, representant politic del rei, capitan e cap militar. Le cargue es atestat dins la prumièra mitat del sègle XIV, que remplacèc le de baile general. Fins a 1564, le títol de castelan de Castèth-Leon èra dins las mans del comte de Ribagòrça que nomenava en Aran un lòctenent sieu, prototip del governador que se coneisheríá puèi. A aquel moment, le comte renoncièc al cargue -fusquèc obligat d'i renonciar?- en favor de Felip II. Segurament, la volontat del monarca ispanic de milhor controlar aquela zòna frontalièra pòt explicar la decision de prene dirèctament en man la Val d'Aran¹⁴. D'ara enlà, le rei nomenèc les governadors de la val e recebèc l'obligacion de mantenir una garnison militar, ja que Castèth-Leon, residècia del governador, èra tanben una fortalesa, element mès important de la defensa de la val.

---

14 Es interessant çò qu'escriu Jordi Buyreu (*Institucions i conflictes a la Catalunya moderna*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2005, p. 269) qu'indica qu'es en estiu de 1554 que la princesa regenta Joana, filha de Carles Quint, demandèc que le comte de Ribagòrça fusquèsse substituït del cargue d'alcaid de Castèth-Leon per que la zòna èra un centre actiu de contrabanda de cavals cap al reialme de França; a partir d'octobre, i agèc las prumièras detencions d'araneses. Se pòt tanben metre en relacion amb la decision del prince Felip (futur Felip II) “*que el feudo del condado de Ribagorza estaba en directo dominio y alodial señorío de Su Majestad*” segon los mots de Manuel Iglesias Costa (*Historia del condado de Ribagorza*, Òsca, Instituto de Estudios Altoaragoneses, 2001, p. 282).

Çò que disèm es un indici suplementari de la proximitat de la Val d'Aran de la prumièra modernitat amb Ribagòrça e tanben un element de conflicte ja que, coma autoritat militara, le governador dependiá del vicerei d'Aragon e coma autoritat civila, exercint la justícia, las sieus apellacions se fasián a l'Audiéncia de Barcelona, presidida pel vicerei de Catalonha. La question que ne resulta es clara: de quin territòri de la Corona d'Aragon cal que siá natural le governador? D'Aragon o de Catalonha? En tot cas, les lòctenents de Castèth-Leon al mièg del sègle XVI, coma Pedro Calasanz en 1560 o Melchior Bardaxí en 1562, èran ribagorçans.

Le cargue de governador èra triennal mas mès d'un demorèc mès de temps al pòste. De 1594 a 1640, benlèu sèt o uèit governadors se succediren¹⁵ çò es una mejana d'unis sièis ans a pus près. Atal, Juan Gómez, governador de 1594 a 1604, ocupèc le cargue un desenat d'annadas e Carlos de Mendoza pendent quinze ans, entre 1604 e 1619! Totun, res a veire amb le trentenat d'annadas qu'i demorèc, puèi, de las annadas 1650 a las annadas 1680, Rafael de Subirà, prumièr aranés vengut governador reial gràcias a la sieu presa de posicion pendent la guèrra dels Segadors e qu'inicièc un cambiament prigond d'exercici e benlèu de significacion del cargue.

Se le rei nomenava les governadors, e les atribuissiá letras de nominacion, la causida, ela, seguiá un mecanisme un chic long que passava pel Conselh d'Aragon, organisme que prepausava al rei una lista de candidats entre les quals le monarca ne triava un. Se vetz plan amb çò que se passèc dins la reünion del Conselh d'Aragon del 28 de junh de 1630¹⁶. L'establiment de la lista se fasquèc de doas faiçons. Prumièr, sèt conselhièrs del Conselh d'Aragon prepausèren entre tres e cinc noms cadun çò que permetèc d'aver una lista de nau noms diferents. D'autra part, la plaça vacanta podiá èsser dirèctament

---

15 Le nombre exacte es de mal establir ja que i agèc periòdes d'interim amb governadors qu'èran pas vertadièrament titulars de la plaça mas que l'ocupavan, e i a periòdes incèrts sus la titularitat del cargue.

16 Arxiu de la Corona d'Aragó, Conselh d'Aragó, lig. 98, 28/06/1630.

reivindicada per un postulant çò que fasquèc Jerónimo Ferrer y Bardaxí¹⁷. Atal, le rei dispausava d'una lista de dètz noms que ne sortisquèc governador l'aragonés Juan de Ibarra¹⁸.

Quand arribava dins la Val per prene possession del cargue, caliá que le governador oficialament nomenat jurèsse d'observar e respectar les privilègis e las libertats de la val e tanben las Constitucions catalanas e les Usatges de Barcelona. Le jurament èra un moment important que metiá en scèna le pactisme que caracterizava las institucions de la Corona d'Aragon e se debanava al convent de Santa Maria de Miejaran davant les conselhièrs e proòmes del Conselh general. Las *Ordinaciones* de 1616 establissen le ceremonial que caliá seguir¹⁹ mas aquel jurament se practicava abans e n'avèm encara conservats dins les archius aranesis coma le de Carlos de Mendoza que fusquèc governador a partir de 1604 es a dire abans las reformas aportadas per la monarquia e las sieus *Ordinaciones*. Entre les juraments d'abans e d'après 1616, i a una diferéncia essenciala: a partir de la promulgacion de las *Ordinaciones* desapareish la mencion d'una mena de sotmission del governador al Conselh general, mòstra suplementària de la progression del poder reial central dins las institucions aranesas e, a través elas, dins la val.

Cada tres ans, l'administracion e la gestion del governador èran verificadas e jutjadas pel "classic" mecanisme de la taula de justícia, coma se'n trobava dins l'ensemble de la monarquia pels cargues reials. L'importància de l'institucion de contròl se reflectís dins los juraments dels governadors: per exemple, se plaça en prumièra posicion del jurament de Carlos de Mendoza al començament del sègle XVII ("*tindrà taula de Justícia per a esmenar los agravis aurie*

---

17 Jerónimo Ferrer y Bardaxí/Bardají èra natural de San Juan dins la val aragonesa de Gistau (Arxiu de la Corona d'Aragó, Conselh d'Aragó, secretaria de Cerdeña, leg. 1169, 07/05/1619; Arxiu de la Corona d'Aragó, Conselh d'Aragó, secretaria de Cataluña, leg. 503, 16/05/1632).

18 La major part de las proposicions fèitas pels conselhièrs del Conselh d'Aragon concernissian d'aragoneses.

19 *Ordinaciones*, *op. cit.*, pp. 108-109.

fet”). La taula la compausavan tres jutges dits de taula, causits pel rei entre les qu'èran dins la bossa de sindic general. Es de notar qu'i podiá aver una resisténcia dels governadors de se sotmetre a aquel contròl quand legissèm en 1635 que le Conselh general escriu al rei e al vicerei, parlant del governador Miguel de Cardona, que “*no a purgat taula de justícia del temps fou governador de la present vall*”²⁰.

Lo salari del governador èra compausat d'una part pagada sus la moneda dels *Presidios* d'Aragon²¹, es a dire de las fortaleras del reialme aragonés, del meteish biaish que pels autris castèls d'aqueste reialme. Tanben, recebiá una part del galin deth rei que cada familha pagada al rei cada annada²², le prètz de l'arrendament del peatge de Vielha, una taxa sul passatge dels ramats, benlèu unas leudas e las composicions es a dire las penas monetàrias assignadas als condemnats. Segon las chifras escarsas qu'avèm, le tractament del governador avesinava les 250-300 ducats annadièrs çò que, ben sovent, les governadors consideravan coma fòrça insufisent per viure.

Qui èran los governadors dins aquela prumièra part del sègle XVII? Doas questions caben dins la question pausada: d'ont venián e d'ont èran naturals, d'una part; quin recorregut avián conegut abans d'arribar en Aran? La prumièra introdusis un element politic fundamental que donèc neishença a un conflicte prigond que ne parlarem mès tard. Pel moment, acontentem-nos de dire que les governadors de la fin del sègle XVI e fins al mièg de las annadas 1630 èra aragoneses; un valencian ne fusquèt entre 1636 e 1641. Per çò qu'es de la carrièra professionala dels governadors d'Aran, les

---

20 Archiu Istoric Generau d'Aran, Libre d'actes deth Conselh generau (1632-1662), 17 de novembre de 1635.

21 Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó, lig. 98, 24/03/1604.

22 Le galin deth rei, tanben conegut coma galin de blat o galin reial, èra una taxacion que les araneses pagavan al rei dempuèi almens le sègle XII, que correspondiá al volum d'un galin de gran çò es 10,5 litres. Segon Juan Franciso de Gracia èra prelevat en blat e seguèl. Les estatjants de Les non le pagavan pas ja qu'èran pas de jurisdiccion reiala mas baroniala. Tanpauc, per rason immemoriala, non èra degut pels abitants de Tredòs, pel clergat e pels paures.

documents permeten de ne fèr un retrait. La prumièra caracteristica es que son totis militars (capitanis o mès) qu'an avut una longa carrièra dins las armadas de la monarquia abans d'obténer la plaça aranesa. Serviren en Aragon, a Valéncia, a Malhòrca, en Flandra, Itàlia, Sardenha, vint, trenta, tanplan quaranta ans. Arribavan en Aran après una longa carrièra e après aver pujat les escalons militars. La consequéncia es qu'èran vièlhs, de còps malauts, e se'n planhián plan sovent. Prengam Juan Gómez que, l'1 de març de 1598, se disiá “*viejo y cansado*”, “*viejo y pobre*”²³. Un successor sieu, Carlos de Mendoza aviá 60 ans en prenent possession del cargue en 1604 e doncas 75 ans en i morint en 1619²⁴ e Miguel Juan Adrián auriá 70 ans, el, en 1625²⁵.

Le governador de la Val d'Aran èra un militar coma comandant de la fortalesa de Castèth-Leon e de tot le sistèma defensiu aranés, encara qu'agèsse un ròtle “civil” coma representant de l'autoritat monarquica localament. Mas la foncion militara èra essenciala, a la pagèla de la fragilitat de la frontièra politica dins la zòna. Èra al cap d'un malhum de castèls e de tors qu'asseguravan la proteccion del territòri. La pèça clau de la defensa èra Castèth-Leon que patissiá un mal estat cronic e la manca recurrenta de soldats. En efècte, en 1594, le rei Felip II decidic d'i metre quaranta soldats d'infantariá²⁶ mas en 1598 s'i trobavan pas que 34 òmes²⁷ e quand la visitèc en 1613 Juan Francisco de Gracia ne denombrèc pas que 25²⁸. Aquí un quadre que sintetiza las donadas qu'avèm trobat sul nombre de soldats a Castèth-Leon entre la fin del sègle XVI e le començament de la Guèrra dels Segadors.

---

23 Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó, lig. 98, 01/03/1598.

24 Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó, lig. 98, 20/07/1614.

25 Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó, lig. 98, sense data.

26 J. Camón Aznar, “La situación militar en Aragón en el siglo XVII”, *Cuadernos de historia Jerónimo Zurita*, n° 8-9, 1955-1956, p. 119.

27 Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó, lig. 98, 20/05/1598.

28 J. F. de Gracia, *Relación al rey don Felipe III° Nuestro Señor. Del nombre, sitio, planta, fertilidad, poblaciones, castillos, Iglesias y personas del Valle de Arán, de los Reyes que le han poseído, sus conquistas, costumbres, leyes y gobierno*, (1613), Madrid, D. Antonio Espinosa, 1793.

Nombre de soldats a Castèth-Leon entre 1598 e 1641

1598	1613	1622	1641	20/05/1641
34	25	17 La major part “decrepitos” ²⁹	50 òmes 6 oficièrs	80

Le governador aviá un ròtle de manten de l'òrdre, particularament actiu dins la luta contra l'actiu bandolerisme, e tanben rendiá la justícia amb l'ajuda d'un jutge e de sos jutjaments se'n podiá fèr apellacion a la Reial Audiència de Barcelona, coma ac avèm dit. Èra, doncas, en mai d'un cap militar, al cap de l'administracion reiala de la val.

B) Jutge ordinari e autres cargues reials en Aran

Le jutge ordinari èra un “agent” reial qu'agissiá coma assessor del governador de la val. L'existéncia d'un jutge en Aran data, almens, de la fin del sègle XIII; las *Ordinaciones* de 1616 ne precisan las foncions. S'encargava de las causas civilas e criminalas e teniá audiéncia dins son ostal a Vielha, per manca de vertadièr tribunal, e le dividres a Castèth-Leon per la comoditat dels estatjants de la part baisha de la val. Le jutge èra originari de la Corona d'Aragon e èra doctor en dreits civil e canon; èra nomenat normalament per tres ans, coma le governador.

Normalament, de nominacion reiala, la responsabilitat de causir le jutge recasiá sul governador e le Conselh general que, coma ac explicavan las *Ordinaciones*, èra un “*oficio de poco salario y aprovechamientos*”³⁰. Le salari èra pas plan elevat, çò sembla, fixat a 80 escuts, teoricament pagats pel governador e le Conselh general,

29 Arxiu de la Corona d'Aragó, Conselh d'Aragó, lig. 98, 24/08/1622.

30 *Ordinaciones*, op. cit., p. 114.

cadun per una mitat³¹, çò que le fasiá dependre al còp de las doas autoritats. La practica sembla indicar que, d'una part, la val le pagava mès que le governador e, d'autra part, que le Conselh general s'encarguèc mès d'un còp d'anar en cerca d'un jutge³². Coma le governador, le jutge èra nomenat per tres ans³³ e caliá que jurèsse les privilegis d'Aran e las Constitucions de Catalonha, jurament que se debanava dins la glèisa Sant Aurenc de Vielha. En fin d'exercici, se sotmetiá a una taula de justícia compausada de tres jutges causits pel governador.

Juan Francisco de Gracia explicava dins la sieu *Relación* de 1613 que lo jutge solia èsser catalan o aragonés³⁴. Tanplan, precisava que, le qu'èra en foncion al moment de la sieu visita e le que le precidissia, venián d'Aragon. Es vertat que se, a la fin del sègle XVI e las quinze prumièras annadas del sègle XVII, les jutges que n'avèm la lista èran aragonesis, a partir de la fin de las annadas 1610 èran manifestament catalans³⁵.

Les autris agents reials, que son le notari de la Cort reiala e les bailes generals o locals, èran, elis, mès que mès, d'autoctòns, naturals de la val. Un *nunci* (cridaire public) e de procuradors completavan l'ensemble. Se le governador e le jutge èran nomenats, le notari, el, èra propietari del cargue de l'*escrivania de la Règia Cúria*. Avián, aquelis notaris, per ròtle de transcriure, de biaish autenticat, les actes e las senténcias del governador e del jutge, e de conservar, coma ac

---

31 S'es l'escut catalan, podia equivaler a 96 liuras. Poiria èsser realista quand vesèm que le salari promés à Joan Nofre en 1634 e a Pere Pau Pasqual en 1638 es de 30 liuras pagadas pel governador e 60 liures mès una ajuda per la renda de l'ostal (2,5 liuras en 1634; 5 liuras en 1638) a la carga de la val, çò seriá entre 92,5 e 95 liuras per an. En tot cas, aquestes dos exemples mòstra que la reparticion egala de la carga entre le Conselh general e le governador èra pas reala.

32 Ac vesèm en 1636 e 1642 dins las deliberacions del Conselh general (Archiu Istoric Generau d'Aran, Libre d'actes deth Conselh generau, 1632-16662).

33 Entre la fin del sègle XVI e 1641, i agèc 12-13 jutges; la mejana en carga fuscquèc al torn de 3,5 ans.

34 J. F. de Gracia, *Relación*, *op. cit.*, pp. 105-106.

35 A partir de las annadas 1670-1680, les jutges seràn aranesis, çò qu'es un cambiament mès.

fariá un archivist, les procèsses e autris papièrs produsits e de ne fèr de còpias se s'escasiá. Les diferents trabalhs que li èran demandats èran pagats segon unas "tarifas" precisas establidas per las *Ordinaciones*³⁶. Pendant le periòde que nos ocupa, l'escrivania reiala de la val èra dins las mans de la familha Brugarol, de Vielha, que se'n disián proprietaris dempuèi dos sègles³⁷.

Les bailes, elis, se divisissian entre los tres bailes generals e lors tres lòctenents, amb meteishis poders e foncions, e les bailes locals, dins cada lòc. Les bailes generals e los lòctenents de bailes representavan l'autoritat del rei dins las tres bailias que correspondian als tres terçons primitius (Bossòst, Vielha, Garòs-Salardú) mentre que lors lòctenents s'ocupavan de las bailias de Vilamòs, Vilac e Arties. Tant val dire, doncas, que cadun dels sièis terçons aviá le sieu baile o lòctenent de baile, segon le cas. Les bailes juravan davant le governador e èran auxiliaris sieus. Avian un poder de manteniment de l'òrdre en acorsant les delinquents. Dins cadun dels lòcs de la val, les bailes locals les ajudavan dins aquel prètzfèit. Les bailes, generals o locals, èran aranesis. Teoricament, èra un cargue a disposicion del rei ja que les bailes le representavan mas d'unas familhas tenian la bailia ereditàriament coma les Mòga, d'Unha, que tenguèren la de Garòs de 1196 a 1778³⁸. Benlèu tanben la familha Pont per la bailia de Vielha-Marcatoza que vendèren en 1749 coma s'èra un ben patrimonial³⁹.

Les bailes avian una posicion ambigua dins la comunitat. Èran a l'encòp estatjants dels lòcs, emparentats amb d'autris abitants, e representants del poder reial encara que les bailes locals devian puslèu

36 *Ordinaciones, op. cit.*, pp. 178-182.

37 En 1641, lo notari Joan Pau Brugarol i de Pujol fusquèc assassinat al moment de la guèrra dels Segadors. Son filh, Bartolomeu, le remplacèc mas en 1650, la notaria fusquèc donada a Bartolomé de Miquel i Espanya.

38 J. Lalinde, *La jurisdicción real inferior en Cataluña* ("Corts, vequers, batlles"), Barcelona, Museo de Historia de la Ciudad, 1966, pp. 64-65.

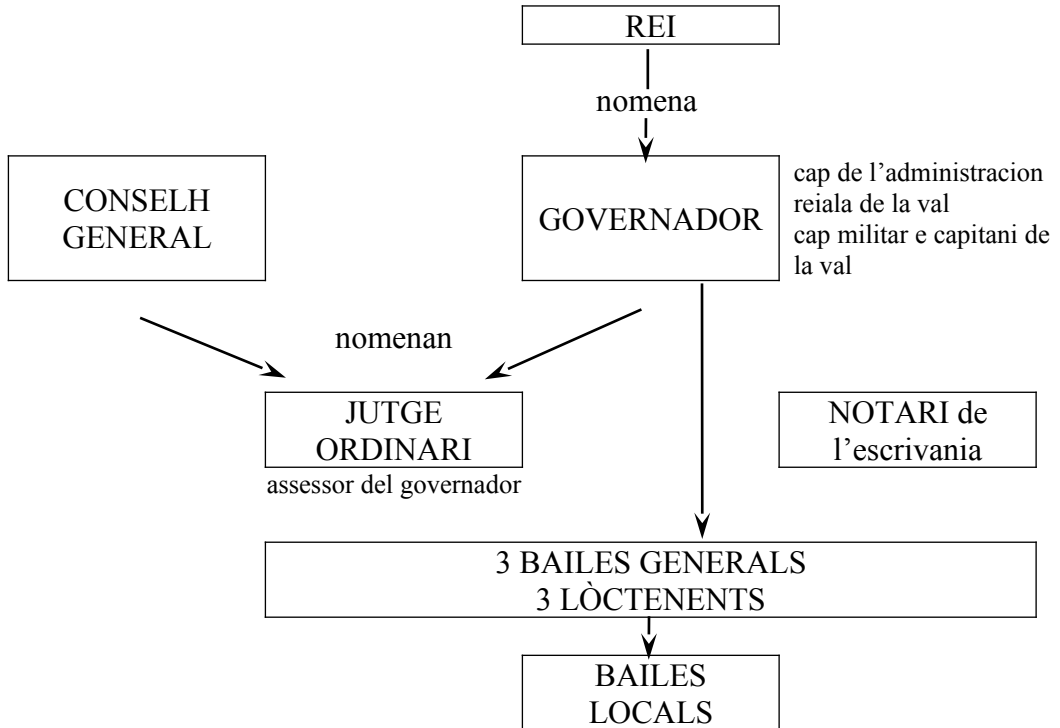
39 *Llibre de la història de Gessa*, ms cit.: "Lo any 1749, venegueren dita batllia la casa Hivernal a Francisco de Miquel Capdet, tot la Baylia General que tenian en Viella y Marcatoza en preu de dos centes trenta y vuit lliures Barceloneses". La documentacion nos fa conèisher diversis Pont coma bailes al sègle XVII.

èsser representants del rei coma senhor. En aqueste sens, les bailes èran presis entre les interèsses de la poblacion que ne fasián partida e les del senhor-rei que, tot sovent, podián divergir. En tot cas, tot essent del lòc, representavan un poder exterior a la comunitat e, coma talis, lor autoritat podia èsser remesa en question.

Se fasèm un petit balanç quantitatiu de la preséncia reiala en Aran, obtendriam una densitat d'una foncion al servici del rei (de quin nivèl que siá) per mens de 20 km². Es interessant de comparar amb Catalonha ont aquela densitat seria pas que d'una per 160 km², siá una proporcion 8,5 còps mendre! Ne podèm dedusir que le poder reial èra mès present, fòrt e pesuc en Aran qu'en Catalonha? Benlèu ben e la situacion frontalièra, valent a dire la militarizacion de la val per assegurar la defensa de la frontièra monarquica, ac deu explicar en granda part. Mas, cal téner compte d'un autre fenomèn que diferéncia la Val d'Aran de Catalonha: dins le Principat, las tèrras de barons, çò son las tèrras senhorialas, èran nombrosas mentre qu'en Aran non i aviá que la baronia de Les. Doncas, le pes senhorial èra mès fòrt en Catalonha e en Aran èra le rei que le remplaçava ja qu'èra, el, le senhor.

Coma l'autogovèrn, encarnat pels conselhs (general, de terçons, dels lòcs), le poder reial èra present dins la Val d'Aran als tres nivèls d'organizacion territoriala: val, terçons o bailias, lòcs. Aqueste poder èra, en partida, controlat per las institucions de la Tèrra, gràcias a las taulas de justícia de fin de cargue. Mas, sovent, i aviá una imbricacion entre les diferents poders ja qu'una persona ne podia exercir les dus tipas al còp. Per aquò, nos podèm demandar, dins aquelis cases, quins èran les interèsses aparats? E mès sortam del nòstre periòde d'estudi, nos podèm pausar aquesta question quand vesèm, per exemple en 1667, que le que representa le terçon de Pujòlo al Conselh general èra Joan de la Mòga qu'èra tanben baile general de la bailia de Salardú-Arties. Quin podia èsser le sieu posicionament de cap al poder reial e a l'autogovèrn que n'èra la maxima autoritat?

Organizacion del poder reial dins la Val d'Aran del sègle XVII

III- Autras institucions presentas dins la Val d'Aran

Las institucions presentas en Aran non se pòden pas redusir a las de la Tèrra e de la monarquia, fusquèssen las mèss importantas. La Glèisa catolica, presenta sul territòri, pòt èsser considerada coma un poder exterior, le de l'avesque de Comenge, mas tanben, le de l'òrdre dels Agustins, pel clergat regular, totis dus establits en defòra de la val. Mas, tanben, cal téner en compte la preséncia d'agents de la Generalitat de Catalonha, autre poder exterior, qu'i percebián e administravan les impòstes. Enfin, non podèm pas oblidar le poder, plan localizat e local, que le baron de Les exercissiá dins la sieu baronia abans de jogar un ròtle de prumèr plan quand les barons

venguèren, coma consequéncia de la guèrra de Succession d'Esanha, governadors de la val al començament del sègle XVIII, cambiant encara prigondament, l'equilibri dels poders. Mas serà una altra istòria.

A) L'organizacion eclesiastica

La Val d'Aran fasiá part d'aquelis territòris qu'avián un avesque resident dins un estat diferent coma tanben èra le cas del Capcir (diocèsi d'Alet que le caplòc èra dins le reialme de França) o, après le tractat dels Pirenèus, de la Cerdanha annexada per França que contunhèc de pertànher a la diocèsi de la Seu d'Urgell. Aquò vòl dire que las frontièras de las jurisdiccions politics e religiosas divergissían. E, dins le cas d'Aran, dins la monarquia ispanica, significava que le sieu avesque encarnava le gallicanisme del rei de França contra las pretensions dels monarcas ispanics. D'efièit, dins cada monarquia, les avesques èran instruments de las politics. Malgrat tot, gràcias als privilègis eclesiastics de l'Aran, le pes de l'avesque èra minim mas que las frontièras eclesiasticas e politics non coïncidisquèssen pas representava un problèma per la monarquia qu'aviá ensajat de resòlver pendent las guèrras de Religion e que non se reglèc qu'al començament del sègle XIX (1802) quand l'Aran fusquèc restacat a l'avescat d'Urgell après la supression del de Comenge.

Le territòri aranés èra divisit en dus archipreirats, le de Les pels baish e mièg Aran (21 parròquias) e le de Gessa per las sèt parròquias del naut Aran. Localament, l'avesque de Comenge èra representat per un oficial eclesiastic amb títol d'archidiacre d'Aran causit entre les prèires de la Val, cargue creat en 1325⁴⁰. L'achidiacre jogava un ròtle important ja que, mès que de representar l'avesque, n'èra le substitut pr'amor que les privilègis aranesis portavan que l'avesque podíá

---

40 J. Reglá Campistol, "El valle de Arán en la edad media. Contribución al estudio de su organización eclesiástica", *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XXI, 1948, pp. 35-51.

entrar en Aran sonque cada sèt ans e encara las sieus vengudas èran consideradas coma ingeréncias estrangières. Entre 1610 e 1630 a pus près, sabèm qu'èra oficial de l'avesque, le licenciat Bartolomeu de Binós, rector de Vielha. Amb la nominacion de Bertran Coy, en 1645, vesèm milhor les mecanismes en jòc. Coy èra doctor en teologia e canonge de Solsona; jurèc davant le Conselh general e l'amassada de la major part dels prèires de la val, del meteish biaish que fasquèren les que le precidiquèren. Per el, se passèc dins la glèisa de Garòs: non sabèm pas se le lòc fusquèc causit amb l'origina del pretendent⁴¹ o per rasons politics⁴². En mèc de jurar de respectar totis les privilègis ecclesiastics, se comprometèc a anar cada dijaus a Vielha per tenir una "cort", es a dire administrar la justícia ecclesiastica⁴³. L'oficial jutjava las matèrias ecclesiasticas e apellacion podiá èsser fèita a l'avesque metropolitan d'Aush que ne dependiá la diocèsi de Comenge, doncas la Val d'Aran. Totun, l'istoriana Eva Serra trobèc araneses davant le tribunal episcopal de Barcelona mas èran, quand s'escasián, araneses arrestats per qualque malafèita en territòri catalan que fusquèssen prèires o que se diguèssen relevar de la jurisdiccio ecclesiastica coma, en 1601-1602, Joan Baus, teishedor, pres a Capellades en possession d'un *pedrenyal* proibit⁴⁴.

Amb vint-e-sièis parròquias e tres annèxes, la Val d'Aran del sègle XVII aviá un nombre elevat de prèires. En 1613, le visitador reial Juan Francisco de Gracia comptèc 117 beneficis ecclesiastics e en 1642 le visitador episcopal, le paire Forcaud, ne denombèc 116. Segon çò que se sap -imperfièitament- de la poblacion aranesa de l'epòca, i auria

---

41 Non sabèm pas la sieu origina mas Coy es un nom plan atestat al sègle XVII en naut Aran, especialament a Salardú.

42 Le jurament se passèc pendent la guèrra dels Segadors, periòde que le centre politic de la val s'èra desplaçat cap al naut Aran que prenguèc protagonisme.

43 Archiu Istoric Generau d'Aran, Libre d'actes deth Conselh generau (1632-1662), 01/02/1645.

44 E. Serra i Puig, "Votzes araneses dauant deth Tribunau Episcopal de Barcelona", P. Còts e Casanha (coord.), *Miscellanèa en aumenatge a Melquíades Calzado de Castro*. "Damb eth còr aranés", Arròs, Institut d'Estudis Aranesi, 2010, pp. 281-282.

una mejana d'un prèire per sèt fòcs⁴⁵, benlèu una proporcion de 3,30 % de clergat secular dins la populacion çò que, tot assomat, pòt paréisher elevat en relacion amb les 1,20 % de clergat dins l'Espanha de Felip II⁴⁶ o los 1,30 % dins la França del sègle XVII⁴⁷ mas es possible que le taus siá mès pròche d'autres vals pirenencas que, coma l'Aran, avián comunitats de prèires pro nombrosas. Cal dire que, dins la Val, las plaças de prèires se "transmetián" gaireben ereditàriament dins las familhas entre oncle e nebot e representavan una escasença per un capdèth. Atal, en mès en çò dels rectors de las parròquias, i a una granda estabilitat dels noms de familhas dels prèires.

Le clergat aranés gaudissiá de privilègis. Un dels mès emblematics, encara que non fusquèsse pas especific de la val⁴⁸, èra de non recebre que prèires natus de la val meteisha e, quand se moriá un rector de parròquia, la comunitat del lòc presentava dus o tres prèires entremièg les quals l'avesque causissiá le rector nòu per tal de respectar aqueste privilègi. Un autre privilègi, important tanben, fasiá que le dèime se demorava en totalitat dins la val, repartit entre rectors e capelans: la diocèsi non recebiá cap moneda de l'Aran. Tot aquelis privilègis donavan una identitat fòrta a la Glèisa aranesa que les avesques de Comenge reconeishián. Atal, per exemple, totis fusquèren confirmats per l'avesque Gilles de Souvré le 12 d'octobre de 1619 a l'escasença de la visita que fasquèc dins la val⁴⁹.

A costat del plan nombrós clergat secular, existissiá a las pòrtas de Vielha, le convent de Nòsta Senhora de Mijaran, de l'òrdre dels Agustins, dependent de la província agustiniana de la Corona

---

45 Le pes dels prèires dins la populacion èra dus còps mès fòrt en Naut Aran (Pujòlo e Arties-Garòs) que dins le terçon de Bossòst.

46 C. Hermann e J. Marcadé, *La péninsule Ibérique au XVIIe siècle*, París, SEDES, 1989, p. 71.

47 B. Garnot, *Société, cultures et genres de vie dans la France moderne, XVIe-XVIIIe siècle*, París, Hachette, 1991, p. 34.

48 Se tròba tanben en Val d'Àneu (E. Moliné, "Organitzacions eclesiàstiques autònomes al Pirineu durant l'antic règim: la vall d'Àneu", *Urgellia*, n° 5, pp. 331-422.

49 J. Contrasty, *Les évêques de Comminges*, Tolosa, Librairie Sistac, 1940, p. 323.

d'Aragon⁵⁰. Pauquis monges l'ocupavan ja que, al sègle XVII, n'i aviá 3 o 4. La comunitat, plan redusida, èra dirigida per un prior que joguèc un ròtle important dins l'acceptacion de las *Ordinaciones* reialas en 1616. Poiriam considerar, alavetz, le convent coma un intermediari del poder central o del poder reial? En tot cas, que fusquèsse restacat a la província agustiniana d'Aragon es segurament pas anecdotic ja qu'aquò se fasquèc jos Ferran d'Aragon e qu'abans fasiá part de la província dels Agustins de Tolosa⁵¹. D'autra part, les governadors reials juravan al convent de Mijaran, indici important de çò que disèm. Tanben, unas familhas de proòmes i avián lors tombas coma la familha de Miquel i Castellvaquer que se fasiá enterrar dins le presbitèri de la glèisa.

Segon Josep Lladonosa, existissiá al convent de Mijaran una escòla de gramatica que formèc unis araneses coma le que venguèc fra Andrieu Estrada, qu'agèc una carrièra importanta dins l'òrde dels Agustins. Filh de pageses de Bagèrgue, recebèc l'abit eclesiastic dins le convent en 1604, se n'anèc estudiar a l'universitat de Lhèida ont obtenguèc le bachilierat en arts e la licéncia de teologia abans d'i èsser nomenat lector. D'aquí passèc a l'universitat d'Òsca (Huesca) ont se doctorèc e fusquèc catedratic abans de tornar en Catalonha, a la Seu d'Urgell en 1622 abans d'èsser prior del convent agustinian de Girona, a Barcelona en 1629 ont fusquèc Qualificador del Sant Ofici puèi prior del convent de Barcelona e autres cargues. Tornèc a l'Universitat d'Òsca en 1633 per i ocupar la cadiera d'Escritura. En 1635, fusquèc elegit visitador provincial tot demorant catedratic d'Òsca. Se moric en 1637⁵². Le recorregut d'Andrieu Estrada es interessant per mostrar

---

50 Sul convent de Mijaran, veire l'estudi de Josep Lladonosa, *Santa Maria de Mig Aran (segons la història, la tradició i la llegenda)*, Lhèida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1984, 138 p.

51 J. Lladonosa, *Santa Maria*, op. cit., p. 62. Segon Jaime Jordán, *Historia de la Provincia de la Corona de Aragón de la S. Orden de Ermitaños de nuestro P. S. Agustín*, Valéncia 1704-1712, le restacament auriá avut lòc un pauc après 1480.

52 Trobam una notícia biografica de fra Andrieu (Andrés) Estrada dins Joseph Massot, *Compendio historial de los Hermitaños de nuestro padre San Agustín [...] hasta los años 1699*, Barcelona, Imprenta de Juan Jolis, 1699, pp. 97-98.

cossí la formacion d'unis araneses se podíá debanar fòra de la val e, al meteish temps, ensenja cossí les araneses podían navegar entre Catalonha e Aragon amb l'atraccion representada per l'Universitat d'Òsca⁵³.

Que siá secular o regular, le clergat representava en Aran la preséncia d'un poder exterior, le de la Glèisa dins le contèxt del desvolopament, en França, de la Glèisa gallicana, fòrça ligada a la monarquia. E amb les Agustins de Mijaran èra un autre poder que s'illustrava.

B) La preséncia catalana: l'administracion de la Generalitat de Catalonha a la Val d'Aran

La preséncia catalana en Aran al començament del sègle XVII non èra pas vertadièrament politica e administrativa ja que l'Aran dependíá del vicerei d'Aragon. Totun, en matèria de justícia civila, ac avèm vist, las appellacions de la val èra recebudas per l'Audiéncia reiala de Catalonha, a Barcelona, que le vicerei de Catalonha n'èra le president-nat. Aquò non èra pas l'administracion catalana mas si ben la reiala. Tanpauc, l'Aran non enviava cap de deputat a las Corts catalanas mas sembla qu'i podían mandar sindics e memorialis per portar las sieus reivindicacions⁵⁴. Per çò qu'es de las institucions catalanas presentas en Aran, la val fasiá part del territòri de reculhida dels dreits de la

53 Mancam d'informacions sus lòcs de formacion dels araneses a l'epòca modèrna. Una part se formava benlèu dins las escòlas localas; les que perseguián estudis podían recórrer als collègis puèi universitats del reialme de França, de Catalonha e d'Aragon. Las universitats d'Òsca, Lhèida e Tolosa son atestadas per aver avut estudiants araneses per Patrick Ferté, *Répertoire géographique des étudiants du Midi de la France (1561-1793). Pour une prosopographie des élites*, tòm IV: *Diocèses pyrénéens*, Albi, Presses du Centre Universitaire Champollion, 2008, pp. 203-204. Al sègle XVIII, l'universitat d'Òsca formèc pro de mètges aranesis (J. C. Riera Socasau, "Es estudiants aranesi ena Facultat de Medecina dera Universitat de Huesca. Periòde 1721-1824)", P. Còts e Casanha (coord.), *op. cit.*, pp. 301-306. Las tres ciutats se situan entre 150 e 175 km de Vielha e albergavan las tres universitats mès pròchas de la val.

54 N. Sales senhala la preséncia de sindics aranesis a las Corts catalanas de 1599 (N. Sales, *Els segles de la decadéncia. Segles XVI-XVIII*, Barcelona, Edicions 62, 1989, pp. 58-59). Aquesta istoriana insistís en dire que l'Aran èra dins la meteisha situacion qu'Andòrra, la Val d'Àneu o le vescomtat de Castellbò que, tanpauc, non enviavan cap de deputat a las Corts catalans encara que, segon ela, fasquèssen part indenegablement de Catalonha.

Generalitat de Catalonha que les sieus interèsses èran encarnats per un deputat local e les *taulers dels dreits del General* que, a Bossòst, Vielha e Salardú, recebián les dreits del General sus las merças que passavan per la val. Les *taulers* s'inscrissián dins la ret d'unis 200 lòcs ont, en Catalonha, n'i aviá. Segon Eva Serra, le territòri aranés èra inclús dins la *sobrecol·lecta de Llevant* que concernissiá tota la part orientala e septentrional de Catalonha, Barcelona cap amont⁵⁵.

Les deputats locals èran causits per tres ans pels deputats e ausidors de comptes de Catalonha, al començament de lor mandat, demest les membres dels braces militar (noblesa) o reial (vilas)⁵⁶. Al cap dels tres ans, un còp acabat le temps del cargue triennal, caliá qu'esperessen tres ans mès per s'i tornar. Elis, gerissián les dreits percebuts e jutjavan, amb una petita cort compausada d'un assessor e d'un notari, las fraudas eventualas mas èran pas recebedors dels dreits pagats a la Generalitat, qu'aquò èra la tasca dels *taulers*, visitats periodicament per tal de ne verificar la regularitat de la gestion. Avèm pas gaire d'informacions sus la cort del deputat local levat qualque nom que pòt aparéisher a l'azard de la documentacion coma, en 1631, le de Bartomeu Binós, prèire, assessor del General de Catalonha. Sabèm, per la visita de 1599, estudiada per Eva Serra, que se reclamava un assessor ordinari a aquel moment ja que, çò disián, sense assessor, caliá anar a Tremp per declarar las fraudas. Tanben, se planhián que non avián qu'un garda e que, compte tengut que la val es granda, n'auriá calgut dus⁵⁷.

---

55 E. Serra i Puig, "Territori i inspecció fiscal: la visita del General del 1600", J. Dantí (coord.), *Les xarxes urbanes a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2011, pp. 181-182. Totun, aquela inscripcion de la val dins la *sobrecol·lecta del Llevant* es pas plan clara quan vesèm qu'Eva Serra escriu tanben que la taula de Vielha pertanh a la collècta de Tremp-Pallars que, ela, es dins l'autra *sobrecol·lecta*, la de Ponent (p. 198) mentre qu'es lo visitador de la *sobrecol·lecta del Llevant* que visita la taula de Vielha (p. 186, p. 197, p. 206). La pertinéncia de Vielha a la collècta de Tremp-Pallars es afortida per la documentació de la Generalitat de Catalonha (per exemple, l'an 1627: *Dietari de la Generalitat de Catalunya*, vol. V: Anys 1623 a 1644, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1999, p. 1518).

56 V. Ferro, *El dret públic català*, op. cit., pp. 266-267.

Non es pas facil d'aver una informacion precisa suls deputats locals e suls *taulers*. Per 1600, Eva Serra ditz que le diputat local, es un pagés e que Bernat de Binós, tauler de Vielha, es “*hostaler i mercader*” de la vila⁵⁸. Dins la segonda part del sègle XVII trobam d'autris prèires que fan de diputat local (Joan Sobirà en 1667) o de *tauler* (Felip Mòga, rector d'Unha, a Vielha en 1660). Son aquí, amb gents interessadas pel comèrci, unas professions privilegiadas per talis oficis. Las reconstitucions de las listas dels qu'ac fusquèren, en particular per Vielha, mòstran un retorn plan frequent dels meteishis noms de familha, quitament de las meteishas personas. Atal, Bartolomeu Binós que retrobam coma *tauler* de Vielha en 1621, 1624, 1627 et de 1629 a 1632, o Andreu Coll, tanben *tauler* de Vielha en 1624, 1627, de 1629 a 1632, 1639, 1640, 1650⁵⁹. L'hereditat dels oficis, lor patrimonializacion e lor caractèr vitalici les constata tanben Eva Serra en d'autris endreits de Catalonha⁶⁰. Le cas de la taula de Vielha indica que dus *taulers* ocupavan l'ofici al còp, çò que fa escriure clarament a Eva Serra, a partir de la visita de 1600: “Viella té dos collidors” e, a aquela data, son Bernat de Binós e Pere Arjó⁶¹. Tanplan, son Bartolomeu Binós e Andreu Coll que son *taulers* de Vielha en 1627 quand un diferent les opausèc als visitadors en fin de lor trienni⁶². Exercit pels araneses, aqueste “poder” podiá trucar amb la volentat de la val exprimida pel Conselh general. Atal, quand les *taulers* volguèren aumentar les dreits

---

57 E. Serra i Puig, “Territori i inspecció fiscal...”, art. cit., p. 199; tanben mencion d'un sol garda p. 233.

58 E. Serra i Puig, “Territori i inspecció fiscal...”, art. cit., p. 197 e p. 225.

59 Tanben, un Andreu Coll es *tauler* de Salardú en 1646; pòt èsser le meteish. Se reconstituissèm le cargue de *tauler* de Vielha d'Andreu Coll segon las donadas reculhidas, es pas segur qu'aja totpòrn esperat tres ans entre dus periòdes al cargue.

60 E. Serra i Puig, “Territori i inspecció fiscal...”, art. cit., pp. 212-213.

61 E. Serra i Puig, “Territori i inspecció fiscal...”, art. cit., p. 206 e pp. 225-226. L'autora escriu p. 250 que fusquèc decidit a aquela data que les dus, Binós e Arjó, alternarián, d'ara enlà, dins l'exercici de las foncions de *credencer* e *receptor*. Es possible que la preséncia de doas personas corresponda a dus “emplecs” diferents a la taula de Vielha.

62 Le diferent pòrta sul respècte d'unas disposicions catalanas que non s'aplicarián pas en Aran sus la percepcion dels dreits del General (*Dietari de la Generalitat de Catalunya*, vol. V, *op. cit.*, p. 1518).

de doana en 1635, ocasionèc un conflicte reflectit dins la documentacion del Conselh⁶³.

Que siá la Glèisa catolica o la Generalitat de Catalonha, se pòt considerar qu'aquelas autoritats èran exterioras a la val e les araneses mantenguèren, autant que les fusquèsse possible, les privilègis qu'avián de cap a aquelis poders qu'ensajan de s'impausar a elis. Al meteish temps, les estatjants de Les, elis, se trobavan jos la jurisdiccion d'un autre poder, le dels barons de Les. Fa part d'una senhoria les empachava de participar a la vida collectiva de la val ja que non donavan pas cap de conselhièr al Conselh general. La baronia èra detenguda per la familha de Marco dempuèi, çò sembla, 1478 quand le rei autregèc le títol de baron de Les a Benet Marco. La baronia cambièc de titular entre 1630 e 1649 per passar a la familha aranesa Cau, de Benós, venguda Cau de Benós. La bibliografia genealogica e las fonts documentalas non s'acòrdan pas precisament sus la data de presa de possession de la baronia pels Cau benlèu en rason del caractèr "ambigú" de la mutacion de la baronia⁶⁴.

Dins una letra als deputats de Catalonha escrita de la sieu man, a Valéncia⁶⁵, e datada del 19 de setembre de 1640, Don Juan Sapena y Marco encara signa coma "baró de Les" per se desencusar de non poder assistir, per causa de malautiá, a la junta dels nòbles convocada al moment de la revòlta catalana e ont èra convidat coma possessor de baronia en Catalonha⁶⁶. La primièra atestacion dins les archius

---

63 Archiu Istoric Generau d'Aran, Libre d'actes deth Conselh generau, 04/03/1635. I agèc un autre conflicte del meteish tipe en 1660.

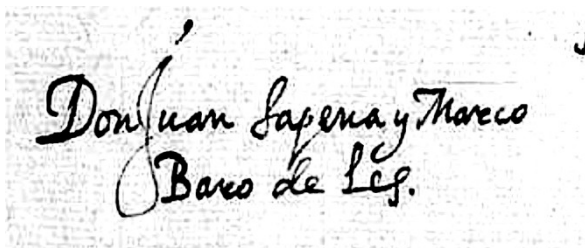
64 Remandam a Julio de Atienza, *Nobiliario español. Diccionario heráldico de apellidos españoles y de títulos nobiliarios*, Madrid, Aguilar, 1948, p. 538, Alberto e Arturo García Carraffa, *Diccionario heráldico y genealógico de apellidos españoles y americanos*, Madrid, A. Marzo, 1924, t. 21, pp. 11-19 e Francisco Piferrer, *Nobiliario de los reinos y señoríos de España [...]*, t. IV, Madrid, 1858, pp. 36-49.

65 La familha èra installada dins lo reialme de Valéncia.

66 Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, Correspondencia del virrey Conde de Santa Coloma, carta núm. 10 787, 19/09/1640. Dins aquesta letra, le baron de Les Juan Sapena y Marco ditz qu'es malaut: "me trobe en un llit malalt y molt agravat del mal de pedra que tinch en la vexiga major que un ou de polla". Non podent anar a la junta convocada, nomenèc coma

aranenis que trobèrem del títol de baron de Les associat a la familha Cau data del 16 de decembre 1641 quand cromptèc a l'encant les bòsques de Sapertega e Ribèra d'Arròs per 510 liuras francesas mas la mencion fusquèc ajustada al dessús de la linha, çò que poiriá èsser un apondon posterior o la marca de l'obtencion d'una titulatura tan recenta que l'escrivan auriá desbrembat de la notar⁶⁷. Le prumièr novèl baron, Ramon Joan Cau, non èra pas totalament desconegut dins la val que, dins las annadas 1630, fusquèc cargat de diversas missions al nom de la val a Tolosa o a Barcelona⁶⁸. Per l'ora, le poder dels barons de Les se limitava a lor baronia mas, quand venguèren governadors de la val al parat de la guèrra de Succession d'Espanha, las causas cambièren que tanben encarnèren, alavetz, las pretensions monarquicas e, en mès, d'una dinastia novèla dins un contèxte novèl.

Signatura de Don Juan Sapena y Marco coma baron de Les (19 de setembre de 1640)

A photograph of a handwritten signature in black ink on aged paper. The signature reads "Don Juan Sapena y Marco" on the first line and "Baron de Les." on the second line. The handwriting is a cursive script typical of the 17th century. There are some small marks and a faint stamp visible in the background of the paper.

---

procurador “don Luis de Grau Córdova y Aragón”. D’efièit, la documentacion de la Generalitat de Catalonha indica ben coma Joan Sapena i Marco èra absent de la junta le 30 de setembre de 1640 mas representat per “don Luys Garau”, le sieu procurador (*Dietari de la Generalitat de Catalunya*, vol. V: *op. cit.*, p. 1092).

67 Archiu Istoric Generau d’Aran, Libre d’actes deth Conselh generau, 16/12/1641.

68 Archiu Istoric Generau d’Aran, Libre d’actes deth Conselh generau, 06/02/1633, 02/06/1636, 11/10/1636.

Font: Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, Correspondencia del virrey Conde de Santa Coloma, carta núm. 10 787, 19/09/1640

Doncas, le territòri aranés dependiá de mès d'una autoritat que i avián lors representants, mentre que la val aviá sas institucions pròprias, las de la Tèrra. Le pes del rei i èra fòrt que, dins sa màger part, la val ignorava le regim senhorial, encara plan pesuc en çò dels vesins de Palhars, per exemple, e sola la petita baronia de Les èra un remembre de l'epòca feudal. Le rei entreteníá una administracion que le representant principal n'èra le governador politic e militar. De cara a el, le Conselh general de la Val d'Aran encarnava un poder local e d'autogovèrn qu'èra l'emanacion de las comunitats aranesas. Es dins las relacions d'aquestas doas estructuras de poders que se joguèc le destin de la Val d'Aran de l'epòca dins una situacion d'ont mès complèxa que le governador, el meteish, dependiá de dos vicereis en foncion de sas atribucions, e que d'autra part, mantun centre aviá sa representacion en Aran: le rei, plan segur, mas tanben la Deputacion del General de Catalonha e l'avesque de Comenge, sense parlar del baron de Les que, del reialme de Valéncia estant, senhorejava sus aquel petit tròç de la val. Tot aquò generèc conflictes de poders e jurisdiccions que se conjugavan amb una division, pro prigonda, de la societat aranesa dins la prumièra part del sègle XVII abans l'esclatament de las oposicions a l'escasença de la guèrra dels Segadors.

IV- Conflictes de poders dins una societat dividida

Se le rei envièc Juan Francisco de Gracia, al començament del sègle XVII, èra segurament per saber çò que se passava dins aquela petita val als confins de la monarquia, de l'autre costat de la montanha, en mè. Cal dire que ja la situacion èra complicada: un governador fusquèc assassinat en 1590, un autre deishèc le cargue en 1604 e le sieu remplaçant fusquèc refusat pel Conselh general. Alavetz, per comprene l'Aran del prumièr sègle XVII se cal interessar, fusquèsse pas que rapidament, a la visita de Gracia, genèsi de las *Ordinaciones*, e a las relacions dels poders dins çò qu'èra una societat conflictiva, tanplan fracturada.

A) Juan Francisco de Gracia, la visita de 1613 e las *Ordinaciones*

Las Ordinaciones, pragmáticas y edictos reales del Valle de Arán; hechos en el año de mil seiscientos diez y seis por el doctor Juan Francisco de Gracia son le resultat de la visita que fasquèc Juan Francisco de Gracia, en Aran en 1613, e que donèc lòc a la publicacion de la sieu *Relación al Rey Don Felipe III° nuestro señor*. Mès qu'una compilacion, las *Ordinaciones* son, en granda part, una reorganizacion dels poders qu'introdusic innovacions de còps prigondas coma ac avèm mençonat mè naut. L'objectiu de la visita de Gracia e de la publicacion de las *Ordinaciones* èran de milhorar le foncionament de las institucions aranesas e evitar las exaccions e les conflictes que Gracia constatèc e que l'avián conduisit duscas a la val pel compte del rei Felip III. En realitat, se pòt dire que las *Ordinaciones* son una clara intromission del poder central, monarquic e castelhan dins la val. Malgrat tot, non cal pas isolar las *Ordinaciones* d'un contèxte mè general, e de pro longa durada, que menava la monarquia ispanica amb l'objectiu de "clarificar" las diferentas legislacions "localas", çò es, segurament, de las poder milhor

controlar⁶⁹: aquesta volentat monarquia non tocava pas, sonque, l'Aran.

Perqué venguèc Juan Francisco de Gracia visitar l'Aran en 1613? Las rasons, ne parla dins la sieu *Relación* e las poiriam resumir amb le mot “pacificacion” de las relacions socialas e politicas a l'interior de la val. Escriu que a “*concordado todas las parcialidades, metiéndome entre ellas con notable peligro de la vida, a tiempo que algunos estaban ya para acometerse, con mucha gente por cada parte, en el lugar de Garós*” e fasquèc “*firmar paces a los unos y a los otros treguas*”. Doncas, descriviá clarament, una situacion locala conflictiva.

Se recopilam unas informacions escampilhadas, podèm reconstituïr plan somàriament la trajectòria de Juan Francisco de Gracia, qu'es interessant de saber qui èra⁷⁰. Filh de Pedro Gracia e d'Isabel Lunel, seriá nascut a Barbastre le 10 de mai de 1575 e auriá accedit al doctorat en dreit a l'universitat d'Òsca abans d'èsser nomenat assessor del *Justicia de las montañas de Aragón*⁷¹. Mas es coma *asesor de Ribagorza* qu'apareis dins la *Relación* de 1613⁷². En 1613, èra doncas

---

69 Felip II fasquèc publicar en 1567 la *Nueva Recopilación de leyes de Castilla*, e en 1588-1589 i agèc una compilacion de la legislacion catalana (*Constitucions y altres drets de Catalunya, compilats en virtut del Cap. de Cort XXIII de les Corts per la S.C. y Reyat Majestat del Rey don Philip nostre senyor celebrades en la vila de Montsó. Any M. D. LXXXV. Volum primer. En Barcelona. Any MDLXXXVIII*). A Malhòrca, s'editèren puèi en 1663 las *Ordinacions y sumari dels privilegis, consuetuds y bons usos del regne* o encara en 1677 se publiquèren a Saragòssa las *Ordinaciones del condado de Ribagorza*, abans que, en 1697, s'editèsse en Guipúzcoa, la *Nueva recopilación de fueros, privilegios, buenos usos y costumbres*.

70 En particular, S. López Novoa, *Historia de la muy noble y muy leal ciudad de Barbastro*, Barcelona, Pablo Riera, 1861, J. Juan Vidal, *El sistema de gobierno en el reino de Mallorca (siglos XV-XVIII)*, Malhòrca, El Tall, 1996, p. 229, Arxiu de la Corona d'Aragó, Conselh d'Aragon, lig. 0033 n° 231 (1625) e lig. 0033 n° 253 (1626).

71 Le *Justicia* èra un magistrat de caractèr vitalici e ereditari, nomenat pel rei, que substituïssiá les jutges ordinaris dins les lòcs de jurisdiccion reiala de la zòna pirenenca d'Aragon e qu'èra ajudat per un assessor, jurista (J. I. Gómez Zorraquino, « El justicia de las montañas de Aragón (1585-1672): la institución y sus oficiales », *Revista de Historia moderna*, n° 26, 2008, pp. 61-89).

72 S. López Novoa escriu: “*fue nombrado asesor del Justicia de las montañas de Aragón, desempeñando igual cargo con laudable celo en 1613 en el condado de Ribagorza*”. Benlèu que, coma assessor del jutge de las montanhas d'Aragon, èra en carga del comtat de Ribagorça. En tot

assessor del comtat de Ribagorça mas coma ac precisan las *Ordinaciones*, en 1616, ja èra a la *Real Chancillería del Reyno de Mallorca* es a dire a l'Audiència reiala de Malhòrca. En mai de 1617, el e le sieu fraire Pedro (*oidor de naciones extrangeras* a Malhòrca), aurián beneficiat de letras de noblesa (*infanzonía*). Le trobam mençonat per l'istorian malhorquin Josep Juan Vidal -que le pensa valencian- qu'escriviè que, en julhet de 1618, jurèc coma doctor de l'Audiència reiala de Malhòrca e que, en julhet de 1622, ne venguèc Regent⁷³. En 1625, fusquèc nomenat a l'Audiència civila d'Aragon⁷⁴ e se moric le 16 de genièr de 1626 a Ciutat de Malhòrca⁷⁵.

B) Les gobernadors, aragonesis o catalans?

Dins la sieu *Relación* de 1613, Juan Francisco de Gracia insistic sus una question fundamentala que causèc conflictes e divisic la societat aranesa. Escrivièc que “*La variedad de los privilegios que los Reyes de Aragón concedieron a esta tierra, ha dado razón de dudar si aqueste valle es parte del Reyno de Aragón, o del Principado de Cataluña*”, “*De donde algunos han tomado ocasión para creer que aqueste valle es porción del dicho Reyno [de Aragón]*”; “*otros tienen por constante, ser aqueste valle parte y porción del Principado de Cataluña*”⁷⁶. A la meteisha epòca, ac confirmava le canonge de Saragòssa Vicencio Blasco de Lanuza escriviá, que, dins sas *Historias eclesiásticas y seculares de Aragón*, escriviá que “*Ay gran disputa si*

---

cas, es indicat dins un document del Conselh d'Aragon de 1625 que fusquèc “asesor del Condado de Ribagorza en Aragón” (Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó, lig. 0033, n° 231, “Nombramiento del doctor Juan Francisco de Gracia para una plaza en la Audiencia civil con ocho mil reales de salario”).

73 J. Juan Vidal, *op. cit.*, p. 229.

74 Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó, lig. 0033, n° 231, “Nombramiento del doctor Juan Francisco de Gracia para una plaza en la Audiencia civil con ocho mil reales de salario”.

75 Trobam elements genealogics e de la carrièra de J. F. de Gracia dins Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó, lig. 0033, n° 231, lig. 0033, n° 253 (1626, plaça vacanta per mòrt de J. F. de Gracia), lig. 0036, n° 298 (fin del sègle XVII?; memorial de José Gracia de Tolba, natural de Barbastro - es le rèirenebot de J. F. de Gracia).

76 J. F. de Gracia, *Relación...*, *op. cit.*, pp pp. 113 e seguentas.

*este valle es porción de Aragón, o si de Cataluña, pero a mi me parece que tiene de todo, y que es como una porción mixta*⁷⁷”.

En 1595, unis araneses de Pujòlo, que reivindicavan lor ligam amb Catalonha, obtenguèren de l'Audiència reiala de Barcelona que les oficièrs reials de la val, es a dire le governador e le jutge (assessor del governador), serián d'ara enlà catalans⁷⁸. Aquò fusquèc obtengut après aver refusat qu'un castelhan, Juan Avelio, fusquèsse nomenat governador de Castèth-Leon⁷⁹. Aquesta decision fusquèc confirmada per las Corts catalanas de 1599 dins lor capítol 35 que precisèron que “*lo Alcait de la val de Aran sia natural del present Principat*”. Podèm interpretar aquelas doas decisions coma la victòria de la tendéncia “procatalana” de la Val d'Aran. Totun, a las doas datas, le governador èra un aragonés d'Òsca, Juan Gómez, qu'exercic entrò 1604 malgrat las protestacions de la Generalitat de Catalonha que se planhèc al vicerei en 1601 li explicant que la decision de las Corts de 1599 non èra pas respectada.

Alavetz, quand Gómez deishèc le cargue en 1604, semblava logic qu'un catalan le remplacèsse. E fusquèc le capitani Joan Maurici Vallseca que se presentèc davant le Conselh general d'Aran, amb una letra del vicerei de Catalonha, per ocupar le cargue de governador. Mas, estranhament, le Conselh general le refusèc, pretextant que caliá que fusquèsse “*natural del reyno de Aragón coma ata aquí lo an sido*”! Interpretam aquela revirada coma l'existéncia de doas reivindicacions contradictòrias que meten a la lutz que i aviá doas “faccions” opausadas dins l'oligarquia aranesa. D'efièit, le Conselh general “elegit” en 1604 considerava que la val dependiá militarament d'Aragon e del sieu vicerei e non pas de Catalonha. E escriguèren al

---

77 V. Blasco de Lanuza, *Historias ecclesiásticas y seculares de Aragón en que se continuan los Annales de Çurita, desde el año 1556 hasta el 1618*, Saragòssa, J. de Lanaja y Quartenet, 1619-1622.

78 “*lo Senyor Governador y Jutge deuen ésser cathalans y que no poden ésser de altre Regne*”.

79 M. À. Sanllehy i Sabi, *Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. XVII-XVIII): dels usos comunals a la dependéncia econòmica*, Tremp, Garsineu, 2007, vol. 1: *El marc institucional*, p. 319.

vicerei d'Aragon ja que, çò diguèren, “*es cosa de su jurisdityón*” contra l'opinion dels conselhièrs dels dos terçons del naut Aran que, elis, escriguèren a la Generalitat de Catalonha per s'excusar e demandar que les ajudèsse per obténer le supòrt del vicerei de Catalonha per tal que s'apliquèssen las decisions de 1599.

Es interessanta l'explicacion que donavan les conselhièrs del naut Aran per fèr comprene per que les de Baish e Miei Aran volián un governador “estrangèr”, çò es aragonés. Per elis, seriá simplament per l'enganar mès facilament ja qu'un catalan, que coneish le dreit e las constitucions catalanas, non poiriá pas èsser “manipulat” coma un aragonés! Un governador aragonés les anava ben ja que les èra facil de senhorejar sus la val! Le resultat d'aquel afar non fusquèc pas favorable al naut Aran estant que le catalan Vallseca non poguèc pas fèr de governador e un governador de Saragòssa, Carlos de Mendoza, fusquèc nomenat a la sieu plaça. Demorèc en foncion le temps de cinc triennis de 1604 a 1619, marcant, atal, la desfèita de la faccion catalanista de la val que, amb la visita de Juan Francisco de Gracia fusquèc doblament castigada.

C) Les governadors e la conflictivitat

Les governadors se trobavan presis e implicats dins conflictes que podián remetre en causa lor legitimitat. Las composicions, que fasián pagar als condemnats per que se rescatèssen d'una malafèita, semblavan un problèma important que, tanplan, poiriá explicar la visita de Juan Francisco de Gracia en 1613. Atal, le governador Carlos de Mendoza (1604-1619) èra acusat d'aver ganhat mès de 2 000 ducats, gràcias a las composicions qu'auriá fèit pagar per setanta delictes grèus, entre 1607 e 1614⁸⁰. Tanben, les dreits de leuda èran subjècte de tensions. La supression dels dreits de leuda ja èra estada prepausada pel vicerei d'Aragon en 1594 mentre qu'en 1608, les

---

80 Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó, lig. 98, 20/07/1614, 22/09/1614. Les 2 000 ducats son de comparar amb les 300 ducats per an que les governadors recebián coma salari.

conselhièrs aranesis se planhián encara que le governador Carlos de Mendoza ne fasquèsse pagar de cars a Vielha. Enfin, las relacions dels governadors amb las institucions de la Tèrra èran pas bonas. Per exemple, en 1608, les conselhièrs demandèren a Carlos de Mendoza que respectèsse les privilègis de la val, que rendèsse la justícia le divendres e que les representants de la val fusquèsseen recebuts a Castèth-Leon⁸¹.

Al començament del sègle XVII, l'accion del governador Carlos de Mendoza èra sovent denunciada de tal biaish qu'en 1611 un aranés auriá adreçat al rei un memorial contra le governador Mendoza⁸² e encara en 1614, un autre memorial l'acusava d'èsser a l'origina, dempuèi mès de sièis ans de dissensions importantas entre les araneses, que i aviá "*bandosidades entre sus vezinos*", e que ne retirariá beneficis gràcias a las composicions que n'avèm parlat mès naut. Existissiá un conflicte viu entre una part dels araneses e aquel governador que, en mès, non se voliá pas sotmetre a cap taula de justícia per se fèr jutjar. Quand venguèc visitar la val en 1613, Juan Francisco de Gracia constatèc aquela situacion mas la visita non bastèc per la milhorar. Atal, i agèc una outra visita a la demanda del vicerei d'Aragon, fisada a Marcos de Viamonte o Beamonte a la fin de l'annada 1614 e que se devèc debanar al començament de 1615. Beamonte aviá per mission de reprimir les delictes e aportar la patz en Aran; constatèc l'òdi qu'avián una part dels araneses contra le governador de tal biaish, explicava, que non mancarián pas de l'aucir "*por ser muy grande el odio que los della [de la val] le tienen*"⁸³. Pel visitador, l'agitacion seriá, d'en prumièr, devuda als bailes locals qu'exercirián lor cargue de maniera ereditària sense que i agèsse cap de contròl sus lor poder jutjat tiranic. E d'acusar le baile de Vilac que seriá al cap d'una *quadrilla* de bandolèrs que passarián la frontièra

---

81 Archiu Istoric Generau d'Aran, 22/04/1608; Institut d'Estudis Ilerdencs, C/43-12, Vielha, 06/12/1608.

82 Institut d'Estudis Ilerdencs, C/42-4, 1611.

83 Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó, lig. 98, 10/01/1615.

amb le reialme de França per se refugiar a Sant Beat. Les dus terçons del naut Aran èran tanben considerats coma rebèls a l'autoritat del governador pr'amor que reivindicavan las Constitucions de Catalonha! Le vicerei prepausèc que les bailes fusquèssen nomenats pel governador de maniera temporària e fusquèssen revocables, e Beamonte suggeric que "*se quiten los pedreñales porqué todos andan cargados de ellos y que hagan unión que en Castilla se dice hermandad*". Le Conselh d'Aragon anoncièc unas mesuras destinadas a reglar les problèmas, conformas amb çò que ja se practicava a l'epòca: formar una union contre los bandolièrs, proïbir les recampaments de mès de tres personas pels camins⁸⁴, depausar totas las armas de fòc a Castèth-Leon e dissòldre totas las bandas. Qualquis meses puèi, las *Ordinaciones* se promulgueren e s'apliquèc alavetz en Aran, dins aquela periferia mal controlada pel poder monarquic, la volontat d'un estat "pacificador" e "disciplinador".

Las *Ordinaciones* de 1616 non metèren pas brica fin als "desòrdres". En 1633, le governador aragonés Juan de Ibarra fusquèc aucit per una banda aranesa... En 1636, un autre visitador vengut d'Aragon, Juan Luis de Armella, fusquèc enviat en Aran, cargat de jutjar les delictes del governador Cardona e d'inspectar le notari reial Joan Pau Brugarol⁸⁵. Cal dire qu'un bandolerisme plan enrasigat traversava la societat, tot aprofitant la posicion frontièra ja que las exaccions perpetradas d'un costat, les bandolèrs se refugiavan de l'autre. Unis clans se formèren entre les quals les qu'opausavan la banda de la familha del baile de Vilac, les de Miquel, a la del baile d'Unha. Le ròtle de la familha de Miquel dins la conflictualitat que coneishiá la val es clar. Mas, malgrat las sieus exaccions, la banda mès coneguda,

---

84 La "*crida del llibret*" de 1616 en Catalonha definissiá coma "*quadrilla de bandolers*" tota reünion de tres personas armadas.

85 Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó, leg. 98, 01/01/1636, 26/02/1636; Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó, leg. 0034 núm. 023, "El doctor Juan Luis de Armella, de la Universidad de Huesca, pide plaza vacante en la Audiencia", 1643? Armella est âgé de 65 ans à ce moment-là et mentionne dans sa demande qu'il a visité "*al governador y ministros del Valle de Arán*".

la de Pedro Amorós de Miquel e de Joan de Miquel, baile de Vilac, demòra fidèla a la monarquia e le tractament que ne fasquèc aquesta met en evidéncia que la recuperèc al sieu servici⁸⁶.

* * *

Dins le prumièr tèrç del sègle XVII, la Val d'Aran coneguèc un procès que menèc a un contròl monarquic mès grand que las *Ordinaciones* de 1616 ne son un moment emblematic. Se compilan le dreit e las institucions aranesas, tanben reforman le foncionament del Conselh general e indican una ingeréncia del poder central dins les afèrs locals. Mas, situada dins una zòna marginala de la monarquia, mal mestrejada e amb una organizacion que li assegurava una autonomia politica e religiosa, la Val d'Aran èra encara una mena de “marca” entre dus ensembles politics que, non solament s'afrontèren pendent tot le sègle XVII, mas que, amb mès o mens de reüssida, se renfortiren de l'interior cap a una mès granda centralizacion, e doncas cap a l'integracion de territòris duscas ara geograficament marginals. Tot se joguèc, en granda part, dins la luta dels diferentis poders mas tanben pr'amor d'una societat fracturada que valguèc als araneses, pendent aquel peridòde, de posicionaments e d'opcions opausats.

Es probable que las opcions presas al moment de la guèrra dels Segadors e la dislocacion de la societat aranesa s'enrasiguen dins aquelas annadas. D'efièitèra ja un contèxt de desòrdres e de venjanças que coneishiá l'Aran dempuèi longtemps e que, en 1613, fasquèc intervenir Juan Francisco de Gracia e la monarquia en refortint, amb l'introduccion de l'insaculacion, le contròl del poder pels “elèits” locals. La revòlta politica, non fusquèc pas que l'esperlongament de l'oposicion entre pro-catalans, que demandèren governadors catalans, e les que reivindicavan que fusquèssen aragonesis. Èran doas

86 Aquesta question es mès longament desvolopada dins P. Poujade, *Une vallée frontière dans le Grand Siècle. Le Val d'Aran entre deux monarchies*, Aspèth, PyrèGraph, 1998, pp. 115-135 e, represa dins “Familles, clans et clivages politiques dans le Val d'Aran au XVIIe siècle”, *Revue de Comminges*, abril-junh de 1997, pp. 211-225; i remandam per manca de plaça ací.

concepcions que s'opausavan amb netetat al moment del solèvament catalan de 1640: la de l'integracion a Catalonha e la d'una mès granda integracion, e doncas dependència, a la monarquia. La guèrra dels Segadors representèt un moment-clau de ruptura mas aquesta ja s'exprimissí e non esperava pas qu'un moment de crisi per esclatar encara mès clarament.

Urbanisme
Mèdi social d'Aran
Singularitats
identitàries

Adrià Ballester Garcia

Traduccion ar occitan aranés: Divina Caubet

Presentacion

Adrià Ballester Garcia ei Graduat en Istòria pera Universitat de Barcelona, Graduat en Màster en Planificacion e Politiques entàs Ciutats, er Ambient e eth Paisatge ena Universitat Autònoma de Barcelona, era *Università d'Architettura di Venezia* e era *Università degli Studi di Sassari* (Sardenha)... A hèt practiques de pòstgraduat de màster, damb acreditacion d'abilitats laboraus ena empresa *Mad'in Europe*, plaçada en Brussèlas (Belgica) que manten era mission d'avalorar eth patrimòni europèu per çò que hè as mestièrs dera artesanía tradicionau, en un encastre multiculturalau.

Ei bon coneixedor des tèmes que hèn referéncia ar urbanisme e as disciplinas que l'entornegen, e un estudiós dera nòsta singularitat.

Recentament a fixat era sua residéncia ena Val d'Aran, a on desvolope ahèrs d'investigacion e recèrques culturaus enes Archius, Bibliotèques e Musèus deth nòste País, damb era fin de documentar-se entà d'aves publicacions. A publicat diuèrsi articles e libres restacats damb es estructures urbanistiques e plans des ciutats de Catalonha e deth mon.

Er autor hè un recorrut istoric pes diferents aspèctes que condicionen d'ua manèra singulara era produccion d'un determinat espaci urbanistic. Hè referéncia ara aigua, diferents rius e afluentz que hèn d'èish vertebrador dera Val, es sòns usatges idroelectrics, es dificultats climatiques que hèn deth nòste País un endret unic, sonque comparable damb d'auti lòcs deth Pirenèu, e des cantons soïssi.

Era cultura occitana ei omnipresenta en tot eth recorrut istoric der article, e li da aquera magia captivadora qu'a tot eth País e que forme part identitària principau dera nòsta cultura.

Descriu Aran coma un enseme de pòbles petits agropats as entorns d'ua glèisa, paisatge de campanaus. Eth heired e era nhèu, o er isolament coma elements modificadors deth territòri. Nuclèus relativament apròp, cases formant veritables muralhes, part istorica e part modèrna des pòbles...

Er autor mos hè a veir era importància dera recuperacion deth patrimòni, recuperacion qu'ei estretament junhuda ara nòsta istòria e ara forma de hèr País; era importància der art constructiu romanic des sègles XII e XIII, que determinèc un papèr cabau ara ora de definir eth paisatge urbanistic; es castèths, com eth de Pijoèrt en pòble de Les, delatant era preséncia d'un feudalisme portat en tota era Marca Hispanica damb Loís eth Pietós e es merovingis...

Parle des migracions en França, temporaus o definitiues, dera industrializacion damb es idroelectricques molins, serradores, mines, pistes d'esquí... era dubertura deth Pòrt dera Bonaigua en 1922. Subergés era construccion deth Tunèl Alfonso XIII en 1948. Es paradors de torisme en 1966, que dèren a conéisher era Val ara rèsta deth mon. Eth fenomèn urbanistic des nuclèus de Baqueira 1500 e 1700 damb es pletes, ensem d'apartaments toristics, que tant transformaràn tota era Val.

Tanben destaque era fòrça de coesion dera lengua occitana e es possibles menaces ara part mès vertebradora de tota era nòsta istòria, un País, ua lengua, ua forma de èster, ua identitat pròpria, ues singularitats que hèn dera nòsta tèrra, un lòc unic en mon.

Er Institut d'Estudis Aranesi, e era Societat Filiau d'Istòria, Patrimòni e Identitat dera Acadèmia Aranesa dera lengua occitana, desvolopen tot un compendi de mès de 40 articles, qu'un còp acabats e publicats, formaràn part d'ua òbra magna que preten auferir ath nòste País e ara rèsta deth mon culturau, ua vision globau dera nòsta istòria, ordenada des dera origina enquiàs nòsti dies. Aguest trabalh qu'auetz enes mans n'ei un d'eri.

Mos cau dar es gràcies ath Sr. Adrià Ballester peth magnific article, qu'apòrte e clarifique detalhs urbanistics, e pera sua participacion ena òbra Istòria d'Aran.

Josep Maria Canabal Subirà

Director dera Istòria d'Aran. Acadèmia Aranesa dera lengua occitana

ADMINISTRACION E USATGES DERA TÈRRA

Era Val d'Aran, atau coma indique eth sòn nòm, ei ua unitat geografica formada per ua val principau, a on, ath hons auance era Garona. Era Garona ei er arriu que transcor per tèrres occitanes tot ath long deth sòn recorrut, e subergés per passar per ciutats tant importantes coma Tolosa de Lengadòc e Bordèus, aguesta darrèra fòrça apròp dera sua desbocadura en ocean Atlantic. Era importància der arriu Garona ena Val d'Aran ei essenciau, donques era aigua, per definicion ei un des factors geologics que condicionen era existència des umans per tot eth territòri. Era perviuença des pòbles en territòri qu'emmarque aguest trabalh a estat fòrça viatges restacat ara preséncia dera aigua, pr'amor deth besonh idric des centraus hidroelectricques implantades pendent era Revolucion Industriau, que son causa deth creishement demografic en Aran. Sense era aigua, era vida ena Val d'Aran auesse estat fòrça mès dificila.

Era Val d'Aran ei plaçada en ua des zònes mès nautes dera Sarrada des Pirenèus, tèrres de mau accés trauessades per multitud de pòbles en cors dera istòria. Es vals pirenenques son, cadua d'eres, uniques; e tot eth que i viu a era consciéncia que se sage de fòrça mons damb identitat pròpria. Es comunicacions e es condicions climatologiques pròpies ne definissen e condicionen eth dia a dia. Temps enlà, calec trabalhar entà ua coesion sociau e afrontar diuèrses dificultats articulades a compdar d'aguestes variables.

Era intervencion antropica ena val estructura eth territòri. Era estructura administrativa establida, mèrque un orde sociau que dèishe ua emprenta inesfaçabla autan enes sòns abitants coma en tot aquerò que i é adscrit. Era formacion des estats-nacion, la comprenem coma ua idia recenta dera cultura europèa, apareishuda en sègle XVII e ennautida en sègle XIX. Abans d'açò, es païsi e estats demorauen desdiboishadi en benefici des estructures feudaus der encastre locau.

Es païsi se definissen coma unitats culturaus, mès es limits lingüistics e culturaus non an estat es paramètres tengudi entà estructurar un país des deth punt d'enguarda oficiau e formau. Era definicion de país enes lengües romaniques admet ua variabilitat: en prumèr lòc, er italian mos definís eth tèrme "*paese*" coma pòble qu'encara non a rebut eth títol de "*città*", çò qu'ei garant d'ua cultura pròpria, en tot cas genuïna en airau que lo represente. Per contra, eth pòc caractèr pròpri e usatge foncionau des ciutats e des airaus metropolitans sorgidi a posteriori son scenariis d'ua mentalitat connectada damb ues autes entitats urbanistiques semblables ada eres e que se daurissen as innovacions tecnicas. Es urbs mès expandides acostumen a èster scenariis de fòrça besonhs sociaus e desròquen eth sòn passat jos era premissa d'importància de cambi social e ne nèguen era sua relevància.

Era aparicion des estats-nacion damb er enfortiment des monarquies absolutes deth sègle XVII e er enfortiment des nacionalismes ath long deth sègle XIX, a estat hònt de conflictes. En fòrça ocasions, er enfortiment deth sentiment nacionau dehòra des sòn limits a estat empenhut pera preponderància d'ua grana ciutat que n'a hèt possible eth sòn impuls economic. D'autes nacions non an agut ua ciutat damb pro activitat economica coma entà ganhar un lòc e ua identitat a nivèu internacionau; atau donc, an retengut d'auti sentiments nacionaus mès poderosi. Occitània ei definida per uns limits culturaus pleament estudiadi e damb relacions istoriques qu'aufriessen era possibilitat d'enfortir ligams ath delà des termières politiques.

Aran, en ancian substrat lingüistic pireneic e basc signifie "era val", çò que rebrembe era cultura primigènia des poblants dera sarrada pirenenca, en un temps prealable ara romanizacion. En aqueth moment, es poblants d'Aran hègen part d'un amàs de pòbles definidi damb ues caracteristiques comunes e damb ua lengua propdana ath basc actuau e barrejada damb era particularitat dera lengua e cultura ibèra. Era romanizacion siguec un procès que comencèc des dera ciutat romana apròp dera vila gallica de Sant Bertran de Comenges (en latin Lugdunum Convenae), mès ena Val d'Aran non s'adaptèc ua

lengua pariona ath latin ena majoritat des sòns abitants enquia plan entrat eth sègle X dC.

Es condicions de vida en Aran an tostemp estat dures, iuèrns durs, baishes temperatures, ua mejana annau en Vielha de 9,8°C e de 3,2°C en Pòrt dera Bonaigua. En Vielha i a uns 18 dies de nheuada, en tot qu'enes zònes nautes dera Val ascendís a 53 dies de nheuada. Eth clima atlantic deth caplòc, Vielha, concludís ues temperatures iuernaus d'ua mejana de 2,8°C pendent eth mes de gèr, en tot qu'en ostiu, era temperatura de junhsèga en madeish enclauament presente uns 17,5°C, çò que hè d'Aran un territòri damb uns ostius agradiuament fresqui. Es precipitacions annaus en territòri aranés son freqüentes pera orografia abrupta des sues montanhes, e que ne hè a resultar uns 921,5 mm. en Vielha e uns 1.194 mm. en Pòrt dera Bonaigua (Ministerio del Aire, 1952-70). Es mesi mès plojosi en caplòc son en noveme e en deseme, mentre qu'en Pòrt dera Bonaigua ne son en prumèra instància en mai e en junh, damb un dusau màximum pluviometric entre noveme e deseme. En coïncidir eth màximum pluviometric damb ues temperatures pro baishes, mos apareishen es nheuades fòrça freqüentes en totes es còtes dera val, çò que balhe ua bona arringada ara sason d'esquí. Mès noveme e deseme son mesi tradicionaument tranquilli entara val, damb pòga afluència de visitants.

Totun, era riquesa dera val que s'empare en torisme de montanha excursionista e d'esquí, que desire trobar-i nhèu, compòrte inconvenients damb es nheuades freqüentes, en forma d'incidències en hilat viari, es quaus son solucionades damb agilitat ena circulacion, mès que dèishen emprenta enes revestiments, que ne resulten maumetudi (en part pera sau qu'evite es gelades deth gondron e es carrèrs), mès tanben era dependència des factors meteorologics entar accés tara val, fòrça soent peth Pòrt dera Bonaigua e en mendre mesura peth tunèl de Vielha. Es nheuades tanben son un obstacle ara ora de trabalhar en bòsc e obtier recorsi deth territòri, atau coma era interrupcion deth cicle vegetatiu d'arbes e es prats, atau que

tradicionalment, es aranesi an agut d'adaptar es sues activitats segontes era sason der an.

Era nautada constituís uns limits plan traçadi que diferéncien eth tipe de vegetacion que trobam e es possibilitats de practicar-i era agricultura. Mentre qu'en hons des vals, per dejós des 1000 m., i a arbes d'arribèra, coma per exemple bibos, sauces, herèishos e castanhèrs, o arbilhons d'arribèra, coma eth boish, era genèsta o era heuguèra, en tot afranquir eth limit des 1000 m. en linha ascendenta, i predominen es hagedes, es auedaus e es pinarres de pin ròi e nere. Mès enlà des 2000 m. de nautor eth paisatge ei pleament diferent, damb fòrça prats, arèstes e crestes malhocoses. En aquest miei ei a on trobam ua diferéncia considerable entre eth solan e er ombrèr, a on eth factor dera insolacion hè amendrir o acréisher es prats o bòsqui ath sòn benefici. I trobam hagedes ena Artiga de Lin, era Seuva e eth Portilhon, mentre qu'es auedaus son en Aiguamòg, Betren, Valarties, Varicauva e tanben ena Artiga de Lin.

Entad açò qu'ei as caracteristiques hidrografiques dera val, cau remarcar qu'era Garona de Ruda nèish en Circ de Saboredò e, amassa damb era Garona deth Plan de Beret, a mesura que devare trobam es sòns afluents: ara dreita dera Garona, i trobam es afluents Malo, Unhòla, Salient, Varradòs e Toran; en tot qu'ena quèrra i son es afluents Aiguamòg, Valarties, Bargadèra, Nere e Joèu.

Eth territòri aranés a gestionat tostemp es besonhs alimentaris provenenti sustot deth bestiar, atau donc, es animaus an estat entada eth un element que cau suenhar e que simbolize riquesa. Era morfologia deth territòri a era particularitat de mostrar-se concentrada en pòbles, mès en tot deishar emprenta enes bòrdes isolades enes prats, a on s'establien es pastors entà hèr a pèisher es arramades en ostiu. A viatges, es bòrdes cambiauven d'usatge quan era familia decidie demorar-i permanentament. Es iuèrns especiaument heireds, an ocasionat eth besonh d'arrecassar es animaus pròp des cases araneses, d'ua part entà qu'es animaus non siguessen victimes des heireds sevèrs, e dera auta, pr'amor qu'es animaus tanben son ua hònt

de calor. Ua particularitat remercable ena morfologia des cases araneses ei era proximitat dera casa damb er estable o bòrda. Ath viatge, er abitant d'Aran tostemp a aut un comportament duau en territòri: d'ua part, en tot amassar-se a d'auti abitants, en tot formar pòbles, aubedint as caracteristiques geoclimatiques, e, dera auta part, fòrça d'eri s'escampilhauen pes prats en epòques estivaus, en tot arressar-se en bordaus ath ser.

A compdar des caracteristiques fisiques e politiquas der espaci, detalharam era istòria urbanistica, demografica, tradicionau e culturau, d'ua val damb consciéncia de país; ua val pirenenca dera cara nòrd des Pirenèus de clima atlantic e cultura occitana, çò que la hè gallica, qu'ath viatge apertien politicament ath principat de Catalonha, ath delà de plaçar-se laguens der estat espanhòu.

Era Val d'Aran tèrmie ath nòrd damb es departaments francesi de Nauta Garona e Arièja, aqui u apreciam ua continuïtat culturau mès non politica ne administrativa, hèt evident peth Pòrt de Rei; ath nòrd-oèst, tanben tèrmie damb eth departament francés de Nauta Garona, açò hè qu'age ua continuïtat culturau occitana en tot qu'ei comunicada a trauès deth Pòrt deth Portilhon, mès non l'a politica ne administrativa; ath sud-oèst, Aran tèrmie damb tèrres aragoneses, e manten damb eres ua continuïtat politica e administrativa, mès a diferéncias geofisiques, manifestades per importantes cadies e tucs de mès de 3000 mètres de nautada que conformen un mur infranquejable ath miei d'aguestes dues encontrades; ath sud dera Val d'Aran, a trauès deth Tunèl de Vielha, arribam en parçan catalan de l'*Alta Ribagorça*, mentre qu'ar èst, en tot auer passat eth Pòrt dera Bonaigua, arribam en parçan catalan deth *Pallars Sobirà*.

Era extension dera Val d'Aran ei delimitada politicament, en tot que, des dera sua perspectiva fisica, presente ua superfícia un shinhau mès redusida (Institut Cartografic de Catalonha. 1994). Er airau fisic e politic non coïncidissen ena sua totalitat, ja que maugrat èster ua val acarada ena aiguavessant nòrd des Pirenèus, manten laguens era sua delimitacion politica bèri enclauaments que s'acaren ara sua

aiguavessant sud, hèt evident en tot observar era circulacion des aigües des arrius que nèishen en aguesti endrets concrets, coma son es neishements dera Noguèra Palharsa (municipi de Naut Aran) e era Noguèra Ribagorçana (municipi de Vielha e Mijaran), entre d'auti bòsqui e prats, plaçadi ena sua aiguavessant sud.

Atau donques, apuprètz, eth Plan de Beret e es tucs que l'entoren (principi dera Noguèra Palharsa), ath delà dera boca sud deth tunèl de Vielha (1500 mètres de nautor) (principi dera Noguèra Ribagorçana), son airaus despobladi que representen ua petita part deth terrador aranés, delimitat istoricament de manèra politica e administrativa, es quaus amassen era particularitat d'èster territòris aranesi orientadi ara cara sud o costat mediterraneu des Pirenèus. Ua auta singularitat territoriau que calerie remarcar, son es prumèrs quilomètres dera Garona, qu'apertien a tèrres palharses, concrètament deth *Pallars Sobirà*, tèrres coneishudes toponimicament coma era Val de Ruda. Totun, er antic municipi de *Son*, plaçat ena montanha dera Sendrosa se considèra laguens es domenis deth pòble de Tredòs e municipi de Naut Aran, ath delà qu'es palharsesi an tostemp reivindicat eth sòn arraïtzament damb era simbologia dera Sendrosa entath sòn territòri (Palomeque; Majoral. 1982).

Aguestes particularitats geopolitiques an a veir damb era possession de tèrres des aranesi e des palharsesi des de tempsi luenhencs. De sòrta qu'auem d'afirmar qu'es limits d'un país, rarament se simplifiquen damb ua linha que concòrde damb era orografia, senon qu'es propietats ne son es excepcions ena majoria de casi.

Era configuracion fisica dera val càmbie en arribar en pòble d'Es Bòrdes, en tot virar der èish E-W entath S-N. Eth 30% deth territòri politicament nomentat coma Val d'Aran ei plaçat peth dessus des 2000 m. de nautor. Es tucs mès nauti son eth Besibèrri Nòrd (3.015 m.), eth Tuc de Molières (3.010 m.), eth Malh des Pois (2.881 m.), eth gran Tuc de Colomèrs (2.933 m.), eth Montardo (2.833 m.), etc. Era morfologia des vals qu'originen arrius afluent ena Garona son d'origina glaciau, atau coma tanben n'ei era val principau d'Aran.

Totes es vals presenten uns bacins que, en sòn moment, damb era desaparicion deth gèu, devengueren lacs (Institut Cartografic de Catalonha, 1994). De ua auta part, es vies de comunicacion tradicionaus transcorren a granes nautors, coma per exemple eth Pòrt dera Bonaigua (2072 m.), eth Plan de Beret (1850 m.) e eth Pòrt de Vielha (2400 m.).

Era division administrativa deth territòri a cambiat fòrça ath long dera istòria. Actuaument, i trobam trenta tres pòbles amassadi en nau municipis, a on i viuen 10.175 abitants (donades de 2020). Era densitat ei de 17 hab/km². Enes darrèri decènnis era evolucion demografica a estat en màger proporcion positiva, atau, era quantitat de persones que s'establissen ena val de manèra definitiva non a deishat de pujar. Maugrat tot, eth maxímu demografic lo trobam en an 1860 damb 11.272 abitants, jamès més artenhut. Tanben cau destacar que fòrça pòbles an desapareishut damb eth pas deth temps; bèri uns per causes naturaus, d'auti peth sòn plaçament pòc avient. Mès es grani beneficiadi tostemp an estat es pòbles mès ben comunicadi e sustot eth caplòc, que represente apuprètz era mieitat deth totau des abitants recensats ena val.

Era Val d'Aran ei era excepcion ara premissa de separacion enter estat espanhòu e eth francés, en tot constituïr un enclavament militar d'interès, en tempsi medievaus. Segontes Reglà e Campistol, "*le Val constitua la Pierre angulaire de l'édifice imperial catalano-aragonais dans les Pyrénées Centrales.*" (era Val siguec era pèira angulara dera bastissa imperiau catalanoaragonesa en Pirenèu Centrau.). Es comdats e reiaumes qu'entornegen es territòris vesins a Aran, an estat es protagonistes d'ua istòria mercada pera dominacion deth territòri, mejançant guèrras e un especiau interès peth domeni dera val; un interès sustot mostrat pes comdats de Palhars, Ribagòrça e Comenges. Aran ei donc un territòri gallic espanhòu que pes sues caracteristiques contextuaus, a compartit part dera sua identitat culturau e istorica damb er estat francés e es regions deth sud d'aguest estat: Occitània, Nauta Garona, Gasconha, etc. Ad aguesta identitat se hig ua lengua e

ues costums occitanogascones, que son es creadores dera tradicion aranesa. Segontes era istoriografia d'Aran, aquest territòri a demorat periferic e abandonat per estat espanhòu de temps enlà, com afirmaue Pascual Madoz (jutge e governador dera Val d'Aran de 1837 enquia 1870): uns abitants incomunicadi damb era rèsta der estat espanhòu fòrça mesi der an. Des de Madrid, s'auie d'arribar a trauès de França, çò que dificultaue mè es comunicacions, sustot en temps de conflicte. Es poblants d'Aran s'escarrabilhèren entà suberviuer damb ua agricultura fòrça pòc productiva e un comèrç de ramat fòrça valorizat (damb eth prètz de dues mules, se podie aquerir ua casa en Aran), sense demorar cap d'ajuda de dehòra. Es peiheus, bòsqui e coitius èren tres usatges dera tèrra que hègen a entrar en disputa era societat, entà velhar peth sòn equilibri.

Es bens e usatges comunaus determinauen era consciéncia comunitària e era coesion social. Era division ère clara entre es tèrres comunaus e es particulars. Ues normes fòrça rigides regulauen es usatges des tèrres comunaus. Era propietat permetie sonque ues produccions deficitàries que s'ajudauen des espleites comunaus, es activitats comerciaus e çò de piri des scenaris, era emigracion temporau.

Es bens comunaus èren e son es granes superfícies de bòsqui e peisheus, es carrèrs, es places, es camins, es hònts, es cabanes, es coms e es horns de caudia. Per contra, es horns de pan èren normaument particulars de cada casa e les trobam en cada ua d'eres. Era origina dera majoria de mòles de haria ère un bastiment particular, mè en sègle XVIII fòrça d'eres auien passat a mans deth comun. Aquesti espacis e objèctes prediti son es bens patrimoniaus dera vida vidanta d'Aran, testimònis deth modus vivendi des sòn abitants.

Enes pòbles s'organizauen ramats, aquesti includien un nombre fixe de caps de bestiar que possedie cada casa; en cas qu'eth nombre despàsèsse de çò qu'ère pactat se demanarien compensacions economiques; per contra, as cases mè modèstes les calerie crompar eth bestiar en ues autes cases entà arribar ath nombre desirat de caps

de bestiar. Ara seguida, i auie dues opcions: o se logaue un pastor, o es vesins hègen guàrdia. Er un o er aute sistèma se conformaue dera madeisha manèra, ja siguessen vaques, oelhes, crabes o equins.

Es contractes per miei des quaus diuèrses cases transaccionauen entà obtier eth nombre de besonh de caps de bestiar se nomenten “contractes pecuaris”, deth temps qu’eth nombre d’animaus deth ramat se nomete “*tenguda*” (Sanllehy, 2011). Es contractes pecuaris pòden nomenar-se de diuèrses manères: *parceries*, *gasalhes*, *conlòcs*, *comandes*, *corralides* o *anar a palha*. Era gestion e era propietat ère collectiva, mentre qu’er aprofitament se hège de manèra individualizada. Maugrat açò, ère freqüent er arrendament de prats e bòsqi. Er aqueriment puntuau de tèrres comunaus ère de besonh ena màger part des sasons, atau donques, sense aguesta practica se hège impossible era metuda en practica dera agricultura e era ramaderia d’autosubsistència e un mínim comèrç o escambi damb er excedent des cuelhetes.

Es pòbles s’acorropauen en *universitas* en epòca medievau, que designaue era union de nuclèus de poblacion laguens ua val entath dialòg damb eth poder reiau. Era existència de centres de culte precristians testimonie qu’era val ère era unitat nucleara d’accion des pòbles, ja qu’entre pòbles dera madeisha val ère fòrça mès facila era comunicacion e es acòrds. Totun, se vedec tostemp de besonh un centre de poder, materializat en un centre economic e social, en forma de vila capital, çò qu’institucionalizaue era union dera val en un solet nuclèu.

Pendent era Edat Modèrna, es *universitas* perderen importància a favor d’entitats supralocaus. Podem trobar nomenclatures entà definir aquestes entitats supralocaus que se nomenten de diuèrses formes segontes eth territòri: es “*vics*” enes vals occitanes, es “*terçons*” dera Val d’Aran, “*denes*” ena Ribagòrça, “*vals*” en Palhars, “*parròquies* o *comuns*” en Andòrra o “*quarts*” ena Val de Ribes. Mès se bèth modèl de gestion trionfèc ath long deth temps, siguec er encastre locau, còs territoriau e institucionau essenciau, en tot derivar ahèrs de caractèr

mès generau e foncions representatives e fiscaus a entitats supralocaus o es vals. Aqueri que hugien des enòrmes cargues qu'impausauen es senhors as sòns sèrvs se refugiauen ath costat des glèises, territòris de jurisdiccion eclesiastica.

Autant Aran coma Andòrra mantengueren, maugrat es circumstàncies desfavorables, un conselh generau que representaue eth pòble dera val pirenenca. Tanben rebrembam d'auti organismes que complien era madeisha foncion politica en temps medievau, mès qu'en nòste temps non an perdurat. Eth conselh generau dera comunautat aranesa s'amassaue normaument ar aire aire liure o en lòcs que simbolizauen eth centre simbolic deth pòble, ja siguesse era glèisa, eth cementèri, un arbe representatiu, ua aira, era plaça mès importanta o er inici deth camin deth casau.

En tot auançar en temps, mos trobam damb ua restriccion deth nombre de personas que prenien decisions laguens dera comunautat locau, ei a díder, de mès en mès, sigueren es abitants des cases vielhes es qu'auien un papèr mès predominant en govèrn deth territòri, comptant era importància qu'amassaue eth conselh generau des caps de casa, pr'amor que pendent era Edat Modèrna siguec de mès en mès freqüenta era arribada de cases naues en pòbles e viles deth país.

Eth rei exigie eth pagament deth galin ena Val d'Aran coma senhau de vassalatge des abitants que viuien en territòri deth quau n'ère eth titular. Era division des tèrmes municipaus ath miei des prats e montanhes, fòrça viatges se definien damb partisons e crotzes de tèrme, e corresponie ath municipi determinat decidir es sancion que calie aplicar en cas que quauquarrés transgredisse era lei laguens eth madeish tèrme. Era espleita des recorsi naturaus se definien a compdar des concòrdies e es senténcies arbitraus, per miei des quaus es institucions comunaus defenien es sòns drets damb procediments judiciais o extrajudicials, enquia declarar guèrres ath comun vesin. En resumit, es recorsi èren extrèti tostemps pes membres dera comunautat, e non pas peth forastèr.

Ua data importanta ena istòria dera Val d'Aran ei era de 1456, quan Joan II oficializèc era neishença d'un conselh que se formaue damb nau conselhèrs e es cònsols des tres terçons, eth quau substituïe eth conselh generau dera val, en çò que tanh ath tractament des ahèrs des abitants e eth repòrt damb eth rei. Mès tard, es ordinacions de 1616, finaument, establiren un poder suprèm per miei dera insaculacion, estructurada de forma que totes es divisions dera val siguessen representades d'ua forma egalitària laguens es terçons. Era desaparicion deth Conselh Generau d'Aran e des Conselhs des Terçons, daten dera darrèra amassada deth Conselh Generau, amiada a tèrme eth 2 de seteme de 1827. Erosament, aué podem díder qu'aquera non siguec era darrèra amassada deth Conselh, mès que'n siguec era darrèra d'ua epòca, donques eth 25 de junh de 1991, apareishec de nau er organ rector d'Aran coma Conselh Generau d'Aran ena casa Çò de Rafèl o Saforcada, ena interseccion des arrius Nere e Garona, en centre de Vielha.

Destacam d'outes vals dera cara sud des Pirenèus, era Val d'Àneu, era Val de Cardós e era Vallferrera, cadua d'eres ère regida per un govèrn autonòm que comprenie un representant de cadun des pòbles que formauen era val, de sòrta que toti es pòbles podessen exprimir es sues demanes e determinacions e eth sòn poder politic.

Aguest govèrn propèr ath ciutadan que regie cadua des vals des Pirenèus se des·heiguec de còp, damb eth Decrèt de Naua Planta en 1716, prenent-se aguest es atribucions politiquas e judiciaus de totes es vals, des dera Ribagòrça enquiara Val de Ribes, e transformèc aguesti organismes en simples entitats administratives. Eth foncionament des organs de govèrn des vals pirenenques siguec descrit per Antoni Fiter en sòn Manuau Digest, publicat en 1748, a on s'explique damb suenh eth foncionament deth Conselh dera Tèrra o eth Conselh des Vint-e-quate en principat d'Andòrra (Sanllehy, 2011). Gràcies ad aguesta òbra literària, auem podut extrèir ua importanta quantitat d'informacion, tamb era que non compden en d'outes demarcacions: per exemple, auem constància dera existència d'un

conselh generau de sindics de tota era Cerdanya, mentre que i èren presents conselhs enes vals de Querol e Ocejá, mès era informacion qu'auem d'aguesta zòna encara ei escassa.

Ena Val de Ribes tanben i auie un conselh generau qu'acorropaue un bon nombre de competéncias. D'aves vals mens naves, coma era val d'Àssua e Vilamur, era deth Moianès, eth Lluçanès, entre d'aves, figuren per çò qu'ei ara sua existéncia, mès non an perdurat hònts istoriques que mo'n parlèssen. En d'aves zònes mès orientaus, coma eth Ripollès o era Garrotxa se cre qu'era preséncia mès generalizada deth poder des entitats monastiques e es senhors feudaus, hège mens propícia era implantacion de cèrti organs de govèrn autonòm damb era val coma cellula de poder locau. Atau donques, es govèrns dera val non sigueren presenti ne en abadiat de Gerri, ne en Sant Serni de Tavèrnoles, Ripoll, Sant Joan de les Abadesses, ne en tèrres jos era jurisdiccion eclesiastica dera Seu d'Urgell.

Era Val d'Aran apertiec ath Comdat de Comenges, entre es sègles IX e XI e as comdats de Palhars e Ribagòrça entre es sègles XI e XII. A compdar deth sègle XII s'annexione a Catalonha, per miei deth Tractat d'Emparança signat pes aranesi damb eth rei Alfons I eth Cast. Es reis d'Aragon, Comdats Catalans e posteriorament, reis d'Espanha, reconeisherén privilègis as aranesi, entre eri, era Querimònia (1313): era Val d'Aran se definís coma ua petita republica e permet as aranesi gestionar es sòns bòsqui, aigües e prats. Aguest sistèma admetie que cada individu auie d'apertier a ua casa. Toti es caps de casa s'amassauen en Conselh dera Vila de cada pòble a on resolvien es ahèrs comuns e er aprofitament des montanhes. Es pòbles s'amassauen en terçons, a on i auie es representants de cada vila.

Era distribucion en terçons se fragmentèc passat eth sègle XII: abans d'aguesta data sonque i auie tres terçons (Pujòlo, Romincosa e Lairissa), damb es limits actuaus equivalenti a Naut Aran, Miei Aran e Baish Aran. Dempús eth nombre de terçons se duplique e se'n creen sies (Pujòlo, Arties e Garòs, Marcatosa, Castièro, Lairissa e Quate Lòcs). Eth motiu dera duplicacion de terçons en Aran ei un hèt

desconeishut que demore encara aué incomprehsible e inexplicable. En an 1833, era desaparicion deth Conselh Generau d'Aran dèc pas ara dependéncia dera província administrativa de Lleida. Atau donques, a compdar der entronament dera reina Isabel II d'Espanha (1833), s'acabe damb era distribucion circumscripiva pròpia d'Aran (es terçons) e s'impause ua forma de fragmentacion deth territòri pariona qu'ara rèsta der estat, sense tier en compde era diferéncia geografica des territòris que lo descriuen; parlam des dètz-e-ueit municipis que sigueren dadi ena Val en 1877, çò qu'originèc problèmes d'assignacion. Actuaument, es terçons son un trèt d'identitat d'Aran que demore en territòri coma element istoric considerable e que s'a mantengut ena actua Lei de Regim Especiau dera Val d'Aran entà escuèlher es sòns representants. Ei a díder, qu'es relacions de rivalitat entre cases que demoren aué e que vien de luenh e que cerquen un enteniment e ua conciliacion, l'an de trobar a compdar dera administracion vigenta, ja sigue ena municipalitat o en territòri.

Maugrat que damb eth darrèr establiment des municipis en Aran, se cerquèc en tot moment un consens entà hèr a valer era distincion dera val en tot hèr referéncia ara sua nautada (Naut Aran, Miei Aran e Baish Aran), cau remarcar qu'er afrontament entre es viles mès poblades deth Baish Aran e eth sexterçon de Quate Lòcs, Bossòst e Les, empedic que s'acordèsse ua delimitacion municipau unenca en territòri, e d'aguestes desaviences gessec era fragmentacion actua en municipis mès redusidi, caracteristica deth Baish Aran.

Es dotacions especiaus que presente Aran son tres: prumèrament, era Mancomunitat Forestau, qu'amasse un objectiu d'obtencion de recorsi, era Mancomunitat Assistenciau Sanitària e era Mancomunitat entara Prestacion de Servicis contra huecs.

Finaument, mos cau mentar era adjudicacion dera capitalitat aranesa justificada de tostemp per establiment de hèires medievaus, ja en sègle XII, e atau era administracion a trobat que Vielha ère eth lòc per

excelléncia entà establir-i era capitalitat e eth sòn caplòc. Maugrat tot, per çò qu'ei ara religion, era capital der archiprestat s'a plaçat en transcors deth temps, en Les, Gessa, Vilac, Arties e Vielha.

Ara seguida descriuem era distribucion administrativa actuau dera Val d'Aran. Entre parentèsi auem plaçat es pòbles que demoren sense poblacion residenta de forma contunhada:

Naut Aran.

Terçon de Pujòlo:

- Salardú: Salardú, Unha, (Pujo, Dossau).
- Bagergue: Bagergue.
- Gessa: Gessa.
- Tredòs: Tredòs, Baqueira, (Cap d'Aran, Muntros, Montgarri).

Terçon d'Arties e Garòs:

- Arties.
- (Laspan).
- Garòs.

Miei Aran (Vielha e Mijaran).

Terçon de Castièro:

- Vielha: Vielha, (Espitau, Sant Julian).
- Gausac: Gausac, Casau, (Sampé).
- Escunhau: Betren, Escunhau, Casarilh, (Castèth).

Terçon de Marcatosa:

- Vilac (Santa Gemma, Sant Germès).
- Arròs.
- Vila.
- Betlan: Betlan, Aubèrt, Mont, Montcorbau.

Baish Aran.

Terçon de Lairissa o Irissa:

- Vilamòs: Vilamòs, Era Bordeta.
- Arres: Arres de Jos, Arres de Sus.
- Es Bòrdes: Arró, Benós, Begós (Sentels, Sant Vicenç).

Terçon de Quate-Lòcs (Bossòst):

- Bossòst.
- Les.
- Canejan: Canejan, (Porcingles, Bordius, Campespin, Sant Joan de Toran, era Cassenhau, Moron e era Mòla, Eth Pradet, Sestrèr, Pujòl-Amelech e Era Honeria).
- Bausen: Bausen, Pontaut, (Pònt de Rei).

Toti es predits pòbles se definissen a compdar de brigalhs arqueologics en usatge o en desús o en referéncias de documents istografics. Coma podem veir, hèm referéncia a vint-e-quate pòbles que s'an abandonat en tota era istòria coneishuda d'Aran, ath delà de d'auti auviatges o bòrdes isolades dehòra deth nuclèu istoric deth pòble en qüestion. Era tendéncia actuau ei de víuer mens isoladi e de cercar er emparament d'ua ciutat ath cant, atau donques, creishen es airaus urbans. Sonque se coneish era aparicion d'un pòble en Aran dempús dera Edat Mejana, Es Bòrdes.

Finaument, voleríem acabar aquest capítol en tot hèr un apunt ath factor termièra politica qu'a modificat era vida des abitants deth país d'Aran. Ei plan apreciable enes fotografies ancianes, coma eth cambi dera vida vidanta en Mijaran a estat fòrça destacable: en bèri libres de recuelhs fotografics podem veir clarament qu'eth caplòc aranés, eth pòble de Vielha, ère un petit vilatge qu'auie naut o baish es madeishes dimensions que d'auti petiti pòbles aranesi. Atau donc, era omogeneïtat territoriau aranesa ère complèta. Es pòbles plaçadi a mès còta, èren endrets tranquilli mès que hègen as sòns abitants, víuer en ues condicions fòrça mès aluenhades des comoditats que poirien auer es de Baish Aran. Un exemple destacable ne son es vesins de Çò de Cabau, Tòn e Candida, era darrèra casa abitada en Montgarri enquiath 1962.

Ei atau donques, coma en libre dera Istòria Grafica d'Aran a trauès des fotografies d'inicis deth sègle XX, podem veir es diferéncias entre municipis mès a tocar dera termièra francoespanhòla d'aqueri plaçadi

ena Nauta Montanha. Es possibilitats laboraus en Bossòst e Les virauen ath torn des besonhs deth territòri coma èren eth contraròtle termierèr e tanben eth besonh d'agents de seguretat, pompièrs, policia e centraus idroelectricques; es qu'arribauen ena val ac hègen damb un lòc de trabalh pro definit entà assegurar-les ua vida confortabla. Atau donc, podem díder qu'eth factor de termièra estatau a aportat oportunitats de trabalh en Aran, sustot dempús dera dubertura deth Pòrt dera Bonaigua, e a compdar dera inauguracion d'aguest, era distribucion uniforme ath long de tota era val. Aguest serie un afortunat destin deth quau a gaudit era Val d'Aran que non existís enes autes vals pirenenques dera cara nòrd.

URBANISME E AUVIATGE

Eth trèt urbanistic mès representatiu deth territòri aranés, se compause per un amàs de pòbles petiti, acorropats ath torn d'ua glèisa, totes eres actuaument protegides patrimonialment. Atau donc, un paisatge estructurat per campanaus que gropen es abitatges en un espaci relativament redusit ath sòn torn, mos hè a pensar ena importància qu'es elements simbolic e religiosi prenien enes pòbles d'origina medievau. A nivèu geografic, mentre que viatjam en direccion entara termièra politica, e donques, baisham de còta enquia 600 m., trobam d'auti pòbles damb ua urbanizacion mès escampilhada per aplanatge deth relèu (Vielha, Bossòst, Les, Hòs, Arlòs, Sent-Biat...) Es quaus mos apòrten era sensacion de mès amplor, pr'amor d'ua urbanizacion mès estenuda en terren e era ampliacion dera val, maugrat que non serà enquia Montrejau que parlaram d'ues caracteristiques fòrça mès diferenciades des que prenen part en relèu des vals pirenenques mès arribassudes.

Per rasons estrategiques, es campanaus que regien es pòbles acostumauen a perméter era comunicacion damb eth campanau deth pòble vesin sense dificultats, entà esvitar er isolament en sentit mès estricte dera paraula. Podem explicar er isolament que carrega eth heired e era nhèu en aquestes encontrades coma un element

modificador deth territòri, damb singularitats urbanistiques des pòbles que hèn dera Val d'Aran un endret singular.

A compdar dera observacion e er estudi arqueologic en multitud de casi, podem comprèner qu'er assiètamant uman ei anterior ath bastiment dera glèisa; es pòbles *sorotaptes* èren aqueth pòble de fòrt arraïtzament cèlta que prestèc ua fòrta influéncia en encastre lingüistic en Pirenèu catalan occidentau. Es *sorotaptes* leguèren eth fonèma dera "ll" en bèri toponims aranesi, ath delà de dar eth nòm a un bon nombre de pòbles dera aiguavessant sud deth Pirenèu catalan, coma Llessui, Sort, Suert, Andorra, etc. Es pòbles preromanics, constituïssen eth conjunt de pòbles d'arraïtz iberobasca que parlauen ua lengua fòrça semblanta ath basc actuau e que se mantenguec desromanizada enquia apuprètz eth sègle X dC.

En tempsi posteriors ara romanizacion, es campanaus des glèises èren eth "far de navegacion" ena vida vidanta des abitants deth pòble, pr'amor dera dobla fòncion: d'un costat eclesiastica, der aute exercie com tor de surveïhança en temps de conflicte. Es santuaris e es ermites plaçades en nauta montanha, umanizauen e sacralizauen es espacis isoladi inhabitats. Toti es nuclèus èren junhudi per camins, era majoria estreti e tortuosi. Er usatge de campanaus coma tors de defensa hèn evident er afrontament contunhat que se viuèc en aguesti territòris montanhòus. Es estructures primigènies des pòbles se tròben normaument escalonades e orientades tà meddia, de sòrta que totes es edificacions receben ua bona dòsi d'insolacion. D'aguesta faïçon, i a aiguavessants ombrèrs desabitadi, mentre qu'ena part deth solan i son plaçadi mès pòbles non massa aluenhadi es uns des auti.

Enes Pirenèus, era majoria de pòbles son millenaris. Maugrat conéisher qu'era cauçada romana (Petrae Albae) que venguie dera Nauta Garona, traussaue era val e se comunicaue damb eth Palhars, camin de tèrres dera peninsula Iberica, sabem qu'aguesta siguec ua via de romanizacion emplegada ath long dera Conquista des Gàllies de Juli Cèsar, mès non trobam guaires evidéncias d'assiètamant enquiath

sègle X, quan ja cònte ua poblacion cristianizada en Aran e de parla latina.

Er amàs des vesins ath torn dera glèisa hège mès estreta e propèra era collaboracion entre es sòns abitants ara ora de superar es dificultats. En epòques a on es inclemències deth temps hègen dificila era comunicacion damb pòbles mès aluenhadi, èren aguesti madeishi pòbles qu'auien d'auer pro resèrves e recorsi que satisfèssen es besonhs umans des sòns poblants. Atau donques, aquest isolament des pòbles d'Aran e era sua resiliència, ei era principau causa pera quau en urbanisme ei interessant que se distingusque de d'auti territòris a on es condicions de vida pòden èster mès amables. S'ei atau, qu'era conjectura de foncionament geografic e urbanistic ei mercada peth contèxte demografic, economic e sociu de cadua des vals des Pirenèus, mos cau justificar er urbanisme de cadun des pòbles aranesi coma eth resultat d'aguestes conjectures.

Es prumèrs poblants que provedissen es Pirenèus d'ua consistència demografica significativa hugien des crisis baishmedievaus, que s'auien apoderat des ciutats, e bères guèrres que hègen eth sistèma urban irrespirable. Passat er agraniment demografic provocat pera crisi baishmedievau, era evolucion dera poblacion tostemp siguec ara baisha, enquiath sègle XVI. Eth saldo migratòri dera Val d'Aran poirie èster provocat en atencion d'ues migracions pòble-ciutat o França-Espanha. Segontes es epòques, es causes migratòries se poirien auer concentrat en un cèrt objectiu d'emigracion o ua voluntat creishenta d'immigracion, ei a díder, ua adaptacion deth territòri entà crear lòcs de trabalh e integracion en hilat productiu deth país.

Iniciaument, era estructura generau des pòbles enes Pirenèus se base, donques, en nuclèus relativament propèrs, acorropadi e petiti, era majoria d'eri a on i figurauen entre ua vintea e ua ueitanea de cases. Es factors qu'an hèt possible era pervivència d'aguesti pòbles son:

- Era disponibilitat de superfícies pastoraus, forestaus e agricòles.
- Era posicion solelhena, aluenhada des zònes de lauegi.
- Plaçament estrategic entad açò qu'ei a vies de comunicacion.

- Soliditat e fòrça economica e institucionau, freqüentament emparada pera union damb pòbles vesins.

A mòde de quantificacion, auem ues donades demografiques vengudes des fogatges medievaus, a on se dèishe constància d'un territòri regular ena sua urbanizacion e demografia, jos era estructura principau de diuersi pòbles de dimensions determinades que pòc depassauen era centea de cases (Reglà e Campistol: 1951, 2007).

Es cases araneses èren junhudes es ues damb es autes damb parets miegères, simetriques e perpendiculars, enes pògui carrèrs que composauen era vila. Fòrça viatges, eth teishum urban deth pòble s'acabe damb ua distincion tripartida: eth carrèr de Naut, eth carrèr deth Miei e eth carrèr de Baish. Es vilatans ben s'encuedauen de dar nòms as cases e ar entorn (tucs, sèrres, lacs, plans, artigues...). Es cases conformauen ua autentica muralha enes limits deth pòble e solien èster bastides damb eth madeish materiau, çò que hège der urbanisme un conjunt compacte. Es barris exteriors apareishien enes epòques d'acreishment demografic, en tot aucupar espacis fòrça propèrs ath pòble nuclear. Agustet fenomèn devenguec freqüent autan en sègle XVI coma eth XVIII.

Es cases fòrtes solien èster capaces de bastir granes cases que contrastauen damb era tortuositat des carrèrs que comunicauen es cases mèsm umils. Enes cases mèsm benestants, i destacam era amplor e era complexitat des sòns espacis.

Entà qu'ua persona siguesse acceptada en un pòble calie complir cèrtes condicions: era prumèra ère auer-i ua casa dubèrta, demorar-i pendent un periòde de temps determinat (generaument un an), ei a díder, çò qu'en diden "hèr-i un larèr"; e en darrèr lòc, pagar es manlèus que requerís cada comunautat, çò que se definie a compdar deth pagament dera part des despenses apertientes e anar a hèr comuns. Damb tot açò, era diferéncia entre vesins e forastèrs ère un trèt diferenciau des abitants deth pòble que se hège evidentia en poder politic. Es entorns solien èster abitadi per forastèrs, atau, tostemp

distinguem ua segregacion clara entre es espacis a on i traparíem es cases vielhes des entorns des cases naues.

Ena Val d'Aran, ath delà, ath long d'un gran periòde dera istòria, i auec ua diferenciacion juridica entre es cases vielhes e es cases naues; aguestes darrères èren sosmetudes as prumères. Ua auta categoria son es arrendataires, es que non se categorizauen en cap des anteriores e non auien es dreus qu'es autes òc auien. Eth creishement demografic deth sègle XVI, aportèc un important nombre de conflictes ara recèrca dera egalitat juridica entre toti es abitants dera localitat.

En tot arribar en sègle XXI, un problèma enes centres urbans o nuclèus primigènis des pòbles, sustot aqueri qu'an creishut considerablament, an estat era marginacion e posterior abandonament des cases vielhes, fòrça viatges sense rehabilitar. Aguest fenomèn ven dera man d'ua tendéncia globau des nuclèus ancians des ciutats, pòbles e viles europèes (Gabrielli, 1997), ua tendéncia que manten ua justificacion economica e que desvelhe fòrça viatges protèstes vesiaus, vesins qu'en encuedar-se dera situacion, gessen en carrèr entà demanar un centre istoric segur e abitabile, manifestacions que se hèn soent enes endrets mès desfavorits. Açò genèr ara e tostemp, un grèu problèma quan eth centre dera poblacion se place dehòra deth sòn centre istoric. Alavetz, parlaram d'ua marginacion deth centre istoric, degut ara pèrta de centre qu'auie auut temps enlà. Alavetz, podem concludir qu'era relocalizacion deth centre deth pòble altèr era dinamica urbana.

Per exemple, eth pòble de Bossòst viu aué ua deslocalizacion deth sòn centre urban en un espaci diferent deth nuclèu istoric primigèni, auent en compde era importància que pren eth passèg d'Eth Grauèr ena actualitat coma espaci centrau deth pòble, en tot qu'eth nuclèu mès ancian de Bossòst, aqueth qu'entornege era glèisa romanica, demore coma un espaci mès amagat e sense tanta vida urbana quòtidiana, ja qu'enes darrères sègles, era foncion deth pòble de Bossòst a virat ath torn eth comèrç e es servicis, mentre qu'en moment dera sua

formacion, ena Edat Mejana, Bossòst ère un pòble plan mès petit que non gaudie d'aguesta inquietud foncionau centrada en sector terciari.

Era vila de Les adoptèc en bèth moment era nomenclatura francesa *Les, Les Bains*, que testimònie es Banhs termaus des tempsi dera Anciana Roma plaçadi en pòble, nud d'atraccion de visitants deth contorn, dera madeisha manèra qu'ac siguec Banhères de Loishon. Era vila de Les tanben a viscut ua transformacion singulara entad açò qu'ei ath sòn urbanisme. Es cases dera vila de Les s'an arringlerat a compdar de dus èishi nòrd-sud: er èish mès vedible ei era carretèra N-230, longament concurruda peth transpòrt de mercaderies, e en interior deth pòble, eth carrèr de Sant Jaime qu'a dat as vilatans era possibilitat d'establir-i negòcis qu'atiren ad aqueri viatjaires que son de passada en pòble.

Mès com didem, en pòble de Les i trobam eth Camin Reiau, parallèl ara Garona, identificat municipaument damb era nomenclatura de carrèr Carrèra. Eth Camin Reiau ère era colona vertebrada dera primigènia vila de Les, e ei aqui a on i trobam es cases mès ancianes deth pòble, en tot auer demorat er espaci massa estret tath transit actual. Atau donc, era vila demore polarizada es dus airaus de riba a riba der arriu, comunicadi per tres pònts. Eth centre dera vila de Les se represente peth pònt qu'ei ath cant dera plaça der ajuntament, a on i é present eth poder civiu deth municipi. Per aute costat, eth culte judeocristian demore simbolizat en dièrsi endrets, coma era Capèla de Sant Blas, bastida en un emplaçament modèstament amagat as visitants. Savièla ei era part mès anciana de Les, encaminada cap ara Baronia e jos eth Castèth Senhoriau de Les; en aquest endret ei a on poderam respirar era cauma característica des pòbles des vals pirenenques, mès aluenhada deth trafic jornalièr dera carretèra. Ath pè de Savièla i trobam èra plaça deth Haro, scenari des hèstes populars deth municipi e avantcambra dera glèisa de Sant Joan Baptista, parròquia que configure eth sòn skyline.

Un punt e a part merite er urbanisme de Vielha, horcalh de camins dera carretèra de Gausac tà Baqueira e era de Lleida tà França. Era carretèra de Gausac curbís bona part dera foncion comerciau deth caplòc aranés, e ei aqui a on se placen ena actualitat era màger part de negòcis dera val. Cau adméter era importància qu'an es èishi de comunicacion en forma de carretèra laguens deth mès gran nuclèu poblacionau aranés, dilhèu pr'amor qu'ei era façada mès vedibla deth municipi entath visitant e, scenari dera transformacion social en çò que represente eth sector trabalh; de hèt, aguest ei er scenari per a on Mijaran se transformèc socialment a miejan deth sègle XX. Era zòna mès anciana de Vielha actue coma enclavament istoric deth pòble e podem trobar ua realitat de contrast entre es zònes mès desbrenbades respècte ad aqueres qu'an seguit ua evolucion parallèla ara qu'a viscut era carretèra de Gausac, entad açò qu'ei ath sector terciari. Parlam des carrèrs a tocar der arriu Nere, que conviden a ua passejada entà passar peth pònt que lo trauèsse en Cap dera Vila.

Eth nuclèu primigèni deth caplòc donques, non a demorat jamès obsolèt, maugrat que i a zònes sancerament tranquilles damb aspècte rurau. Mès aguestes zònes mès escartades non ne son per motiu involontari ne desafortunat, senon qu'an cercat aguest clima intencionadament entà autrejear ua màger qualitat de vida ad aqueri que i demoren. Espacis urbans coma eth deth Solan an estat edificats damb un objectiu pleament toristic e de dusau residència, en tot cercar er espaci mès agradiu geograficament en nombre d'ores d'insolacion. Ena aiguavessant deth solan dera montanha tanben i trobam es pòbles de Vilac, Mont, Montcorbau e era urbanizacion de Santa Gemma (plaçada apròp des ancians pòbles de Santa Gemma e Sant Germès).

Es zònes de parcatge en Vielha s'emplacen en zònes planères plan apròp deth centre deth pòble e dan un nau usatge as solars dera vila, çò que hè de Vielha ua vila fòrça accessible. Er espitau manten un gran prestigi, en tot èster deth tot de besonh entà un territòri plaçat soent massa luenh de Tolosa e de Lleida. Calerie remercar tanben, eth parc plaçat ena riba dera Garona, que represente un gran auantatge tàs

vesins que desiren entornejar-se de verd sense gèsser der espaci urban de Mijaran. Fin finau, tanben calerie nomenar es equipaments publics que son localizadi ena zòna mès nauta deth Solan, a on i trobam era bibliotèca, er Institut e eth Palai de Gèu.

Ath delà des exemples concrets e parlant en linhas generaus, podem remercar era tendéncia generau der urbanisme des pòbles aranesi, que radique en ues cases mès centriques d'un nuclèu de poblacion, en tot èster uns abitatge amples e dessenhadi entà èster confortables. Es cases centriques e centenàries responen a un modèl familiar tradicionau e son portaires deth mot auviatge coma casa tradicionau aranesa. Enes auviatges i viuien es proprietaris des "cases fòrtes", damb un modèl de família troncau, qu'includie es ereus coma maximau autoritat, ath delà d'includir es pairs-sénhers e oncles/ties soltèrs/es, ja qu'eth concèpte de larèr familiar anaue peth dessus deth de larèr particular o unifamiliar. Maugrat es cases fòrtes fòrça soent massa granes e costoses, fòrça particulars s'i identifiquen damb es vilatans e vòlen aquerir-les entà viuer-i. Ath delà, es auviatges se tròben en centre deth pòble o ciutat e ne podem apreciar es auantatges associadi. Es impediments ara ora d'aquerir un des abitatge mès centrics des pòbles e ciutats càmbien segontes eth plaçament deth municipi en question, pr'amor qu'era valor des abitatge d'un pòble e un aute se diferéncien per ua grana quantitat de variables. Totun, es cases mès centriques sòlen èster fòrça cotizadas per norma generau.

A grani trèts, quan parlam d'abitatge ben plaçadi, ne subergés er anautit prètz der abitatge, a causa des condicions avantajoses der immòble, respècte a d'alti abitatge mès periferics, encara que poguen èster semblables entre eri. En tractar-se d'ua casa anciana, eth gran nombre de reparacions que requerís ei fòrça gran e abituau; enquia i a viatges que se recomane era reforma totau der interior dera casa, en tot deishar sonque era façada, que demore protegida per leis municipaus. Entà acabar, eth cambi ena concepcion de família qu'a arribat enes sègles XX e XXI, passe de família extensa a nucleara, en tot desaparéisher era família troncau. Eth concèpte de família troncau,

en tot regir ues normes socials rígides a passat ara istòria. Atau donc, còste trobar estructures de convivéncia que responen ath modèl passat d'abitatges, a on er orde social d'amos/mossos creau un màger profitament der espaci laguens era pròpria casa. Ua nauetat actuau ei er abitatge plurifamiliar, que cada còp apareish mès en granes ciutats, en tot virar ath torn dera convivéncia de dues o mès familhas en tot formar un larèr, que configure era convivéncia de diuersi nuclèus familhaus coma ua solucion ath profitament des cases mès granes e centriques des pòbles e ciutats, ja qu'ei alavetz quan er abitatge non demore excessivament desaprofitat.

Fòrça ajuntaments an desvolopat leis d'emparament d'auviatge, es quaus son de besonh entara permanéncia des òbres d'art aderides as cases que se dessenhèren en moments determinadi dera istòria, quan imperau un modèl d'abitatge avalorat entà preservar uns acabadi suenhadi e avalorables des dera disciplina artistica, caracteristiques deth moment istoric.

En er aute extrèm deth fenomèn urbanistic aranés, dehòra des centres istorics des municipis, i trobam eth nuclèu de Baqueira 1500 e Baqueira 1700, a on i é era Pleta de Tanau, corròps d'apartaments neishudi ath pè des pistes d'esquí de Baqueira-Beret inaugurades en 1964. Es pletes, representades per un nhòc d'abitants qu'aucupen aguesti abitatges en temps de vacances ei aquerò que mèrque era sason nauta des zònes toristiques deth país. Segontes eth diccionari, ua pleta ei un espaci barrat a on i pèish eth bestiar, qu'ena extrapolacion deth sòn significat mos designe un amàs d'apartaments toristics. En aguest cas, utilizam aguesta paraula entà designar de manèra eufemistica un pòble sorgit d'ua manèra aleatòria e que non auie ua existéncia de sègles ath sòn darrèr. Baqueira ei era maxima representacion der impacte toristic ena val, tèrme plaçat ena part mès nauta deth Naut Aran e ath pè des pistes d'esquí de Baqueira-Beret. Aguest espaci urbanizat plaçat en ua còta considerable non aubedís a ua logica d'urbanizacion ath torn d'un pòble, senon que se placèc en un endret aleatòri de Nauta Montanha ath cant deth Pòrt dera

Bonaigua damb un objectiu unicament toristic, açò trinquèc era armonia paisagistica d'Aran, format de dempús tempsi ancians per petiti pòbles, toti eri culminadi per un campanau.

Era màger part des pòbles presenten ua continuïtat temporau e espacial. I a excepcions coma es pòbles qu'an desapareishut per ua situacion pòc avienta (bordaus dera Val de Toran entre eth sègle XIX e XX e d'auti pòbles coma Laspan, Pugi, Montgarri, Castèth o Sant Germès), o d'auti qu'an apareishut per un besonh determinat (Es Bòrdes en sègle XVIII). Ara seguida, detalham es caracteristiques principaus e elements d'interès de cada un des nau municipis d'Aran, a on i trobam un totau de trenta un pòbles: ueit circonscrius en Naut Aran, actuaument tractat coma municipi, en tot amassar ua grana zòna de territòri formada per dus sexterçons (Pujòlo e Arties e Garòs); tretze pòbles son plaçadi laguens era zòna mejana dera Val d'Aran, a on i trobam eth municipi de Vielha e Mijaran (ancians sexterçons de Castièro e Marcatosa), e fin finau, Baish Aran, damb sèt pòbles que s'identifiquen damb sèt municipis (Es Bòrdes, Vilamòs, Arres, Bossòst, Les, Bausen e Canejan).

Er apellatiu des conglomerats de cases son nomentadi de desparières manères segontes es sues caracteristiques, autant pes sues dimensions coma pera sua importància e foncion laguens deth madeish estat o país deth que ne hèn part. Era quantitat d'abitants que cau qu'amasse un pòble entà devier ua ciutat, se distinguís entre er estat espanhòu e er estat francès, mès eth hèt qu'un acorropament de cases sigue considerat "pòble" o "ciutat", tostemp aurà eth sòn explic en nombre d'abitants que i viuen. De un aute biaish, era vila ei ua terminologia utilizada en nuclèus abitats qu'amassen ues caracteristiques concrètes e en occitan, dera madeisha manèra qu'en catalan e en castelhan, presenten ua excepcion diferenta qu'era qu'a integrat era lengua francesa entara paraula *ville* o *village*. Es caracteristiques deth mot vila son de caractèr istoric e juridic.

SOCIETAT, COMÈRÇ E DEMOGRAFIA

Es romans deishèren emprenta per tota era Mediterranèa, apropant-se tanben ara Val d'Aran. Ath long deth procès de romanizacion, saber descorbir era importància des mines e sigueren engenhaires dera cauçada romana que traussaue eth pòrt de *Petrae Albae* (Pòrt dera Bonaigua), en direccion tà *Tarraco*, provenent de *Lugdunum Convenae* (vila romana en actuau Sant Bertran de Comenges) e fondèren es banhs termaus de Les, damb es sòns compausants de sofre, sulfat sodic, sulfat calcic, clorur de potassa, clorur de calci e silicats alcalins. Se viuèc damb esperança era Revòlta de Sertori, mentre que viueren damb pòr era arribada de Pompèu. Hè dus mil ans, er escrivan Polibi nomena es "aeronosis" entà identificar es aranesi (Calzado, 2020).

Eth Castèth de Les, nomenat de Pijoert o Siraton, siguec bastit deth sòn inici pes romans, e posteriorament auec ua importància capdau en procès dera delimitacion dera Senhoria de Les coma enclavament feudau ena Val. Era capèla de Sant Joan de Toran hè part dera rota jacobèa, qu'ère utilizada en moment qu'eth pilhatge e eth bandidatge empedís utilizar era rota mès cuerta en tot vier de Tolosa de Lengadòc e dirigir-se entà Ispània.

Era cristianizacion d'Aran arribe finaument pendent eth sègle IV dC., dinamizada per ermitans provenents de Tolosa (Chaubousson, 2008). Atau madeish, d'auti pòbles arribèren ena val en diferents moments, coma es vandals en 406, es visigòts en 413, es francs de Clodovèu en 507, enquia qu'es merovingians balhen as petiti estats pirenenics er estatus de petites federacions liures. Era devastacion dera Gasconha siguec parallèla ara creacion dera Mèrca Hispanica peth hilh der emperaire Carlemanh, Loís eth Pietós.

Mès endeuant, ben entrada era Edat Modèrna, era pujada demografica entre eth sègle XVI e XVIII varie segontes eth territòri que tractam mès non dèishe d'èster remercable, en tot includir dus lapsus temporaus concrets d'ascens considerable de poblacion, fundamentat enes movements dera poblacion migrada de d'auti endrets. En prumèr

lòc, en transcors deth sègle XVI se produsís un creishement demografic desvelhat pes recensaments; çò de madeish se repetís en sègle XVIII. Mès tard, a compdar de 1860 era pujada ei espectaculara e jamès se retornarà ara chifra de mès d'11.000 abitants ena val, maugrat qu'actuaument n'ei fòrça apròp mès non pas superiora.

Eth papèr dera hemna auie fòrça a veir damb es camps, es uarts e eth vergèr des cases araneses, ja qu'es aliments que s'i recollectauen, siguessen frutes, verdure, legums o ortalécies, servien entà elaborar productes diuèrsi. Laguens d'aguesti espacis de provediment alimentari, era rotacion de coitius e eth baret èren techniques fòrça utilizades. Generaument, distinguim laguens des auviatges o cases araneses dus espacis de provediment alimentari: d'ua part eth uart qu'ère era hònt des ortalécies, mentre qu'eth vergèr ère er espaci a on se plaçauen es arbes frutèrs.

Un des fenomèns mès importants e caracteristics a nivèu demografic ena Val d'Aran, an estat es migracions estacionaus o sasoères. Aguest fenomèn a estat freqüent ath long de totes es epòques dera istòria per èster Aran un espaci que depen de d'auti territòris aluenhats d'eth, tanben bèri territòris plaçadi en era auta aiguavessant dera cadia e que non sigueren comunicadi damb Aran que dempús de hè pas guaire temps. Aguesti movements migratoris an estat restacadi tostemp pes prumèrs besonhs dera poblacion aranesa locau e plan soent, ne depenie era suberviuença des sòns abitants. Aguest anar e vier dera poblacion aranesa, que vuedaue era val pendent eth periòde mès heired, en quau hège acte de preséncia era ombra dera carestia d'aliments, ei present ena màger part dera istòria d'Aran e era actualitat ne represente era excepcion. Pendent es iuèrns, es camps demorauen geladi o gibradi e es cuelhetes se maumetien dempús de gelades neres. Atau donques, es ereus e es caps de casa demorauen ena casa familiar, mentre qu'es hilhs cabalèrs e es hilhes, toti eri joeni, partien tà França pera caréncia de recorsi; bèri viatges tornauen damb era arribada deth bon temps ena casa familiar, mentre que, s'artenhien crear ua familha dehòra dera val, non i tornauen jamès.

Era migracion estacionau o sasonèra dera Val d'Aran se produzie damb era arribada des prumèrs heireds, pendent eth mes d'octobre, e non remetie enquia qu'era primauera ja ère ben entrada, pendent eth mes d'abriu. Pendent aguesta sason, es aranesi e araneses que deishauen era sua tèrra se dirigien lèu toti entà endrets occitans a on s'aufrien mèns possibilitats laboraus, per exemple talhèrs, comèrci, ostalaria o prètzhèts domètges en endrets urbans coma Tolosa de Lengadòc, Bordèus, Lion e enquia París. Maugrat qu'era migracion estacionau ère majoritàriament masculina e se composaue de hilhs "cabalèrs", tanben i trobam un important nombre de gojates joenes qu'optauen per aguesta oportunitat e acabauen trabalhant enes prètzhèts deth larèr. Ei important hèr mencion ar important papèr des hemnes enes migracions estacionaus que se dirigien entàs tèrres gascones o lengadocianes: d'ua part, eres prenien especiau protagonisme enes cueilhetes de lin e canam, mentre qu'era migracion coma motiu dera celebracion dera vrenha ère basicament masculina.

En tot parlar d'Aran, era preséncia des animaues enes cases obligauè as sòns amos a trabalhar ena dalhada dera èrba des prats pendent es mesi d'ostiu. Ua auta aucupacion des aranesi ère era elaboracion de hormatges de oelha, vaca o craba. En ostiu, es animaues, peishien enes prats e montanhes, e damb era arribada der iuèrn se sauvauen enes bòrdes, arrecès dera nhèu e eth gèu. Quinsevolh animau demoraue enes bòrdes d'Aran, ja siguesse bestiar porcin, ovin, bovin, crabam o poralha.

Era geografia umana d'Aran a variat ath long des sègles. Dempús deth màxim poblacionau de 1860 d'11.272 abitants, en 1900 què a mens dera mitat. Entre 1900 e 1950, eth nombre d'abitants s'estabilizèc en 5000 abitants. Agust hèt ei degut a ua conjectura generau dera Val d'Aran, ena quau un exòde poblacionau entà d'auti territòris siguec constant. Açò hè a entèner qu'Aran non viuie ua epòca guaire bona entad açò qu'ei ara sua economia e es possibilitats de guanhar-se era vida.

S'era creishença demografica dera val ath long deth sègle XXI contunhe, se poirie inclús despassar era chifra arthenuda a mejans deth sègle XIX. Maugrat tot, se comparam eth despartiment des abitants ath long dera val deth sègle XIX e deth sègle XXI, vedem qu'ei complètament diferent, donques qu'en aquest lapsus de temps bèri pòbles an demorat sacerament abandonadi, en tot que d'auti an vist multiplicar es sòns empadronats.

Eth sègle XX a estat eth sègle mès cambiant dera istòria ena Val d'Aran: d'ua part, pera dubertura des vies de comunicacion, e dera auta, pera installacion des centraus hidroelectricques en traçatge der arriu Garona de forma encadiada autant ena sua creacion coma en sòn barrament. Ath delà, cau destacar toti aqueri cambis que vengueren associadi ara Revolucion Tecnologica dera Val d'Aran, qu'aportèc ua seguida d'innovacions tecniques, sustot per çò qu'ei ath foncionament des mòles e es ressècs, atau donques, aqueres maquinas introdusides enes centraus hidroelectricques, que merquèren un cambi pleament vedible de dempús des inicis dera industrializacion dera val. Coma illustracion, son vedibles cambis en bèri aspèctes des dera implantacion dera Centrau de Clèdes (1919), enquiath modus vivendi associat as sòns trabalhadors e d'outes centraus hidroelectricques en Aran. Ath delà, podem nomenar era sofisticacion qu'arribèc tanben enes centraus hidroelectricques plaçades ena Alta Ribagorça, dehòra de territòri aranés, coma per exemple era centrau d'El Pont de Suert, Vilaller, Bono e Escales, totes eres gestionades pera companhia ENHER (Empresa Nacionau (H)idroelectrica deth Ribagorzana).

Cau mentar dera madeisha manèra, es prumères centraus catalanes plaçades en parçans pirenenes, coma era de Capdella, era de Molinos e era dera Plana de Mont-Ros. Era centrau de Capdella, bastida pera *Empresa Energía Eléctrica de Cataluña*, ei des mès ancianes de Catalonha e Espanha, establida ena Vall Fosca (Pallars Jussà), inaugurada en gèr de 1913 (ja en foncionament uns mesi abans); ath delà, Capdella subergés pera sua potècia de produccion (25.000 kw/ora) a nivèu europèu en moment que se met era marcha. Atau

donques per contra, es centraus hidroelectricas d'Aran apertieren ara companhia de *Productora Fuerzas Motrices S.A.*, fondada per Emili Riu e Periquet en 1904.

Es besonhs dera vida modèrna e era arribada d'ua societat que cree ues dinamiques pleament diferenciades des generacions anteriores, hèn qu'es variables que definien eth nombre d'abitants d'un pòble ja non siguessen era quantitat de tèrres de coitiu en entorn, senon qu'ena actualitat, es trèts mès importants entara vida vidanta son es vies de comunicacion, e encara aué contunhe atau. En tot baishar deth Plan de Beret, i trobam eth pòble de Montgarri, a on non i demore cap d'abitant de dempús de miejans deth sègle XX. Concrètament, en 1962, era darrèra casa abitada deth pòble, plaçada ara gessuda, ei abandonada. En aguest madeish moment tanben se despoblèc er Espitau de Sant Nicolau de Pontelhs, ena cara sud deth territòri aranés des Pirenèus; entenent per espitau eth bastiment destinat ara acuelhuda d'òstes viatjaires que i pernoctauen entà gèsser abans dera auba e arribar en Aran encara de dia.

Parallèlament, trobam un exemple mès flagrant entà definir un procès geografic de despoblacion; aguest ei era Val de Toran. Aquiu, pendent eth sègle XIX, se compdaue damb mès de 1000 abitants, compdabilizadi en municipi de Canejan. Per contra, actuaument eth municipi de Canejan sonque compde damb 80 abitants, concentradi toti eri en pòble que da nòm ath municipi. Er abandonament graduau des pòbles circonscrius en aguest municipi ei per'mor dera fin dera espleita des mines dera zòna. En un moment determinat es malastres naturaus poderen condicionar un amendriment demografic, coma per exemple eth laueg que queiguec sus eth bordalat d'Era Cassenhau e bona part deth pòble vesin d'Eth Pradet, pendent ua fòrta nheuada de Setmana Santa de 1855 (5-6 d'abriu), a on moriren 56 persones.

Era aparicion e desaparicion de pòbles forme part d'un procès uman a long termini. Era Val d'Aran n'a exemples ath long de tota era sua istòria millenària. Es mès recents son fundamentadi per un plaçament pòc avient jos era perspectiva dera vida modèrna cosmopolita, totun

aguesta non ei era soleta causa. Comparant fogatges medievaus e recensaments modèrns distinguim eth cambi sociodemografic en Aran. Eth pòble de Laspan se plaçau a miei camin des dus pòbles deth sexterçon d'Arties e Garòs, a on aué transcor eth Camin Reiau. Perdem era pista deth pòble de Laspan passat eth sègle XIV, ja qu'en tempsi anteriors ère aguest eth pòble a on se celebrauen es amassades des caps de familha entà préner decisions sus tèmes politics qu'afectèssen ath Conselh deth Terçon. Era principau ipotèsi der abandonament de Laspan ei eth contèxte de crisi generau deth sègle XIV: d'ua part, era pèsta nera siguec un eveniment qu'afectèc de plen era poblacion europèa; ath delà, de males cuelhetes e bèri malastres naturaus, coma es tèrratremes. Mès non i a cap d'evidéncia d'ua causa concrèta que hèsque evident aguest procès, senon qu'eth pòble de Laspan desapareishec sense deishar tralha en periòde baishmedievau. Es recensaments aranesi nomenten fòrça viatges bèri pòbles des qu'aué en dia no'n coneishem mès detalh qu'eth sòn nòm. Per exemple, Mn. Condò nomete eth nòm d'un pòble plaçat apròp de Vielha, mès no'n da mès detalhs, sonque qu'ei un pòble dedicat a Sant Julian. Tanben en Mijaran, es fogatges medievaus mos compdabilizen eth pòble de Castèth, damb un plaçament incèrt entre Vilac e Betren. En un emplaçament propèr ara actuau urbanizacion de Santa Gemma, s'i trobauen en sègle XIII es assiètements de Santa Gemma e Sant Germès.

Laguens des limits de Naut Aran, mos cau destacar eth pòble de Muntros, entre Cap d'Aran e Tredòs, mentre qu'en Baish Aran, e apròp d'Arró, s'i testifiquen assiètements coma eth de Sentels e Sant Vicenç, encara aué immortalizat a compdar dera toponimia locau. Es croniques testifiquen que Sant Vicenç se despoblèc pera Pèsta Nera deth sègle XIV; sonque ne suberviuec ua anciana que demanèc ajuda en pòble de Mont. Es abitants deth pòble de Mont aueren pòur e li neguèren era ajuda, mentre que Vilac òc que l'ac dèc. A compdar d'alavetz, eth pòble de Santa Gemma siguec annexionat a Vilac. De

ua auta part, es vestigis de Sant Vicenç semblen pervíuer jos eth bordalat d'Era Bordeta (Condò).

D'auti pòbles, maugrat pèrder fòrça abitants, non an demorat jamès abandonadi ena sua totalitat, coma son aqueri mès escartadi e plaçadi a mès còta, per exemple Vilamòs e Arres, andús caps de municipi. Ues autes caracteristiques de regression demografica les presenten d'auti pòbles deth sexterçon de Lairissa, coma Begós, Benós e Arró damb es indicadors de poblacion totau mès baishi dera val. En linhas generaus, eth creishement demografic s'a centrat en èish que transcor pes pòbles alinhadi en Camin Reiau, a compdar dera carretèra nacionau e er arriu, mentre qu'es municipis dera periferia nòrd, coma Bausen e Canejan contunhen despoblant-se, maugrat èster caps de municipi.

Eth pòble de Montgarri ei plaçat ena cabeçada dera Noguèra Palharsa e se hè fòrça dificil trobar un motiu que n'explique era existència. Maugrat era sua extraordinària beutat, ua solitud extrèma que volatège en ambient e ua manca de recorsi ne son eth principau inconvenient ara ora d'establir-se de forma definitiva. Era rectoria de Montgarri ei aué un refugi de montanha, e es sues cases, ja abandonades ena sua totalitat, son d'aspècte extrèmament simple e umil, en contrast damb ues autes cases de poblacions plaçades ath hons des vals, fòrça mès granes e ostentoses, çò que demòstre eth contrast de prosperitat que podem trobar entre ua poblacion deth cant der arriu e damb ua amplor que permetesse auer un bon nombre de recorsi alimentaris. Atau donques, trobam qu'es cases de familhes mès enriquides son tostemp plaçades ath hons des vals.

Bèri abitants de pòbles plaçadi a mès nautada, d'auti mès ben plaçadi coma Les, Bossòst, era madeisha Vielha, Gausac, Betren, Arties e Salardú, multipliquèren es sòns abitants enes darrèri decènnis. Baqueira ei un assiètament sense nuclèu istoric que demore desèrt dues tresaus parts der an e represente era culminacion d'un paradigma social instaurat ath long deth sègle XX, que prebotge "era cultura deth

benèster" peth hèt d'èster un assiètament que vire ath torn deth sector servicis.

Encara qu'era agricultura jamès a estat eth principau benefici dera val, podem díder que tradicionaument, se cultivèc sustot gran: blat, horment, milhòc (dempús dera importacion d'aliments d'America), milh o uerdi; d'auti legums, coma per exemple mongetes, cebes, haues e dentilhes, ath delà d'ortalécies e arbes frutèrs. Es coitius dera trufa o truha representèren ja un tèrç des coitius dera Val entara fin deth sègle XVIII; d'aquiu era sua importància en temps posterior ara descubèrta europèa d'America. Era soleta forma de mantier era duretat des tèrres ère eth baret, quan es animaues profitauen era tèrra en resèrva.

Coma qu'es possibilitats agricòles d'Aran èren limitades, es familhes que prosperèren mès economicament e se heren "cases fòrtes", ac heren pera cria e recria des animaues, mès sustot peth comèrç deth bestiar. Eth cas mès usuau entad açò qu'ei ath comèrç ère er aqueriment de bestiar en França e era venda d'aguesti caps de bestiar en hèires dera aiguavessant sud des Pirenèus: normaument eth mulam qu'ère recriat en Aran se crompaue en Foish o Aush, entà vener-lo ena tardor en d'auti endrets. Es hèires catalanes qu'es abitants d'Aran freqüentauen èren enes demarcacions dera Ribagòrça o eth Palhars e es pòbles coma era Pobleta de Bellveí, Vilaller, eth Pònt de Suert, Salàs de Pallars o era Conca de Tremp, o ja en tèrres aragoneses, en Huesca o Barbastro.

Aran auèc tanben d'outes activitats productives ena epòca com son era espleita forestau e era mineria. Es materiaus extrèti en trabalh des mines, per exemple es mines Victòria e de Liat, èren exportadi era màger part entà França e Belgica.

Es vies de comunicacion, tant avalorades pera entrada deth sègle XXI dera nòsta societat, sigueren tanben un besonh indispensable entà poder subsistir en Aran. Aguest siguec un important auanç tara val.

En 1922, eth Pòrt dera Bonaigua demorèc dubèrt ath transit, mentre que non siguec enquia 1924 qu'eth rei Alfons XIII l'inaugurèc. En aquera visita a Aran, Alfons XIII prometec milhores tàs aranesi entad

açò qu'ei ara comunicacion damb Espanha e anoncièc era dubertura d'un tunèl que siguesse "*una ventana abierta a España*". Aquesta promesa siguec cèrtament recebuda damb gran sensacionalisme e suspresa pes aranesi. En un principi se pensaue daurir ua linha ferroviària, mès finaument, per pòur d'ua possibla invasion per via fèrria, s'agranic era seccion deth tunèl entà que siguesse ua carretèra dubèrta ath transit rodat, en tot abandonar eth projècte ferroviari que podie júnher er estat espanhòu e er estat francès per via pirenenca. Fin finau, eth tunèl de Vielha devenguec circulable en 1948. Aquesta accion cambiàrie radicaument era vida dera Val d'Aran.

Ath delà, era installacion des centraus hidroelectricques per tota era Val, dempús dera de Cledes en 1929 enquiara de Sant Joan de Toran en 1963, constituïren un pòl d'atraccion entà trobar-i trabalh es desparières províncies espanhòles. Atau donques, persones vengudes de d'autes zònes dera peninsula Iberica arribèren ena Val d'Aran entà trabalhar-i e establir-se-i. Enquia bèri pòbles deth sud dera peninsula se uedèren completament en benefici d'ua migracion entàs pòbles d'Aran.

Aguest cambi se percebec en toti es aspèctes dera vida ena Val d'Aran. A compdar dera dubertura des vies de comunicacion e er establiment des centraus hidroelectricques, ja non sigueren mès de besonh es migracions estacionaus entara gent dera val, sustot pr'amor qu'a compdar dera dubertura des vies de comunicacion era dependéncia der estat francès entà trabalhar pendent es sasons luenh de casa ère inqüestionable. Aquesta revolucion se completèc damb era promocion des espòrts d'iuèrn ena zòna de Baqueira-Beret en darrèr tèrç deth sègle XX. Tanben, Manuel Fraga Iribarne siguec eth ministre deth regim franquista qu'aportèc un prestigi ath territòri, en tot designar dus enclavaments otelèrs, nomentadi Paradors Nacionaus de Torisme en transcors des ans 1960 e 1970: un en nuclèu ancian d'Arties, en tot profitar er enclavament de Çò de Portolà, e er aute plan apròp deth petit pòble de Casau laguens deth municipi de Vielha e Mijaran, camin dera entrada deth Tunèl de Vielha.

Era Val d'Aran viuèc de dempús es temps ancians dera ramaderia e era espleita forestau, ath delà dera pòga agricultura condicionada pes factors climatics. Mès actuaument, mens deth 10% dera poblacion trabalhe en sector primari, mentre qu'es trabalhadors deth sector terciari son clarament majoritaris (mès deth 70%), sustot ena ostalaria e era construccion. Eth caplòc ei ua petita vila e, encara que mòstre signes indobtables de caractèr urban, aguesti sonque contrasten de forma còrhenenta damb es des municipis mès periferics damb caractèr rurau. Totun, es diferéncias entre Naut Aran e Mijaran, non son a grani trèts guaire subergessentes, quan parlam des municipis mès ben comunicadi (Institut Cartografic de Catalonha, 1994).

Observant es grafics segons es donades qu'auem recuelhut ena bibliografia (Novell, 2019) utilizada, podem extrèir-ne diuèrses conclusions (Caisha d'Estauvis de Catalonha, 1982):

- Miei Aran e sustot eth pòble de Vielha, ei era zòna dera val qu'a patit un increment demografic mès significatiu enes darrèri cent ans.
- En darrèr sègle, s'a invertit era tendéncia en qu'era concentracion dera màger part dera poblacion se plaçaue en Baish Aran. Eth Tunèl de Vielha a cambiat eth plaçament des sòns abitants en territòri, en tot hèr qu'era poblacion deth caplòc d'Aran passèsse d'èster ua des ciutats mès poblades (amassa damb Bossòst e Canejan), a èster era mès poblada damb diferéncia (en tot despassar es 3.500 abitants). Aguest procès se ve clarament enes recensaments poblacionaus, ja qu'es recensaments de 1787, 1860 e 1940 hèr a apreciar ua tendéncia creishenta ara concentracion des aranesi en terçon de Quate Lòcs, mentre qu'aguest fenomèn finalize ena comparacion des donades des abitants entre 1940 e 2019.
- Es espòrts d'esquí an incrementat era aflluéncia de residents autant en Vielha e es sòns pòbles vesins (Betren e Gausac), coma en Naut Aran. Eth nombre de residents en sexterçon de Pujòlo a agranit a compdar deth nau emplaçament de Baqueira-Beret.

- Eth sexterçon de Quate Lòcs, de tempsi ancians, auie estat era zòna mès poblada dera val, pes condicions climatologiques mès doces qu'a tostemp presentat era zòna de mens nautor deth territòri, ath delà d'uns auantatges laboraus justificadi pera proximitat damb França. Totun, aguest ei un territòri vulnerable; ei de facil accés des de Pònt de Rei e eth Portilhon, mès demore deperent deth contrast que i pogue auer entre païsi.
- Es zònes entermieges des sexterçons d'Arties e Garòs, Marcatosa e Lairissa, son es zònes mens poblades dera demarcacion. Begós (18 ab.), Benós (24 ab.), Arró (32 ab.), Betlan (35 ab.) e Montcorbau (21 ab.) son es pòbles mès susceptibles ara despoblacion complèta. Aguesti pòbles non gaudissen de cap de factor d'atraccion toristica. Tant en Vilamòs (a on i trobam Çò de Joanchiquet) coma Arròs (a on i a era sedença protocolària deth Conselh Generau d'Aran e eth pròpri Archiu d'Aran) o coma Unha (Musèu dera Nhèu), s'i a sabut profiter bastisses patrimoniaus entà atrèir personas en madeish pòble e hèr-lo mès transitat ena vida vidanta e, ath delà, atirar er interès pes cases deth pòble e hèr a conéisher es estructures edilitàries tradicionaus. Pensam qu'en cas d'atribuïr ua foncion d'usatge public en pòbles en perilh de despoblar-se definitivament, poiriem favorir era arribada de nau vilatans en pòble.
- Eth comportament des pòbles de Betren e Gausac aubedís a ua foncion periferica dera capitalitat de Vielha, ja qu'en èster es dus pòbles mès apròp deth caplòc ne formen un contunhat urban. Er acòrd entre territòris e abitants s'enquadraue ena signatura de concòrdies e patzeries. Temps enlà, es concòrdies èren pactes que regulauen era gestion e aprofitament des peisheus, bòsqi e aigües en terrens limitròfs entre dues o mès comunautats. Ath long deth sègle XVI, se hège enfasi enes delimitacions geografiques, mentre qu'enes sègles XVII e XVIII se remercauen es normes que calie complir entar aprofitament collectiu e es limitacions d'usatges des vesins. Es patzeries èren tractats entre territòris jos era legislacion de diferents sobirans e tractauen tèmes comerciaus e bellics en ua dimension

politica. Es patzeries permetien era continuïtat deth comèrç ath delà des conflictes territoriaus.

Es dimensions dera propietat en Aran sòlen èster mejanes; segontes Solé e Sabarís, era grana propietat non existie en un temps preterit en aquest territòri, ja qu'era estenuda d'aguestes propietats mejanes non despassaue mieja dotzea de jornaus de secan. Maugrat poder arribar ad aguestes dimensions mejanes e aparentament mès acomodades, eth besonh d'ua migracion estacionau ère present en aguestes cases mès riques, auent en compde qu'era crompa-venda de bestiar ère era activitat mès predada, mès non era possession de granes estenudes de tèrres.

Normaument es parets des cases d'Aran son enguishedes, perbocades e pintades. Hè sègles era casa qu'ère pintada indicaue ua posicion social subergessenta, ath contrari de çò que signifie ena actualitat, en tot qu'es cases de pèira vista se considerauen cases praubes. Es tecnicas mès usuas èren eth perbocat, eth pintat sus pèira, eth pintat sus eth perbocat, bastiments de pèira e perbocades posteriores dispausades en lòcs diferenti dera façada. Es cases d'ua posicion social mès baisha, soent se perbocauen damb sable e caudea, o tanben se pintauen sus era pèira (colors palha, blanc trincat, òcre o saumon) o diboishi en diuèrsi lòcs dera façada, ja siguesse figures geometriques, colors, motius vegetaus o elements arquitectonics a on corresponerie que i siguessen. Es colors mès utilizadi èren blanc, blu, vermelh, auriò, saumon e gris. Es colors clars solien èster tengudi coma hons mentre que damb es colors escuros pintauen es detalhs. A compdar dera façada s'enviaue ua imatge ara rèsta dera comunautat locau. Ua façada que non s'adaptèsse ara posicion social ère simbèu de descenuda de categoria. Es murs hèti damb pèira e especiaument damb colones de pèira indicauen era voluntat de màger permanéncia en lòc a on se plaçaue era bastissa.

Bères inscripcions ena casa indicauen eth nòm deth constructor o deth motiu dera pròpria casa, un escut o simbèu que l'identifiquèsse e ua data (bastiment o reforma). Normaument, aguestes inscripcions son

dispausades en lumedan superior dera pòrta e mens freqüentament enes hièstres. Tanben s'i podien inclúdir elements protectors coma ua crotz, branques de laurèr o era imatge de bèth sant. Aguesti elements simbolicos auien era mission d'esforiar tot mau entà qu'atau non podesse entrar laguens dera casa. Complien donques era mission d'espaurir es elements negatius que podessen arribar. Eth losat se trobaue enquiath sègle passat, mès soent, enes cases d'ua màger posicion economica, pr'amor que presenten mès durabilitat e mendre perilh de hèr-se-i horats. Per contra, presente er inconvenient deth sòn naut còst, tant peth sòn materiau coma peth besonh de recórrer a especialistes entath sòn bastiment.

Fondamentaument, eth bastiment d'un losat se forme damb tirants de husta, era taula que curbís eth tet e es lòses. Es tirants se hèn damb herèisho, ceridèr e casse, son mès resistenti que d'auti arbes. Es lòses dera Val d'Aran s'obtenhuen en Varradòs (Arròs), Es Bòrdes o Bausen, losères de propietat comunau que s'arrendauen a un particular que les espleitau. Actuaument era màger part des lòses d'Aran provien de Galícia.

ARQUITECTURA

Er autor de Montailou (Arieja) Le Roy Ladurie definie era paraula "casa" coma centre ath viatge afectiu, carnau, residenciau e patrimoni, en tot hèr referéncia as dimensions arquitectoniques, demografiques, economicas, socials e simbolicas, qu'indique eth significat d'aguesta paraula (Sanllehy, 2011). Ua casa hè referéncia a:

- Un enseme de personas (familha).
- Ua espleita agricòla e pagesa.
- Un auviatge materiau: bastisses, tèrres, bestiar, drets d'accès a bens comunaus.
- Un auviatge simbolic: nòm, istòria familhau, prestigi e hilat de relacions.
- Un abitatge.
- Unitat social integrada en pòble.

Atau donques, en partir d'aguesti punts definidi podem compréner qu'era definicion de casa, coma la comprenem aué en dia, non correspon exactament ara madeisha definicion que tradicionalment s'a dat as abitatge. Eth poder dera casa laguens deth pòble venguie determinat pera pression qu'aguesta podie hèr des airaus comunaus, pression que venguie soent determinada peth nombre de prats qu'auie, çò que volie díder que possedie fòrça caps de bestiar. Ath delà, era norma vetaue era comercializacion de huelhes, èrbes, troncs de husta, lenha e fruts deth bòsc, çò qu'implicau un esfòrç dera pròpria casa entar escauhament dera casa e era recuelhuda d'aliments.

Cau díder qu'es dimensions des bastisses auxiliars, ja siguen palhèrs, bòrdes, corraus e magasèms, indicaue era capacitat productiva de cadua des familhes, un exemple de casa damb un nombre important de bastisses annèxes ei Çò de Joanchiquet, parlam donc d'ua casa fòrta deth pòble de Vilamòs. Çò de Joanchiquet ei er exemple mès representatiu d'ua casa tradicionau aranesa que demore encara aué, aguest bastiment mos transpòrte aué ara forma de vida d'Aran des darrèrs sègles, en tot cercar dera forma mès fidèu era representacion arquitectonica der auviatge tradicionau aranés.

Segontes eth diccionari d'aranés publicat en noveme de 2019 un auviatge signifie patrimoní, e se definís coma eth conjunt de propietats restacades a ua casa, ua família o ua entitat. Ath delà des conjunts arquitectonics tradicionaus aranesi, volem hèr mencion as trèts arquitectonics distintius deth territòri, en tot citar es façades de pèira vista e es cubèrtes de pissarra caracteristiques que, actuaument, an prenut part laguens eth paisatge aranés. Era pèira a deishat d'emplegar-se entà bastir es bastisses que responen ad aguest nau modèl d'edificacions, definit damb eth nòm de "cases neoaraneses". Era pèira ei, mès lèu, emplegada coma materiau constructiu entà bastir-ne es parets, damb un objectiu basicament estetic que recurbís era cara exteriora des murs. Era façada de pèira ei considerada mès rustica, autoctòna e autentica qu'ua de perbocada e pintada. Aguesta forma d'enténer era arquitectura tradicionau autoctòna a hèt que fòrça

edificacions cerquèssen deishar ara vista era pèira des murs. Maugrat tot, cau insistir qu'aguest nau estil arquitectonic non ei er estil arquitectonic tradicionau d'Aran, senon qu'ei frut des naues circumstàncies socials. Contràriament ad açò que poiriam pensar a priòri, es parets des cases tradicionaus araneses non an estat jamès bastides damb pèira vista, senon que s'an acabat damb un perbocat e pintura; mès pr'amor deth contèxte d'usatge deth territòri, s'an implantat d'ua manèra inesperada, fòrça conjunts de bastiments que hèn evidenta aguesta dicotomia urbanistica e arquitectonica de qu'ei scenari era Val d'Aran.

Es cases tradicionaus, nomentades auviatges ena varianta aranesa der occitan-gascon, èren eth maxímu representant dera forma de vida deth país de dempús tempsi luenhencs, e encara aué ne demoren trèts que mòstren aguest eretatge culturau. Es societats casalères èren aqueres familhes que se regien pera lei der ereu e que donc, possedien un auviatge subergessent qu'ère important que se transmetesse as següentes generacions. Es capitols matrimoniaus e eth testament èren es documents mès importants dera epòca entà auer assegurat eth futur d'aqueri que viuien enes auviatges, e devien testimonis de prumèra man d'un passat rurau deth país. Era lei der ereu unenc existic tant en Galícia, en País Basc, coma en part de Navarra, Cantàbria, Astúries, nòrd d'Aragon e era màger part de Catalonha (damb era excepcion des tèrres der Ebre), peth hèt de tractar-se des prumèrs territòris cristians abans que non s'implantèssen d'auetes formes d'estructuracion socioeconomica ena peninsula Iberica.

Es ideaus nacionaus se basen en recuelh des tradicions que se plaçauen enes testimonis deth passat que demorauen en madeish territòri, coma per exemple era casa pairau, eth dòt e toti es moments e escritures que hègen possible era transmission d'aguesti bens personaus: eth maridatge, era redaccion deth testament, era mòrt der ereu. Es auviatges aranesi, donc, hègen a apreciar era vida familhau en comun; plan ath contrari, era societat actuau, basada en d'auetes corrents de pensament mès associades ath capitalisme, es drets deth

ciutadan e eth liberalisme, que prèmie era independéncia der individu en un apartament de redusides dimensions, decorat coma scenari dera vida interiora e mentalitat dera persona. Existissen auantatges e inconvenients en aguest cambi social; d'ua part, er individu suenhe era sua trajectòria personau coma prioritat ena vida; dera auta, fòrça viatges apareishen efèctes psicologics e socials associadi ara excessiva solitud e sentiment de fracàs personau en non obtier aquerò qu'er individu engüege. Encara que comprenem damb exactitud tot aquerò qu'entornege aguest cambi ena societat, mos calerie hèr balanç e considerar es valors qu'era vida familiara de tostemp pogue aportar ar actuau modus vivendi recentament devengut.

Era lei der unic ereu s'implantèc damb er aveniment deth feudalisme, modèu estructurau dera Edat Mejana damb un màxim exponent representat per emperaire Carlemanh. Aquesta estructura ère fòrça foncionau e segura ena transmission dera riquesa deth país. En aguest paradigma, es rebrembes d'eretatge familiar èren fòrça importants e valorables, a part de balhar sens ara vida d'aqueri que viuien en un auviatge, basat ena representacion dera família, tant era presenta coma era passada ja non viua. Damb era pèrta dera riquesa transmetuda de dempús tanti sègles, de generacion en generacion deth temps dera Edat Mejana enquia miejan deth sègle XX, s'a vist que toti es objèctes de valor se considèren coma simpla quincalheria entà des·hèir-se'n, substituïda de manèra leugèra e remplaçada pera societat de consumisme e es oportunitats globaus que hèn a desbrembar era casa familiar en detriment des beneficis economics.

De ua auta part, aguest amàs de leis acornerèc eth papèr dera hemna e es hilhs cabalèrs, ath delà dera pèrta dera libertat dera pagesia. Eth resultat siguec qu'es pagesi se convertissen en sèrvs. Aquesta estructura rigida que governaue es montanhes de dempús era arribada deth feudalisme entrèc en crisi damb es conflictes originadi peth creishement demografic en tèrres pirenenques entre es sègles XVI, XVII e XVIII, en tot dar pas a d'auti sistèmes d'organizacion jos uns auti ideaus. En temps medievau, era societat s'estructuraue en

famílies troncaus o cases, non pas en persones o abitants, coma n'ei ena societat actuala e era libertat personala non ère exercida se non ère refortilhada peth tronc familiar e eth cap de casa.

Eth maridatge d'un ereu damb ua pobilha s'evitavae per toti es mejans, ja qu'era consequéncia d'aguest ligam ère era pèrta d'ua casa, e podie hèr a perilhar era estabilitat economica deth territòri e tot eth hilat estructurau associat ada era.

Er auviatge ère transmetut as següentes generacions pera lei der ereu e cadun d'eri ère ua cellula laguens un teishut economic, sociu e laborau. Era societat estructurada naturalment d'ua forma jerarquica testimoniaue ua societat classista, a on er aspècte dera casa ère era manifestacion publica deth caractèr des famílies que demorauen en cadua d'eres, e donc, que calie entretenir-la.

Eth teishut socioterritorià associat ara preséncia der auviatge ei unicament aranés, en tot qu'ena rèsta de Catalonha s'a estructurat tradicionalment en masi. Maugrat era semblança que pogue auer eth mas e er auviatge, toti dus s'estructuren en porcions de tèrra damb ua valor simbòlica pro significativa, andus mantien uns trèts diferenciaus, que depenen des factors contextuaus. Totun, era Val d'Aran ei definida per ues caracteristiques fisiques e culturaus diferenciades dera rèsta de Catalonha. Es masi son estructures que possedissen vasti territòris de coitius e èren administrades per ua estructura edilicia nomenada masia; per contra, er auviatge ei un exemple ara adaptacion deth miei físic e climatologic en Aran e era sua estructuracion ath torn d'un pati centrau, en açò mos rebrembe ara basa dera arquitectura des abitadges romans (domus) e grècs (oikos).

Se pòt avalorar er auviatge de desparières manèras; des d'un auviatge materiau, que serie format peth conjunt de tèrras e bastiments; un auviatge foncionau, qu'acuelh ua família ath sòn laguens; e un auviatge simbòlic, que se presente en sòn entorn damb un nòm, ua posicion sociu e ei transmetut de generacion en generacion de manèra intègra (manifestat ena lei der ereu). Er auviatge ei donc, des elements identificatius mès importants entà un individu que viu ena

Val d'Aran, çò qu'autrege un sens d'apertenéncia der individu ath territòri. De sègles endarrèr e deth rebrembre condat de generacion en generacion, un aranés non s'identificauè damb eth nòm deth carrèr a on viuie, senon qu'ac hège damb eth nòm dera casa a on viuie.

Er auviatge donc, ei era unitat estructurau mès ponina, ath temps qu'eth Conselh Generau e eth Conselh deth Terçon ei eth format per amàs d'auviatges. I trobam variacions e diuersitat de reïvindicacions, ja sigue en terçons, sexterçons, municipis o pòbles, es quaus son subjèctes a variacions demografiques determinades peth moment istoric en quau mos trobam (Roigé, 1997).

Es auviatges presenten uns usatges. Era realitat e er usatge der auviatge non càmbie ath viatge qu'eth territòri, mès que demore inalterable damb eth pas des sègles, simbèu d'ua epòca que cau auer presenta. Totun, i pòt auer cèrtes modificacions. Per exemple, es techniques constructives des cases representen uns factors hijuts enes societats. Ena fisonomia des cases non sonque se reflèxe era voluntat des amos, senon era des organs de govèrn que mèrquen es normes constructives, cambiadisses en tot depéner dera epòca en qué mos trapam. Damb era entenuda des amos e eth govèrn der encastre temporau corresponent, mès d'ua manèra rigida e organizada, nèish eth concèpte dera arquitectura tradicionau. Entà definir era istòria dera casa, calerà identificar es materiaus, es quaus mos apòrten informacion sus es relacions comerciaus existents en moment dera neishença o remodelacion dera casa. Es cases agranides o remodelades hègen a figurar fòrça soent era data ena que s'auien hèt es apareaments en tot escriuer-la ena façada dera casa. Era familha que viuie en auviatge auie present es sòns dauancèrs, damb es sòns merits e vertuts e aguest ère un motiu entà èster capinaut deth passat que les venguie dat.

Per norma generau, consideram qu'un bastiment hè part d'un auviatge tradicionau quan date d'un temps anterior as ans 1960-70 deth sègle XX, pr'amor qu'es bastisses mès ben bastides dera epòca son es auviatges. Era conservacion d'aguestes estructures tradicionaus ei ua

matèria pendent ena Val d'Aran, e ne serà tostemp damb eth déuer de hèr a conéisher es arraitzes socioeconomiques d'Aran. Es airines practiques e es mecanismes juridics des quaus dispòse eth territòri entà favorir ara continuïtat deth paisatge deth país son clarament milhorables. Er increment dera superfícia urbanizada en Aran ei destacable de dempús es ans 1960-70, damb un nuclèu centrau en Vielha. Era menaça deth trincament laguens der equilibri paisatgistic d'Aran ei ua preocupacion des abitants deth territòri, pr'amor dera hònt de riquesa que represente aué eth sector deth bastiment d'immòbles entar estat. Er auviatge arquitectonic ei emblema, consciéncia e coneishença de toti aqueri qu'avaloren era vida sociau d'Aran.

Un aute bastiment tradicionau d'Aran, son es bòrdes e es bordaus. Es bordaus se pòden localizar tant ena madeisha poblacion coma ena periferia e ena part nauta dera montanha, sustot enes prats de dalhatge; mentre qu'es bòrdes se tròben annèxes ar auviatge o casa laguens des pòbles aranesi.

Des bòrdes e es bordaus, a compdar dera definicion deth dictionari se'n servien sustot en ostiu. Eth bestiar preferit acostumauen a èster es animaus de carga o de trabalh, coma es somèrs o es mules. De ua auta part, es animaus entath consum domètge auien un papèr considerable, contribuïnt ath consum alimentari quòtidian, basicament ric en carn animau: pòrcs, garies, conilhs, anhèths e crabòts. Des vaques, crabes e oelhes n'obtiegen era lèit entà produsir hormatges; des deth temps des romans siguec apreciat eth *Caesi Tolosanae* (hormatge de lèit crua de vaca), que siguec un tipe de hormatge fòrça apreciat en Empèri Roman. Era quantitat de caps de bestiar per casa siguec un element cambiant ath long dera istòria, e ne podem definir epòques de màger o mendre prosperitat. Hèts subergessents dera istoriografia son era arribada d'epidèmies qu'assetjauen ara vida deth bestiar; ei ben documentada era malautia que hec a morir totes es vaques dera vila de Gessa en transcors der an 1877. Era mòrt deth bestiar ère ua terribla menaça entara vida deth país.

Calerie rebrembar ena composicion der auviatge era existéncia d'espacis destinadi a salvar airines coma arairs, pleteres, pales, horques, dalhes e destraus, o tanben utisi entà cardar era lan, hilar, tricotar o téisher, coma es telèrs o eth trabalh dera husta o dera bastenda.

Actuaument, era adesion a ua casa enes abitants dera Val d'Aran contunhe d'èster un element distintiu de cada individu, qu'aubedís a ua identificacion istorica. Ua casa ena Val d'Aran ei formada peth conjunt d'un lotjament/abitatge, ues tèrres e ua reputacion social, e era casa aranesa conforme era principau unitat de produccion e de consum, sense desbrembar era economia estructurada a nivèu deth país. Ath delà, es cases que se dediquen ara criança deth bestiar an, ues bòrdes, es animaus, ues airines, ua fòrça de trabalh e un cèrt nombre de drets comunaus.

Es bastiments son es elements centraus dera casa, que conformen un auviatge. Ad açò cau híger es uarts e eth vergèr, que provedien ara familha d'ortalécies e frutes respectivament. Un exemple d'auviatge ei Çò de Cabdèth, plaçat ena vila de Bossòst, deth quau mo'n informen es hònts der an 1823. Aguest auviatge ère compausat per ua casa o abitatge, ua bòrda tocanta ad aguesta, dues bòrdes aluenhades dera casa mèns en madeish pòble e ua bordeta en un espaci barrat damb parets. Ath delà, includie laguens des sues tèrres dètz parcèlles tath coitiu (damb un totau de 127 galins en 1,21 ectares.) e sies prats (damb un totau de 33 jornaus de dalhatge).

En non poder disposar d'ues cuelhetes o recuelhudes fruticòles prominentes o en bèri casi lèu inexistentes, era unica via de provediment alimentari se resumie en consum de carn animau, tant dera caça d'animaus sauvatges coma d'aucir es animaus domètges.

Era economia aranesa a estat ath long dera istòria, basada ena autosubsisténcia, auent en compde era limitacion dera agricultura a conseqüéncia des fenomèns climatics tipics dera Nauta Montanha. Fòrça periòdes istorics se caracterizen pera escassetat alimentària. Es

condicions de vida son fòrça dures sustot en iuèrn; es coitius, es arbes e arbilhons caracteristics de climes cauds son impossibles de hèr créisher ena val, maugrat qu'auem constància toponimica deth coitiu dera vinha en Les. D'auti arbes coma es olivèrs non i an estat jamès. Pera madeisha rason, eth horment non siguec jamès abondi ena alimentacion des ancians aranesi. Era preocupacion pera escassetat des cuelhudes en aguesta demarcacion istorica siguec constanta e, en cas de non poder assumir es demanes de provediment, calie cercar de contunh era forma d'importar aqueri aliments qu'èren de besonh.

Era situacion deth país ère donques, fòrça viatges, angoishanta. D'aquiu eth besonh de dedicar-se ara cria e recria deth bestiar. Alavetz, es cases araneses auien de disposar de grani espacis destinadi ara cria de bestiar de carga (shivaus, mules e somèrs), es animaus de cria e recria (oelhes, vaques e crabes) e es animaus de consum domètge (garies, lits, pòrcs e conilhs). Eth palhèr ère er espaci der auviatge a on s'emmagazinaue tot eth materiau destinat ath neuriment animau; aguest espaci auie de besonh ues dimensions considerables e, generaument, ère plaçat en estatge mès naut dera bòrda.

Es nomentades cases neoaraneses son aqueres edificacions que s'an bastit per tot eth territòri damb era finalitat d'imitar es cases tradicionaus, mès en tot cercar ua forma abitabla damb comoditats e atractiua as uelhs deth visitant, per exemple en tot deishar es esquis ena bòrda. En er aute extrèm d'aguesta consideracion objectiva, podem híger qu'aguesta forma naua de bastiment apròpe es paratges idillics entre montanhes a un nombre fòrça gran de ciutadania urbana, era quau coabite damb era poblacion autoctòna dera zòna. Damb paraules d'Eric Hobsbawm, açò serie era "tradicion inventada". Aguesta forma de bastiment acompanhe era revolucion demografica associada as centraus idroelectricques implantades enes Pirenèus en sègle XX, coma tanben a d'auti fenomèns coma er excursionisme e era practica d'espòrts de montanha.

En aguest moment de descubèrta de nauï paratges entre montanhes apareishen es chalets naucentistes en diuèrsi punts concrets des Pirenèus, ua arquitectura culta e d'autor que se calèc en territòris que jamès l'auien vista manifestada.

Eth regionalisme arquitectonic siguec un estil estenut per Euròpa entre 1914 e 1950 que cercaue un estil arquitectonic tradicionau que coessionèsse damb eth paisatge der entorn. Aquerò que cercauen es adèptes ath regionalisme arquitectonic ère eth "genius loci", ei a díder, es caracteristiques climatologiques e edafiques qu'aportauen un caractèr concret ara region, qu'associaue ua arquitectura consonanta ath madeish paisatge caracteristic.

Era forma coma se cercaue era arquitectura idonèa ar endret que procedie e sajar de conformar ua arquitectura tradicionau, tanben aucupèc as teorics der airau montanhós des Alps. Er airau aupin siguec espleitat per excursionisme e es espòrts d'iuèrn pes classes benestantes de tota Euròpa. Aguest fenomèn auec ua grana relevància en païsi coma Soïssa, e en bèri enclavaments des Pirenèus, se proporcionèc era imatge especulara jos eth nòm dera "Soïssa catalana" o era "Soïssa espanhòla" coma atractiu dera Val d'Aran. Era confederacion elvetica siguec fòrça viatges un referent entà ua bona part des arquitectes pirenencs. Eth chalet bastit per Josep M. Ros e Vila, arquitecte e aquarellista, entath doctor Carreras ena Molina en transcors des ans 1930, son grani simbèus dera influéncia elvetica ena arquitectura pirenenca catalana. D'autes imitacions aupines les trobam en estacions de tren dera linha Barcelona-Vic-Ripoll-Puigcerdà-La Tor de Querol, destacant es lucanes o mansardes des sòns tets. Ena estacion de Puigcerdà s'i combinèn detalhs pròpris classicistes, coma per exemple es contorns des dubertures, eth tet cubèrt entrecrotzat de lòsa e acabat damb forma de bèc de passerat.

Josep Danés, important arquitecte de refugis de montanha d'estil naucentista, projectèc bastisses tant admirades coma eth refugi Cèsar August Torras, en Prat d'Aguiló (1924), eth chalet dera Molina (1925)

e eth chalet deth Pòrt dera Bonaigua (1929), aguest darrèr gràcies ara *Sociedad Productora de Fuerzas Motrices*.

En refugi deth Pòrt dera Bonaigua s'empleguèc paredat e carreus de granit, influenciat pes engenhaires des centraus idroelectricques. Aguest refugi s'auie projectat iniciaument entàs guardians e engenhaires dera *Sociedad Productora de Fuerzas Motrices*, inspirada ena arquitectura aranesa, sustot damb eth tet de lòsa de quate aiguapenents damb prononciades penents e es lucanes associades. Era imitacion des campanaus des glèises araneses se destaque ena cantoada mès vistosa deth refugi.

Ena Val d'Aran, cau destacar bastisses patrimoniaus coma era Caisha d'Estauvis dera vila de Les, projectada en 1958 per arquitecte Pericas, coma exemple de transicion entre era arquitectura regionalista entà un lenguatge mès modèrn. Aguesta presente trèts racionalistes e era depurada façada perbocada e pintada de blanc damb pògui retòcs de pèira de barrina ena part baisha dera bastissa, que son remplaçadi per d'auti retòcs de husta ena sua part nauta.

Ua auta bastissa subergessenta dera arquitectura naucentista de postguèrra dera Val d'Aran, ei era Caisha d'Estauvis plaçada en centre de Vielha, bastida en 1948. Iniciaument, ath delà d'èster era sedença deth banc, s'i dedicaue un espaci entar abitatge deth director e eth personau dera entitat, atau coma un espaci destinat ara biblioteca publica. Era bastissa de Les dispause d'ua tor ostentosa. Er objectiu de dispausar de bastisses tan valuoses entara entitat que i demoraue demostraue ua intencion de longa permanéncia enes parçans pirenençs. Eth portic d'entrada ena bastissa dera Caisha d'Estauvis en caplòc d'Aran, tiege en compde era freqüència tamb era quau era nhèu podie aparéisher, mentre qu'es parets exteriores de granit dauen a compréner er interès qu'era bastissa armonisèsse damb er entorn paisatgistic.

D'auti elements patrimoniaus deth territòri son intestats en interior des cases tradicionaus, eth besonh de gaudir d'ua significativa autosufisença en cada casa ei un des factors que permetie qu'es

famílies que i viuien i podessen prosperar. Es aranesi auien de besonh fòrça freqüentament un horn de pan (Montoya, 2016), eth quau se trobaue adorsat a cadua des cases. En cas que parlèssem de cases umils, poiríem trobar un horn entà dues o tres cases.

Atau madeish, es mòles de gran, es ressècs de husta e es telèrs, èren espacis comuns e compartidi pes abitants d'Aran e soent n'auien de menestèr. De horn de pan, toti es abitants ne dispausauen de manèra liura. Ena rèsta de Catalonha er usatge deth horn ère subjècte ath crubament des impòsti, mentre qu'ena Val d'Aran siguec tostemp exempt de pagament.

Non sonque eth dessenh arquitectonic dera casa aranesa mèrque era forma e era estructura extèrna d'aguesta; senon que i a cèrta trèta social e culturaus que prenen ua importància decisiva ena creacion d'ua casa tradicionau aranesa: quauqui d'aguesti trèts distintius pòden èster es relèus encastradi enes parets, coma element protector; eth materiau damb que son compausades es pòrtes e es hièstres (pèira o husta), qu'indiquen eth grad de poder e/o riquesa laguens deth pòble, e es inscripcions des parets dera casa, damb significat que podem arribar a deschifrar.

D'alti elements que definissen clarament aquesta tipologia de cases son eth larèr, en forma de humenèja e huec en tèrra. Eth larèr ei un element indispensable entà lutar contra es baishes temperatures que caracterizen eth clima atlantic de nauta montanha. Es diferents tipus de hièstres e es balcones des cases araneses son emplegadi ena màger part des casi entà shugar era ròba e es productes agricòles, donques, de tostemp se cerquèc era orientacion des balcones e hièstres de grans dimensions ena part mès solelhada dera casa.

Es façades enes cases tradicionaus araneses son quate: dues goteraus e dues penaus. Era forma dera façada goterau ei tostemp rectangulara e delimitada per cantoades e horats en tet. Existís un besonh de hèr tets resistenti ath pes dera nhèu e véncer es dificultats dera fòrta arribentor des pòbles. Eth dret consuetudinari aranés mèrque d'amplada 35,7 cms. entà deishar entre casa e casa, deishant un corredor que transcor

entre es dues cases, nomenat *carís* o *goter*. Es façades goteraus se placen generaument parallèles as corbes de nivèu e en aquest cas se tendís a profitar es façades qu'an mèns ores de solei.

Eth penau ei era paret laterau dera casa aranesa, culminada peth penalèr. Eth penalèr ei eth cimalh dera façada penau en forma de dus gradons coïncidents ena part mèns anautida deth tet. I a diuèrses variantes arquitectoniques de penaus: en prumèr lòc, parlam d'un tresaigues quan i a un tresau tet. En dusau lòc, eth quiboish se compause per ua soleta pala ena part mèns nauta deth penalèr. En cas deth quiboish, lo podem trobar tant en façades damb penalèr coma en façades damb balcon. Era impression en veir un quiboish ei d'un penalèr escapoat o un tet sense puncha. A grani trèts, es penaus pòden auer penalèrs, un balcon o un tet acabat en puncha o quiboish.

Com auem comentat, cada penau varie damb eth sòn relèu, eth sòn urbanisme, era disposicion des bastisses vesies, era orientacion envèrs un punt cardinau determinat, eth materiau dera cubèrta e era preséncia dera humenèja. Era preséncia de penalèrs ena bastissa pòt mercar era existéncia d'un tet de palha, tet qu'ère hèt damb esquèrris de blat e que calie auer fòrça suenh ara ora de mantier, ja que cada an calie renauir-ne era palha. Totun, era composicion des tets de palha solie èster era causa des freqüents huecs que patie era val. De hèt, un cambi destacable que viuèc Aran des d'un punt de vista constructiu siguec er abandonament definitiu des tets de palha entà bastir-les, toti eri, de lòsa; actuaument, eth bastiment de tets de palha ei proïbit. Existís eth besonh d'un fòrt aclinament deth tet entara evacuacion rapida dera aigua e era nhèu, tamb er obejctiu d'evitar en-honsaments o infiltracions. Generaument, era auçada deth tet s'apròpe ara mitat dera sua amplada, damb ua inclinacion remercable.

Es penalèrs an era foncion d'acabar eth plan inclinat deth bastiment, ath delà de perméter er accés tath tet e humenèges entà possibles apartaments e separar a mòde de bracahuec es cases.

Es principaus materiaus tengudi entath bastiment des façades son era pèira e era husta, recorsi naturaus presents eth tota era val,

excepcionaument eth marbe entath lumedan des pòrtes e es hièstres. Es murs se bastien damb pèires de formes fòrça irregularas, amassades damb un mortèr hèt damb aigua e tèrra arguitlosa extrèta de bèri lòcs destacats. Es murs sòlen èster fòrça amples (entre 50 e 100 cms.), entà arténher ua consisténcia e tanben un isolament termic. Es plafons o pisi d'ua bastissa an un celh considerable e son montadi sus un camarat de travets damb taula clauada ath dessús. Es cantoades son hètes damb pèires trabalhades, irregularas o non. Es pèires se plaçauen en foncion dera sua mesura, en tot plaçar es mèns granes ena part mèns baisha dera bastissa. Dilhèu, es cantoades s'adaptauen ath pas des animaues peth carrèr.

Es murs èren bastits per miei de bastides, uns estatges cluadi perpendicularament ena madeisha paret deth mur. Es horats der enclauament d'aguesti estatges de husta encara an deishat emprenta enes parets de pèira des abitatges de fòrça bastisses.

Era aparicion d'esmalts permeten pintar dirèctament sus era husta e ua tendéncia a qu'era pòrta presente un contrast damb era façada. Totun i pòden existir diuèrses pòrtes, ja siguen d'accès tath casau o tath corrau, per contra era pòrta d'accès tar abitatge ei tostemp considerada era principau, plaçada normaument en ua des dues parets goteraus, e laguens d'aguestes era mèns favorida climatologicament, preferiblement entath sud o sud-èst.

Es hièstres an tres parts:

- Bastiments des hièstres: sòlen plaçar-se encastrats en mur (dehòra), mèns quan i a un lumedan o es montures verticaues de pèira, alavetz serà plaçat ena part interiora.
- Es contravents deth laguens: son aqueri que se daurissen entà laguens dera cramba e son junhudi as hièstres.
- Es contravents exteriors: plaçadi ena part de dehòra dera hièstra, tanben son junhudi ath bastiment. Dispòsen d'ua espanholeta que permet barrar-les e quan son dubèrti s'assubjectissen tamb un barron de husta.

Es capochines e es lucanes subergessen deth tet e complissen era foncion d'enlumenar era part intèrna deth humarau. Es capochines tendissen a ua forma mèns quarrada e pòden barrar-se damb un o dus contravents, mentre qu'es lucanes son rectangulares e fòrça alongades orinzotalament, e se pòden nomenar tanben *boca de lop*. Era capochina pòt auer dus o tres penents perpendiculars ara pala deth tet, ena part superiora dera dubertura. Ath delà, s'orienten tath solei damb ua localizacion variabla en tet dera casa, que depen des mesures deth humarau. Tanben trobam casi a on eth tet possedís diuersi nivèus de capochines, e en d'alti, quan era casa ei mèns petita, sonque n'auem ua. Mès lèu tostemp son despartides de forma simetrica ath long deth tet. Era boca de lop o lucana, per contra, s'utilize soent quan era insolacion non ei tant intensa, ja que fòrça viatges a ua fin foncionau, per exemple, tara entrada des coloms. Era dubertura pòt regular-se damb ua barra de hèr damb horats.

Es dubertures en tet, coma ja auem dit, hèn a variar era nomenclatura emplegada segontes es sues caracteristiques morfologiques. Ua nomenclatura sorgida fòrça recentament venguec dera man der arquitècte francés François Mansard, qu'elaborèc projèctes restacadi damb es dubertures ena part superiora des abitatges. Mansard auèc en compde eth cambi d'usatge dera part superiora des cases, ja que pòc a pòc, er usatge des humaraus se modifiquèc pr'amor qu'es cases optèren per plaçar-i estances adaptades ara vida modèrna, coma dromitòris, sales entà posar-se o lièger, o sales de jòc. Aguest arquitècte francés arribèc ara conclusion qu'era foncion que complien es naues estances plaçades en tet non podien èster illuminades ne damb capochines, e encara mens damb lucanes; d'aguesta manèra, es mansardes son dubertures pro amples entà garantir un enlumenament plen en humarau des abitatges. Es mansardes son des influéncias mèns significatives enes bastiments neoaranesi, en comparason des auviatges tradicionaus.

Es hièstres orientades tath sud dera casa son es que permeten cauhar era casa es dies mè heireds d'iuèrn, atau donques, son es mè avalorades pes proprietaris; açò mos hè a comprèner perque es dimensions d'aguestes dubertures sòlen èster çò de mè granes possibles entà cauhar er espaci. Es hièstres son mè granes quan son destinades a enlumenar era codina, era sala o eth dromitòri, ja que son espacis fòrça transitadi, mentre que quan son d'un magasèm acostumen a èster quarrades o rectangulares e de mesura redusida. Ua pèça particulara ei eth balcon; era majoria des balcons, atau coma es hièstres mè granes, son orientadi ena direccion que garantis eth màxim d'ores de solei, e son normaument de husta, maugrat qu'a viatges an bèth pilar o barana de pèira. Quan eth balcon ei plaçat en ua façada penau (era localizacion mè comuna), eth balcon aucupe tota era sua amplada, mentre qu'en cas que sigue plaçada en ua façada goterau, rarament compren tota era amplor dera bastissa. Fòrça viatges, er espaci exterior s'emplegue entà secar carrolhes de milhòc.

Es galeries formen ua bastida independenta adorsada a ua des façades dera casa per objectius climatics entà balhar un espaci solelhós e protegir deth heired e era ploja. Aquiu ei a on se shugaue era ròba, se secuen bèri productes agricòles o s'utilizaue era calor deth solei entà hèr-i determinades activitats. De ua auta part, es galeries resultauen utiles entà comunicar era casa damb er estable o bòrda (Roigé, 1997).

- Eth prumèr tipe de galaria comunique es diferents bastides der auviatge.

- Eth dusau tipe de galaria ei de mesures mè redusides qu'eth d'adès. Ei plaçada sus eth portau d'accès tar auviatge. Son soent dubèrtes autath carrèr coma entath corrau.

Un element que non mos cau mespredar des cases araneses tradicionaus ei eth escolament que condusís era aigua enquia dehòra dera codina. Se tracte d'ua pèira encastrada ena paret damb un canau orizontau ath miei, que complie aquest objectiu. Era pèça que compren aquesta pèira e eth escolament se nomena *polader*.

Era charpanta ei er ensem des tirants que configuren eth tet, hèta de husta. Era sabatèra ei plaçada sus es murs deth bastiment. Peth dessús s'i aderissen es caps inferiors des cabirons. Es cabirons junhen era sabatèra e configuren cada pala deth tet, damb eth sòn aclinament envèrs es murs. Es cabirons formen parelhes (ua entà cada pala) e coïncidissen ena bisca, qu'ei plaçada en cimalh deth tet e de forma parallèla as dues sabatèras. Eth comet ei era manèra coma se junhen es cabirons damb es sabatèras e era bisca. Es trauetets son uns tirants dispausadi orizontalament que van de cabiron a cabiron, plaçadi cada dus o cada tres, ath delà de ua auta per dejós deth bèc entà assubjectir era bisca. Es vrentières son parallèles ara sabatèra e son plaçades ath miei de cada pala. Eth tet subergés deth mur dera casa pairau ena majoria des casi en plan orizontau, entà evitar era màger filtracion enes parets dera casa dera ploja e era nhèu.

Eth horn ei un aute element distintiu des cases araneses e fòrça d'eri se distinguissen en exterior peth hèt que subergessen dera façada, en tot formar ua bastenda de forma arredonida o quadrangulara damb ua cubèrta de lòses. Era part intèrna deth horn ei barrada per ua pòrta metallica. Ena grana majoria des casi eth horn non se place enes façades principaus des cases, senon que lo trobam enes segondàries.

Eth horn a de besonh ua humenèja e un pastador, a on s'elabòre eth pan. Era humènèja a estat pendent fòrça sègles era part vedibla dera soleta manèra de cauhar era casa, e ne trobam enquia tres per casa. Normaument an dimensions relativament granes (1 o 1,5 m. per 0,5 o 0,8 m.). Entà evitar qu'era aigua e era nhèu se calen laguens dera humènèja s'i bastís un petit tet ena sua gessuda superiora, mentre que d'auti viatges s'i place un chapèu metallic o ua lòsa-labada de pèira. Lèu tostemp, era humènèja ei plaçada en ua paret dera casa e en ben pògui exemples la trobam en centre d'ua estança.

Eth humarau s'aprofitaue entà foncions diuèrses, sustot coma magasèm. Sonque actuaument s'utilize coma dromitòri, mès non ei era sua foncion tradicionau. I a diuèrses dubertures: era capochina, era boca de lop o lucana e eth cèu dubèrt. A trauès deth bocai deth cèu

dubèrt se pòt accedir tara trapa, en tot trèir era lòsa rectangulara e perméter eth pas d'ua persona; eth cèu dubèrt ère hèt damb zinc.

Era distribucion interiora dera casa tradicionau aranesa solie èster fòrça simpla: ua pòrta centrada ena façada extèrna e mès vedibla dera casa remercaue era simetria dera bastissa, en tot autrejar-li un caractèr solemne per miei d'ua pòrta que fòrça viatges presentaue ua doble batent, ath delà d'uns gradons damb baranes que s'adreçauen tara pòrta, e tanben un espaci ajardinat anterior. En cada costat der èish simetric dera casa i auie ua abitacion, tant se parlam dera planta baisha coma dera prumèra planta. Aguestes granes estances podien èster dividides segontes es besonhs deth lotjament que mantenguesse era casa en un moment determinat dera sua istòria.

Damb era arribada der iuèrn, es temperatures baishauen, tanben laguens de casa, inclús se hège gèu en interior. Entà suportar aguestes condicions tan dificiles, era familia se refugiaue ena codina, qu'ère er espaci mès confortable dera casa, entad açò qu'ei as temperatures, pr'amor dera preséncia d'un larèr, qu'ath delà tanben balhaue ua bona illuminacion ara estança. Dempús dera jornada laborau, era familia s'amassaue ath cant deth huec, inclús damb uns auti vesins. Aguestes amassades son coneishudes damb eth nòm de *cauhades*, s'amiauen a tèrme pendent era vida en comunautat: se codinaue, se minjaue, se hilaue, se jogaue, se pregaue... o cadun des membres sajaue en tot cauhar-se apròp des brases de hèr ua activitat vitau entara vida en familia e en comunautat en tot compartir e comunicar-se. Era codina, per ua auta part, ère un airau reservat as persones mès vielhes dera casa, o as malauts, ja qu'es sues caracteristiques la hègen era mielhor cramba entà passar-i es sers d'iuèrn.

AUVIATGE ARQUITECTONIC E URBANISTIC DE VILES E PÒBLES ARANESI

Definir quini elements se pòden considerar patrimonius ei ua eleccion dificila pera singularitat que presente eth tèrme hargat coma *auviatge culturau*. A priori, poiríem definir coma auviatge culturau

aqueri elements que mantien ua natura basada ena representacion dera cultura d'un territòri, e per tant, eri son hònt deth sòn passat, e donques, era sua istòria. Er auviatge ei er amàs de trèts caracteristics d'un espaci, en tot adméter era sua realitat e es sues contradiccions, e per tant mos presente era sua realitat culturau pròpria.

Er auviatge culturau se materialize de forma espontanèa en territòri, e eth madeish pòt arribar a èster simbèu d'ua epòca e d'un país. Quan parlam der auviatge d'Aran, cau hèr referéncia a totes es epòques e donques realitats qu'an prenut part ena vida deth país. Era istòria ei fòrça ampla e pòt presentar-se de manèra enganhosa as personas que l'aprenen, ja qu'ena màger part des casi, er auviatge ei eth conjunt d'elements tangibles que provien d'ua realitat caracterizada pes istorians contemporanèus. Er èish istoric ei un factor que pren part ena interpretacion des hèts istorics qu'entoren er objècte patrimoniau. En efècte, i a epòques efimères que non hèn part dera istòria qu'entenem actuaument pr'amor dera abséncia d'auviatge relatiu ada eres. D'aguesta manèra, era istòria tostemp ei incompleta e pòt èster ath delà injusta e autrejjar ua sensacion d'excès de possibilitats. Donques ena actualitat, sonque mos trobaram damb era possibilitat de basar-mos en uns paramètres estrictes qu'apòrten ua vision istorica linhau e evolucionista, era quau resulte fòrça viatges biaishada, perque er auviatge que mos arribe enes nòsti dies non ei era totalitat des elements que ludien en tempsi passadi.

Er auviatge arquitectonic, non sonque dera Val d'Aran, senon pertot, a estat objècte d'ua conscienciacion sociala pro recenta laguens dera disciplina urbanistica, de sòrta qu'ena actualitat s'avalore fòrça eth conjunt patrimoniau plaçat en interior des ciutats; en tot èster de hèt, un punt fòrça important que se merquèc entà complir pendent eth sègle XXI era Union Europèa, coma tanben era avaloracion der auviatge coma fortlesa que pren part enes projèctes urbanistics e de cambi d'usatges de bastisses, en camp e ena ciutat. Er auviatge fòrça viatges demore abandonat dempús deth sòn temps de vitau

importància e d'usatge, ja qu'en fòrça casi se tracte d'estructures edilícies de dimensions importants.

Uns exemples d'auviatge abandonat mès non desbrenbat son es *bòcards*, lauadèrs minèrs plaçadi en Bossòst e Pontaut, a on i trabalhauen basicament hemnes, entà netejar e seleccionar eth minerau que baishaue des mines en vagonetes, es quaus trauessauen era val amiant, en descenuda per un cable aèrian, eth materiau de trigatge. Aqueth trabalh ère dur e aucupaue fòrça hemnes en moment qu'aguesta vila de Bossòst ère er assiètament mès abitat dera val. Er auviatge des bòcards consistís en ues enòrmes bastisses que son en via de desaparicion possades peth pas deth temps, e que cada dia ve a quèir es estructures que lo conformen.

Mès er auviatge des viles non sonque ei compausat per megabastisses qu'evocuen a un passat industriau deth país, senon qu'aqueri auviatges qu'exerciren ua foncion principau ena generacion de riquesa economica enes pòbles tanben meriten ua reconeishença, peth besonh de considerar aquestes cases, a on i trobam era istòria mès anciana deth pòble, a viatges des dera fundacion deth madeish (Novell, 2019). Coma didièm, er auviatge culturau des endrets abitats son en via de valorizar-se e d'optar a èster scenari e element clau d'ua transformacion urbanistica clau en Euròpa e Occident, entà èster aquesta ua realitat socioculturau que mèrque ua distincion damb Àsia, eth Mon Arab, Africa o America deth Sud. Atau donques, en Euròpa e Occident ja non se viu dera installacion d'indústries, senon qu'eth sector productiu s'a remplaçat en d'aves zònes, majoritàriament Àsia orientau, a causa deth cambi conjecturau dera societat, a compdar dera globalizacion des ans 1990.

Ja siguen *auviatges* en Aran, coma *masos* en Catalonha, *mayorazgos* en Euskadi e Cantàbria o *cortijos* en Andalosia, aquesti son nòms que designen ua distribucion territoriala caracteristica deth territòri que representen, e toti eri se diferèncien es uns des auti en sòn caractèr juridic e estructurau. Aquesti elements claus laguens deth territòri son classificadi e catalogadi enes madeishi municipis damb eth sòn nòm

mès ancian, ath delà de definir qu'ei çò que se valore d'eth, er art que lo bastís e era sua istòria edilícia e familhau, en tot mercar es donades deth prumèr establiment e es reformes qu'afècten ara estructura.

Aguest procès se base ena acceptacion o recuperacion des elements qu'apòrten autenticitat ar espaci rurau, as pòbles e viles, perque en fòrça escadences serà aguest er element distintiu des pòbles d'un territòri respècte as granes ciutats. Mès, mos cau compréner era natura des nuclèus primigènis de seme constituti des actuaus ciutats, que mos hè a susvelhar damb especiau atencion es centres vila ancians o barris vielhs dera madeisha poblacion, ja sigue en enclavament deth centre politic o religiós deth municipi o en ua entitat territoriau aderida a posteriori ath continu urban de vielh-nau creat damb er enfortiment dera vida urbana a nivèu mondiau. A compdar d'aguesta reflexion mos qüestionam s'es caracteristiques d'ua ciutat encaishen en un entorn pireneic, e donques, resulte dissonant ara estructura tradicionau que se compause en diferenti petiti pòbles, toti eri damb eth sòn caractèr que les hèn unics, mentre qu'era union d'eri enes hilats o eishames culturaus, hèn que s'estructure en unitats administratives fòrça mès granes, coma es terçons o sexterçons laguens deth territòri aranés.

OPORTUNITATS E MENACES LAGUENS DETH TERRITÒRI

Ei deth tot endonviat, pausar ua conscienciacion des persones nauvengudes en Aran que promòigue eth respècte pera tradicion deth territòri: açò hè allusion ar aprendissatge dera lengua, era cordialitat damb eth vesiatge e es airaus forestaus deth territòri e era coneishença des caracteristiques der urbanisme e era arquitectura tradicionau, entà qu'es nauvenguts poguen actuar en conseqüència as normes socials, culturaus en encastre morau, en tot conéisher çò que compòrte demorar en Aran. Aguest hèt, lo calerie divulgar en tot proporcionar tota era informacion as usatgèrs entà actuar liurament, en tot respectar eth territòri.

Era transformacion des darrèri ans en Aran ei destacable e en consonància damb er aveniment e enfortiment des airaus urbans, e damb açò includim eth creishement de Vielha entà Gausac e Betren, en detriment des vals mès aluenhades, er exemple mès clar ei eth dera Val de Toran, eth municipi de Canejan a passat d'èster er endret mès poblat dera val, damb mès de 1000 abitants, a demorar practicament despoblat. Era naua conjectura sociala sembla encaminar-se entara version contrària, çò que hè a pensar ena distribucion mès regulara des abitatge en territòri aranés.

Es pòbles abandonadi o en perill de despoblament son de nau apreciadi e, aguest escrit cerque era anticipacion ath madeish fenomèn. Enes darrèrs cinquanta ans es persones avalorauen es airaus urbans e eth moviment demografic se botgèc en aguest sens. Actuaument percebem er efècte contrari de forma fòrça notabla en estat francés, çò que da esperances deth nau poblament de viles lèu abandonades hè mès de cinquanta ans e qu'an seguit eth procès de descenuda poblacionau. Non cau bastir naues promocions d'abitatge a on ja existissen cases desabitades (Garé, 2021).

De ua auta part, era Val d'Aran ei un territòri susceptible as relacions internacionaus que s'establiessen entre er estat espanhòu e er estat francés, ja qu'eth barrament dera termièra poiririe devier un hèt damb consequéncias malaisides entàs poblants deth territòri aranés. Eth papèr qu'exercís era termièra politica, ei un factor que harie bascular eth territòri de prospèr e beneficiat a decadent e isolat. Es decisions politiquas internacionaus, donques, provòquen ues dinamiques poblacionaus. Es bones relacions internacionaus apòrten un benefici economic, mès tanben mos cau parlar des bones relacions de vesiatge o afraïament politic entre pòbles occitans que compartissen ua madeisha cultura e lengua. Atau, era coesion dera lengua e cultura occitana, demore vulnerable quan eth repòrt entre estats e regions se degrade, mentre que pren fòrça quan es ligams e consciéncia d'aqueri que viuen enes Pirenèus s'enfortís, ja qu'es Pirenèus son un territòri

lingüisticament diuèrs a on i prenen part er occitan, er aragonés, eth basc, eth catalan, eth castelhan e eth francés.

Era Val d'Aran ei un territòri que presente er aspècte de país, dera madeisha forma qu'es vals dera sarrada des Alps. En contèxte elvetic, era orografia des montanhas a agut ua traduccion politica e administrativa en Soïssa jos es toponims pròpris de cadun des cantons federaus, que representen tanben, ues caracteristiques definides deth territòri a on son plaçadi. Es evidéncias d'organs rectoris des vals pirenenques de forma autonòma son reaus ena Edat Mejana e Modèrna enes Pirenèus, actuaument s'an perdut aquestes caracteristiques, damb era excepcion deth Conselh Generau d'Aran e eth Conselh Generau d'Andòrra.

Per contra, era Confederacion Elvetica non a perdut aquestes formes autonòmes d'organizacion de país. Ath delà, totes es sarrades amien as sòns abitants a auer ua consciéncia de "petites republicues", manifestada damb ua consciéncia de cultura e lengua pròpria en cas d'Aran. Aquesta ei donques ua característica típica de territòris de montanha, çò qu'explique era independéncia deth principat de Luxemborg e tanben dera germanofonia en bèri espacis montanhosi dera region bèlga de Valònia (iniciaument francofòna), coma tanben n'ei de manèra extraoficiau er usatge der occitan en Piemont italian. Poirièm híger en cas italian dera cultura e lengua pròpria des vals dera cadia des Dolomites, eth ladin-friülan. Er interès de cada ua des vals montanhoses en Euròpa, tostemp aurà suenh d'immortalizar era cultura e lengua pròpria, pr'amor qu'ei un des tèmes que protegís era macroestructura politica dera Union Europèa. Tanben calerie mentar era lengua lombarda enes cantons elveticos, qu'a estat substituïda actuaument per italian estandard des deth país vesin.

Ei dificil definir ua identitat tàs abitants d'Aran, mèns era màger part des abitants an consciéncia d'èster aranesi. Ath delà d'açò, i aurà persones que se pòden sénter franceses, espanhòles, occitanes o catalanes, o des sòns païsi d'origina, ja qu'er isolament dera Val d'Aran ei ua característica d'aquest país, mèns ath madeish viatge

seguís en tot èster un crotzament de camins entre diuèrses nacionalitats. Es pòbles deth Baish Aran son condicionadi e beneficiadi peth contacte e repòrt damb França e pera region culturau occitana que les connècte damb era Val de Loishon; fòrça baisharanesi se considèren afrancesats. En er aute extrèm dera val, en Naut Aran, i trobam un bon nombre de persones damb desparièrs sentiments d'apertenéncia (catalans, aragonesi, bascs, madridencs...), mès en Naut Aran, aquest sentiment d'apertenéncia presente un caractèr mès estacionau. Vielha eth caplòc, ei eth nuclèu urban mès important a on confluïssen es dus fluxes de visitants dera val.

Pr'amor d'aquesta diuersitat de procedéncias des aranesi, ei de besonh enfortir un sentiment d'apertenéncia globau laguens d'Aran, entà favorir era coesion social en aquest petit país. Atau donques, er occitan ei era lengua que represente tot aquerò pròpri d'Aran, mès es aranesi tanben an de besonh comunicar-se damb ues autes lengües, totes eres d'un tronc romaníc. De hèt, ei deth tot freqüent trobar aranesi que parlen sense cap tipe de problèma quate idiòmes ena sua vida quòtidiana (aranés, catalan, castelhan e francés). Totun, jamès auríem de desbrembar eth passat iberobasc immortalizat enes pòbles aranesi. Era cultura basca (Coromines, 1997) siguec presenta en Aran enquia tempsi propèrs ara feudalizacion, en s. X, totun era informacion sus aquest tèma non ei guaire abondiu.

Er auviatge deth territòri ei un concèpte sus eth quau cau persutar quan valoram er espaci que tractam. Consideram auviatge aqueth amàs de bens naturaus, intrinsècs ath territòri que li autregen ua personalitat unica; mès aquest tipe d'auviatge non ei eth qu'auem trabalhat en aquest projècte, senon qu'auem volut hèr incís ena importància que represente entad aquest espaci, es cases que i trobam, e, en conjunt, er enseu arquitectonic que conforme es paratges aranesi en forma d'auviatge, era casa tradicionau d'Aran.

Es bastisses subergessentes en Aran pòden reünir un caractèr civiu, religiós o residenciau. Ei positiu eth trabalh que s'a realizat en Pirenèu damb er objectiu d'arténher ua mielhor coneishença e conservacion

des bastisses romaniques religioses; aquestes bastisses, principalement glèises e capèles, son amplament coneishudes, en tot actuar coma pòl d'atraccion de fòrça visitants cada sason, qu'admiren era beresa deth sòn art, apareishut entre era Queiguda der Empèri Roman e era Epòca feudau. Eth temps deth romanic a estat definit per bèri istorians anglosaxons, coma G. Barraclough com "era preistòria des pòbles europèus", ua epòca escura, desconeishuda, a on es ciutats e es contactes comerciaus e interpersonaus auien fòrça pòga importància ena vida des persones; en definitiva, era vida amassaue ues caracteristiques semblables as qu'aué identificam coma un espaci rurau. Quauqui sègles dempús, era eclosion dera vida urbana e er enfortiment deth feudalisme a compdar deth sègle XIII, se definic ena istoriografia coma eth periòde dera Plea Edat Mejana. Aquest tèrme siguec encunhat per C. Van de Kieft. Era Plea Edat Mejana deisharà ath marge era creativitat subervenguda en espacis ruraus en forma d'art romanic e daurirà es pòrtes a d'outes formes de manifestacion artistica, plaçades en espacis urbans, en tot manifestar-se damb er art gotic, coma resultat des dinamiques urbanes sorgides sustot entre es sègles XIII e XV.

Era conciliacion entre era tradicion e eth factor dera praxis e era simplicitat en foncionament der engranatge social, se tradusís en ua luta ciutadana fòrça freqüenta rebatuda en urbanisme de totes es epòques. Maugrat qu'era tradicion ei un factor culturau, istoric e relatiu en airau de coneishença, en sègle XXI la consideram un besonh frut dera intellectualitat que tanti viatges demore en dusau tèrme, ja qu'a nivèu social s'autrege grana importància ara economia, ath dialòg social e as ideaus politics.

Es ermites e glèises romaniques son fòrça importantes entà compréner era singularitat deth pòble aranés, mès non ei er unic auviatge que calerie protegir e divulgar-ne era sua coneishença ath mès naut nivèu, damb era hita de dirigir-se entara reconeishença coma Auviatge dera Umanitat. Atau donc, calerie persutar en tot aquerò que prenec part ena vida vidanta deth pòble aranés des de tempsi ancians, çò que

comportarie era avaloracion der auviatge tradicionau, que mos testimònie a traùs dera arquitectura un estil de vida abandonat o reconfigurat damb eth pas des sègles, ua arquitectura totun eredada e que cau adaptar as nauï usatges. Es societats casalères mos deishèren uns auviatges que creauen un concèpte de societat lèu lèu desapareishut, regit per ereu unic. Es auviatges tradicionaus non son es unics bastiments que cau implicar en emparament des bastiments, senon qu'es chalets neoranesi, bastidi ena val des deth sègle XVIII, hèn part d'un element definitivament integrat en encastre deth *skyline* aranés. Maugrat qu'es chalets neoranesi non representen en absolut era societat tradicionaument arraïtzada ena val, cau tier en compte qu'actuaument, toti eri configuren ua part importanta deth paisatge d'Aran, e son eth resultat urbanistic deth fenomèn toristic que garantís eth sector terciari en país.

Es auviatges caracteristics de tempsi anteriors a 1950 son ara demora d'èster consideradi utils aué en dia, a on eth factor practic pren era màger part d'aspèctes dera nòsta vida, en quau passe per deuant era voluntat individuau ara adesion a ua casa, pòble o val, mès qu'auem passat a considerar-mos abitants deth mon. Aquest mon deth que cadun se'n considèra part, luenh d'aqueth entorn mès propèr a nosati, e higem part d'aquerò que non coneishem e dilhèu prenem aqueri endrets que non les coneishem ne dilhèu tanpòc coneisheram jamès.

ANNÈXE 1

COMPARATIVA CASES D'ARAN: ss. XIV-XXI

Era presenta gresilha a coma objectiu eth comptatge deth nombre de cases qu'existien ena Val d'Aran en moment que se'n daten es corresponentes compdabilizacions, en tant qu'auem prenut en prumèr tèrme, es donades mès ancianes, que corresponen ath Fogatge realizat en temps d'Era Querimònia (1313), e en dusau lòc, en tot préner es donades mès actuaus qu'auem des recensaments contemporanèus.

A diferéncia des recensaments qu'enregistren eth nombre d'abitants d'un endret determinat, es fogatges son aqueri documents que testimòni en era poblacion dera zòna a comptar deth nombre de cases. Efectivament, eth destacat intellectuau estudiós dera geografia umana d'Aran, Joan Reglèc e Campistol, autregèc un nombre mejan de persones residents en cada casa, considerant qu'ena actualitat mos ei impossible conéisher damb segurerat guaires persones viuen en cada casa. Maugrat tot, auem donc ua evidéncia poblacionau comptabilizada en nombre de cases, que mos dan ua idèa aproximada mès non cèrta damb exactitud dera sua veracitat.

Atau donc, Reglèc e Campistol establic ua barèma de 4 o 5 persones residents en cada casa. Mès mos cau èster suenhosi en moment de presentar aquestes donades coma hònts primàries dera epòca, ja qu'eth biaish pòt hèr-se evident en bèri subjèctes demografics.

Calerie expausar atau coma auem hèt evident ena redaccion deth còrs centrau deth trebalh dera Istòria Generau d'Aran, qu'es cases son unitats economicas deth territòri, ath viatge que son tanben espacis de convivéncia familhau, e podem adméter sense dopte qu'era chifra de residents d'ua casa podie èster fòrça mès nauta que çò que mos fixe Reglèc e Campistol.

Caur tier compde donc, tot e qu'en sègle XXI eth modèu de familha qu'auem ei ua "familha nucleara", compausada per pairs e hilhs/es, quan parlam deth sègle XIV auem de hèr evident qu'ena casa i viuie mès qu'ua unica familha. En cas de tractar-se de "cases fòrtes", en poderàn assumir un nombre mès naut ena manutencion de mossos e mosses, que solien èster joeni que trabalhauen en camp, enes prètzhèts deth larèr e collaborauen ena unitat economica dera casa laguens der engranatge deth pòble, atau donc, ena val.

Era possibilitat qu'en determinades cases s'i podessen auberjar mossos e mosses, ère mès probabla e efectiva enes regions mès riques e prospères, e en açò i auien fòrça a veir es factors climatologics, e non tant es orogràfics ne de comunicacions. Era Gasconha siguec un airau pleament beneficiat pes cuelhudes deth lin e canam, atau donc,

siguec ua manèra de beneficiar es òstes en aquest mòde de convivència, hèt qu'en autes zònes no'n sigueren tan beneficiades.

Comprenem es Fogatges medievaus coma un esturment de reafirmacion deth poder reiau en territòri aranés e tanben un mecanisme de comptatge dera capacitat economica deth país. Açò se hè evident ena diferéncia de huecs e ospicis, ja que quan parlam de huecs parlam d'unitats economiques familhaus que foncionauen jos un tet, mentre que quan parlam des ospicis, afirmaram que i comptabilizaram aqueres unitats familhaus que retien a disposicion de lotjar-i ua persona venguda de dehòra entà trabalhar e èster de menèster.

Cau díder que, en temps de guèrra, es fogatges èren utils tath poder reiau entà saber a on podien èster lotjadi es soldats desplegaði en país, alavetz es cases qu'auien un espaci entà poder auberjar quauquarrés mès, auien de proporcionar manutencion ad aqueri soldats que i siguessen destinadi.

Tanben, cau híger qu'era estructura familhau ère fòrça mès grana qu'ua familia nucleara deth sègle XXI: es pairs-sénhers e mairs-sénhers èren consideradi es mès sabents dera casa e objèctes de veneracion en explic de racondes e cauhades ath cant deth huec e enquiara sua mòrt demorauen en casa der ereu dera casa e era sua familia. Ath delà, er ereu auie eth déuer d'acuelher es sòns frairs e fraies s'èren celibataris. Mès, en moment deth maridatge d'aguesti frairs, auien de deishar era casa familhau e passar a hèr part de ua auta casa e daurir un larèr en un aute endret permetut. Er eretatge ère fòrça util en aguesti casi, pera facilitat d'aqueriment dirècte deth terren.

Tanben calerie hèr incís ath hèt religiós, a on es frairs ordenadi, monges e caperans, qu'èren deth madeish tronc familhau, normaument frairs der ereu e hilhs capdèths, podien hèr acte de preséncia ena casa familhau e exercir eth sòn papèr espirituau. D'auti frairs der ereu, en cas de demorar veudes o sense descendéncia, podien tornar tà casa e tot èster degudament acuelhudi.

Toti aguesti factors numerotats, son aqueri que prenen part ena delimitacion deth significat dera paraula "casa" o "huc", era unitat economica deth país, resident en auviatges tradicionaus en Aran. Cau tier compde era distincion entre "huc" e "ospici" que se trace de forma concrèta enes Fogatges de 1313, e que mos hèn evident era evolucion d'Aran en transcors de sèt sègles.

Coma darrèra remèrca, afirmam qu'era Revolucion Urbana e eth cambi enes besonhs sociaus derivats dera vida quòtidiana modèrna, an modificat eth país en moment qu'auem constatat un increment de poblacion en caplòc o es viles mès importantes dera zòna, mentre que bèri vilatges plaçadi en lòcs mès nauti an estat completament despoblats.

	HUECS	OSPICIS	CASES	CASES
	1313	1313	1860	1910
Cap d'Aran (1300 m.)	14	?	8	4
Tredòs (1348 m.)	63	80	78	60
Unha (1289 m.)	34	30	36	20
Bagergue (1419 m.)	?	55	49	38
Pujo (1279 m.)	32	30	6	0
Salardú (1267 m.)	102	100	93	53
Gessa (1232 m.)	?	60	57	28
Arties (1143 m.)	121	120	119	64
Laspan	23	20	0	0
Garòs (1115 m.)	45	50	51	32
Casarilh (1050 m.)	37	40	18	13
Escunhau (1049 m.)	41	40	44	32
Castèth	11	?	0	0
Vielha (974 m.)	150	160	187	151
Gausach (994 m.)	35	40	35	23
Casau (1103 m.)	21	30	23	16

Betren (1036 m.)		36	50	41	34
Aubèrt (912 m.)		40	40	14	8
Arres (1220/1290 m.)		?	40	56	41
Arròs (956 m.)		32	40	67	42
Vilach (1047 m.)		106	120	67	32
Betlan (1041 m.)		30	30	40	31
Vila (1096 m.)		38	45	39	21
Les (631 m.)		90	80	166	164
Es Bòrdes (852 m.)		0	0	86	64
Montcorbau (1235 m.)		37	30	24	12
Mont (1237 m.)		22	30	27	15
Benós (910 m.)		?	20	30	13
Vilamòs (1255 m.)		?	40	86	47
Arró (930 m.)		?	?	29	18
Bossòst (710 m.)		70	80	216	207
Bausen (931 m.)		25	30	97	81
Canejan (906 m.)		35	30	70	78
Begós (1009 m.)			20	14	9
MONTANT		1290	1580	1973	1451

ANNÈXE 2

PÒBLE	Recensa ment 1787	Recensa ment 1860	Recensa ment 1940	Recensa ment 2019	Municipi enquia1968	Municipi enquia1981	Municipi actua
Bagergue	123	311	85	99	Bagergue	Alt Aran	Naut Aran
Unha	112			142	Salardú	Alt Aran	Naut Aran
Salardú	313	763	301	620	Salardú	Alt Aran	Naut Aran
Tredòs	232	408	126	167	Tredòs	Alt Aran	Naut Aran
Gessa	109	316	121	166	Gessa	Alt Aran	Naut Aran
Arties	395	980	271	498	Arties	Alt Aran	Naut Aran
Garòs	116	980	271	131	Arties	Alt Aran	Naut Aran

Casarih		532	227	77	Escunhau	Vielha e Mijaran	Vielha e Mijaran
Escunhau		532	227	110	Escunhau	Vielha e Mijaran	Vielha e Mijaran
Betren	158	1.019	678	550	Escunhau	Vielha e Mijaran	Vielha e Mijaran
Vielha	756	1.019	678	3.551	Vielha	Vielha e Mijaran	Vielha e Mijaran
Casau	95	320	140	68	Gausac	Vielha e Mijaran	Vielha e Mijaran
Gausac	102	320	140	519	Gausac	Vielha e Mijaran	Vielha e Mijaran
Vilac	97	377	95	217	Vilac	Vielha e Mijaran	Vielha e Mijaran
Mont	67	590	210	78	Betlan	Vielha e Mijaran	Vielha e Mijaran
Montcorbau	63	590	210	21	Betlan	Vielha e Mijaran	Vielha e Mijaran
Betlan	81	590	210	35	Betlan	Vielha e Mijaran	Vielha e Mijaran
Vila	226	548	180	59	Arròs e Vila	Vielha e Mijaran	Vielha e Mijaran
Aubèrt	77	590	210	207	Betlan	Vielha e Mijaran	Vielha e Mijaran
Arròs	226	548	180	109	Arròs e Vila	Vielha e Mijaran	Vielha e Mijaran
Begós	299	876	297	18	Es Bòrdes	Es Bòrdes	Es Bòrdes
Vilamòs		295	118	186	Vilamòs	Vilamòs	Vilamòs
Arres de Sus	113	331	126	65	Arres	Arres	Arres
Arres de Jos	113	331	126	65	Arres	Arres	Arres
Arró	98	876	297	32	Es Bòrdes	Es Bòrdes	Es Bòrdes
Benós	299	876	297	24	Es Bòrdes	Es Bòrdes	Es Bòrdes
Es Bòrdes	299	876	297	191	Es Bòrdes	Es Bòrdes	Es Bòrdes
Bossòst	777	1.174	606	1.160	Bossòst	Bossòst	Bossòst
Les	174	803	614	954	Les	Les	Les
Bausen	423	515	169	57	Bausen	Bausen	Bausen
Canejan	314	1.114	317	84	Canejan	Canejan	Canejan

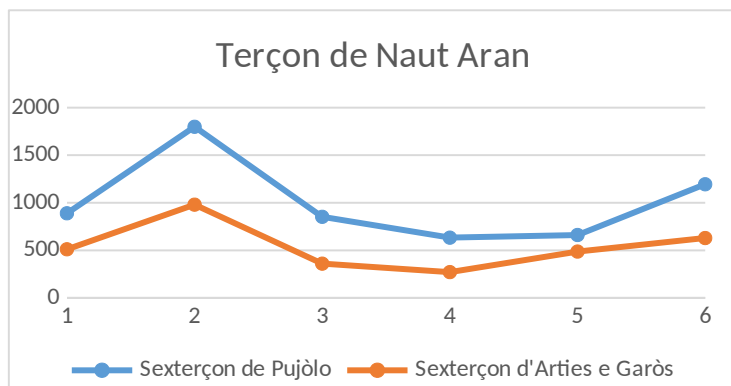
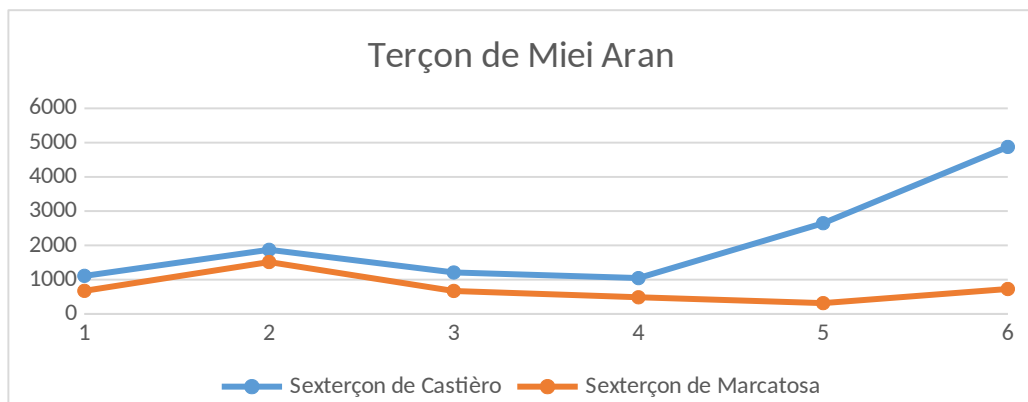
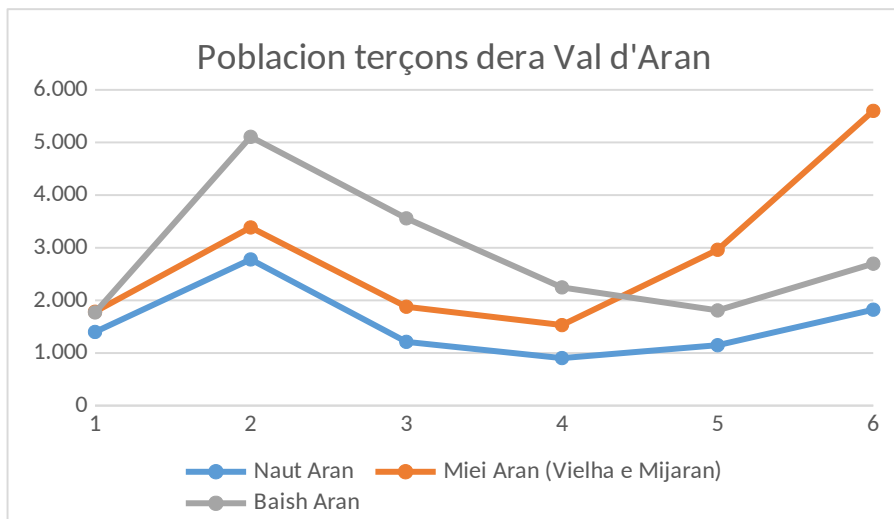
ANNÈXE 3

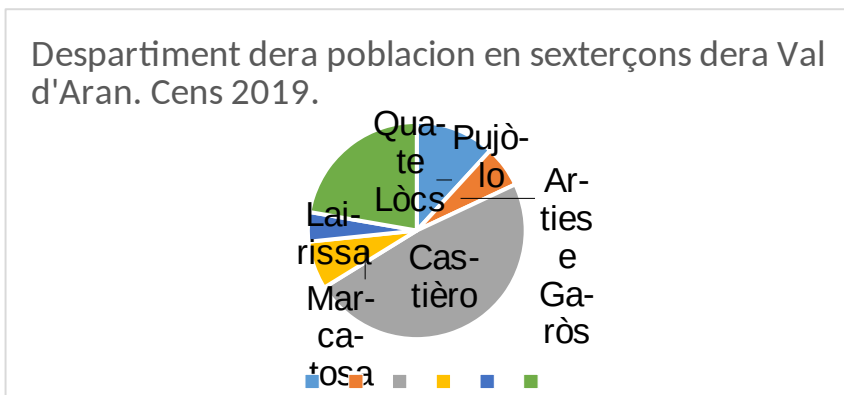
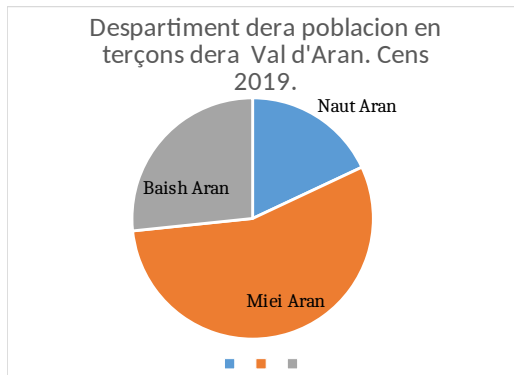
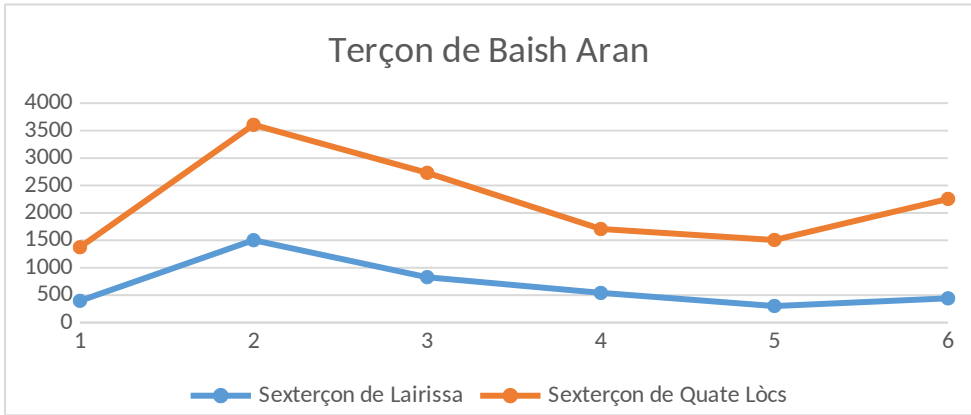
Donades deth libre illustrat de Ricard Novell i Agramunt: 1787, 1940, 2019.
 Donades deth libre d'Era Casa Aranesa de Xavier Roigé, Ferran Estrada i Oriol Beltran: 1860, 1910, 1981.
 Donades deth libre de Palomeque e Majoral sus geografia humana dera Val d'Aran: 1860, 1910, 1940, 1981.

PÒBLE	Recensa ment 1787	Recensa ment 1860	Recensa ment 1910	Recensa ment 1940	Recensa ment 1981	Recensa ment 2019
Bagergue (1419 m.)						
Antic municipi de Bagergue	123	311	126	85	53	99
Dossau (1620 m.)			56		0	
Pujo (1270 m.)			0		0	
Unha (1289 m.)	112		87		60	142
Salardú (1267 m.)	313		209		287	620
Antic municipi de Salardú	425	763	363	301	347	
Tredòs (1348 m.)			190		86	
Cap d'Aran (1300 m.)			9		0	
Baquèira (1500 m.)		0	0		122	
Montgarri (1620 m.)			0		0	
Antic municipi de Tredòs	232	408	211	126	222	167
Gessa (1232 m.)	109	316	152	121	92	166
Sexterçon de Pujòlo	889	1798	852	633	661	1194
Arties (1143 m.)	395		236		376	498
Garòs (1115 m.)	116		121		111	131
Sexterçon d'Arties e Garòs	511	980	360	271	487	629
Naut Aran	1.400	2.778	1212	904	1148	1.823
Casarih (1050 m.)			54		24	77
Escunhau (1049 m.)			143		92	110
Antic municipi d'Escunhau (llevem Betren)		532	197	227	116	187

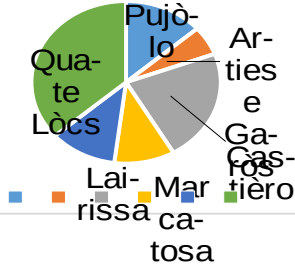
Betren (1036 m.)	158		139		271	550
Vielha (974 m.)	756		699		1915	3.551
Ospitau (1626 m.)			6		0	0
Antic municipi de Vielha + Betren		1.019	844	678	2186	4.101
Casau (1103 m.)	95		73		101	68
Gausac (994 m.)	102		87		245	519
Sampe (1100 m.)			8		0	0
Antic municipi de Gausac		320	168	140	346	587
Sexterçon de Castièro	1111	1.871	1209	1045	2648	4.875
Vilac (1047 m.)		377	117		74	
Antic municipi de Vilac	97	377	117	95	74	217
Mont (1237 m.)	67		58		25	78
Montcorbau (1235 m.)	63		59		16	21
Betlan (1041 m.)	81		141		102	35
Aubèrt (912 m.)	77		27		12	207
Antic municipi de Betlan	288	590	285	210	156	341
Vila (1056 m.)		221	103		18	59
Arròs (956 m.)		327	165		66	109
Antic municipi d'Arròs e Vila	226	548	268	180	84	168
Sexterçon de Marcatosa	673	1515	670	485	314	726
Miei Aran (Vielha e Mijaran)	1784	3.386	1879	1530	2962	5601
Vilamòs (1255 m.)			193			
Era Bordeta (790 m.)			29			
Municipi de Vilamòs		295	222	118	83	186
Arres de Sus (1290 m.)			65			
Arres de Jos (1220 m.)			68			
Municipi d'Arres	113	331	133	126	53	65
Es Bòrdes (852 m.)			260		87	
Arró (930 m.)	98		85		25	32
Begós (1009 m.)			39		12	18
Benós (910 m.)			66		9	24
Municipi d'Es Bòrdes		876	473	297	167	191

Sexterçon de Lairissa	397	1502	828	541	303	442
Bossòst (710 m.)		1.174	857		730	
Municipi de Bossòst	777	1.174	893	606	731	1.160
Les (631 m.)			820		559	
Municipi de Les	174	803	821	614	559	954
Bausen (931 m.)			336		69	
Pontaut (600 m.)			42		10	
Municipi de Bausen	423	515	378	169	79	57
Canejan (906 m.)			261		80	84
Porcingles (800 m.)			68		9	0
Bordius (1140 m.)			42		2	0
Campesín (1200 m.)		0	43		3	0
Sant Joan de Toran (1050 m.)			123		9	0
Cassenhau (700 m.)			38		2	0
Moron e Mòla (750 m.)		0	44		24	0
Pradet (1200 m.)		0	20		8	0
Municipi de Canejan	314	1.114	639	317	137	84
Sexterçon de Quate Lòcs	1374	3.606	2731	1706	1506	2.255
Baish Aran	1771	5.108	3559	2247	1809	2.697
Val d'Aran	4.955	11.272	6.650	4.681	5.919	10.121

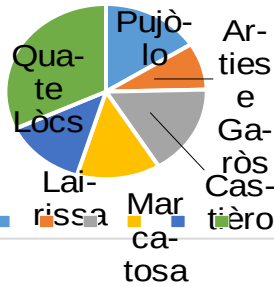

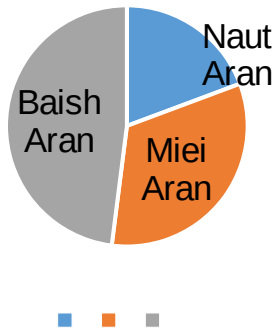
Despartiment dera poblacion en sexterçons dera Val d'Aran. Cens 1940.

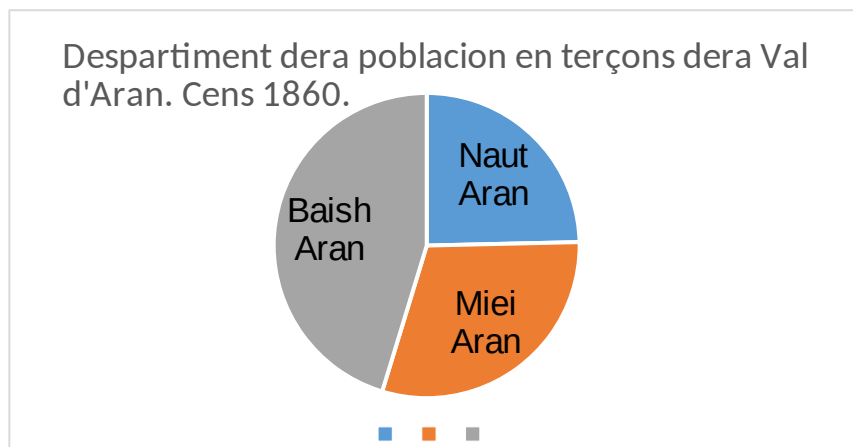

Despartiment dera poblacion en sexterçons dera Val d'Aran. Cens 1860.

Despartiment dera poblacion en terçons dera Val d'Aran. Cens 1940.

ANNÈXE 4

	HUECS	OSPICIS	CASES	CASES	CASES
	1313	1313	1860	1910	1981
Cap d'Aran (1300 m.)	14	?	8	4	0
Tredòs (1348 m.)	63	80	78	60	27
Unha (1289 m.)	34	30	36	20	20
Bagergue (1419 m.)	?	55	49	38	23
Pujo (1279 m.)	32	30	6	0	0
Salardú (1267 m.)	102	100	93	53	59
Gessa (1232 m.)	?	60	57	28	22
Arties (1143 m.)	121	120	119	64	90
Laspan	23	20	0	0	0
Garòs (1115 m.)	45	50	51	32	25
Casariilh (1050 m.)	37	40	18	13	8
Escunhau (1049 m.)	41	40	44	32	25
Castèth	11	?	0	0	0
Vielha (974 m.)	150	160	187	151	492
Gausach (994 m.)	35	40	35	23	35
Casau (1103 m.)	21	30	23	16	17
Betren (1036 m.)	36	50	41	34	55
Aubèrt (912 m.)	40	40	14	8	4
Arres (1220/1290 m.)	?	40	56	41	16

Arròs (956 m.)	32	40	67	42	17
Vilach (1047 m.)	106	120	67	32	22
Betlan (1041 m.)	30	30	40	31	29
Vila (1096 m.)	38	45	39	21	7
Les (631 m.)	90	80	166	164	188
Es Bòrdes (852 m.)	0	0	86	64	27
Montcorbau (1235 m.)	37	30	24	12	6
Mont (1237 m.)	22	30	27	15	9
Benós (910 m.)	?	20	30	13	2
Vilamòs (1255 m.)	?	40	86	47	25
Arró (930 m.)	?	?	29	18	7
Bossòst (710 m.)	70	80	216	207	213
Bausen (931 m.)	25	30	97	81	13
Canejan (906 m.)	35	30	70	78	29
Begós (1009 m.)		20	14	9	6

BIBLIOGRAFIA

Annals 2010-11. IBIX Novembre de 2012. Publicació biennal de cultura, arts, lletres, música i ciència dels dos vessants del Pirineu. Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès. Institut Ramon Muntaner. Fundació privada dels Centres d'Estudis de Parla Catalana. Patronat Francesc Eiximenis de la Diputació de Girona.

Atles Comarcau de Catalonha. Atles Comarcal de Catalunya. Val d'Aran. Conselh Generau d'Aran. Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Pùbliques. Institut Cartogràfic de Catalunya. 1994.

Besson, Madeleine & Françoise. Sur les chemins du Val d'Aran. Ses habitants, ses mots, ses fleurs. Tome II. Depuis 1791. Nîmes. C Lacour, Éditeur. Place des Carmes – 25 bd Amiral Courbet MMV.

Boix i Sin, Blanca. Arties, una vila aranesa a l'Antic Règim. Col·lecció Josep Lladonosa. Universitat de Lleida.

Caixa d'Estalvis de Catalunya. La Vall d'Aran. Medi físic i transformació econòmica. Col·lecció Catalunya Comarcal. 1982.

Calbetò Calbetò, Arturo; Vidal Vidal, Enrique. Estudi deth nòm e plaçament des cases de Vielha, 1850-1950. Fondacion Musèu Etnologic dera Val d'Aran.

Calzado de Castro, Melquíades. Istòria de Les. Institut d'Estudis Aranesi. Acadèmia aranesa dera llengua occitana. Istòria, patrimoni e identitat.

Chabousson, Pauline; Delbreich, Henri; Poirier, Jacques; Pujol, Robert; Havet, Déborah, Ros Barbosa, Elisa. Camins pirinencs der Art Romanic. Chemins Pyrénéens de l'Art Roman. Syndicat mixte du Pays Couserans – CBE Comminges – Conselh Generau d'Aran. Anfigraf S. A.. Tàrrega 2008.

Coromines, Joan. Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana. Obra fundada per Josep M. de Casacuberta, amb la col·laboració de Max Cahner, Joan Ferrer, Josep Giner, Joseph Gulsoy, Josep Mascaró, Philip D. Rasico i Xavier Terrado. Curial Edicions Catalanes. Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona "La Caixa". Barcelona 1997.

Còts e Casanha, Pèir. Miscellanèa en aumenatge a Melquíades Calzado de Castro "damb eth còr Aranés". Institut d'Estudis Aranesi. Conselh Generau d'Aran. 2010.

De Montoya, Jèp. Un forn de pa a la casa de cada persona lliure. Diari Segre, 18 de Setembre de 2016.

De Montoya, Jèp. Vademecum Aranese. Era Val d'Aran a trauers dera sua llengua (sègles XII-XX). Antologia de tèxtes en aranés, gascon des nautes sorces dera Garona. Insitut d'Estudis Ilerdens. 1999.

Es responses dera Val d'Aran as qüestionaris de Francisco de Zamora. Fondacion Musèu Etnologic dera Val d'Aran.

Espinàs, Josep Maria. A peu pel Pallars i la Vall d'Aran. Edicions la Campana. 1956.

Garé, Vivien. Pour belvédère. « Mon village est en déclin, il faut construire un nouveau lotissement ». La fin d'un système pyramidal. UrbaNews.FR. 5 novembre 2021.

Gibert, J. La masia catalana: origen, esplendor i decadència. Assaig històric descriptiu. Ed. Millà, 1985.

Gourdon, Maurice (membre de la société Ramond et de la Société Géologique de France). A travers l'Aran (itinéraires d'un touriste). Paris G. Charpentier et Cle, Éditeurs. 13, rue de Grenelle, 1884. Lacour-Rediviva Editions.

Gran geografia comarcal de Catalunya : l'Alt Urgell, la Vall d'Aran i Andorra.

La Vall d'Aran. Medi físic i transformació econòmica. Caixa d'Estalvis de Catalunya.

López i Palomeque, Francesc; Majoral i Moliné, Roser. La Vall d'Aran. Medi físic i transformació econòmica. Caixa d'Estalvis de Catalunya. Barcelona 1982.

Madoz, Pascual. Era Val d'Aran (1845). Edicions Araneses.

Meléndez i Peretó, Emma. Tostemps ena Val d'Aran. Treball per a 2n de batxillerat. Desembre de 2004.

Novell i Agramunt, Ricard. Un viatge fantàstic a traci de creion. Es pobles dera Val d'Aran. Conselh Generau d'Aran.

Pojada, Patrici. La Vall d'Aran, Andorra i els Comtats: el paper comercial dels Nords de la Catalunya moderna. Discurs de recepció de Patrici Pojada com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el dia de maig de 2022. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica. Barcelona 2021.

Poujade, Patrice. Une vallée frontière dans le Grand Siècle. Le Val d'Aran, entre deux monarchies. Universitat Pyrègr.

Reglà i Campistol, Joan. El Valle de Arán, en la coyuntura decisiva de su historia (ss. XIII-XIV). Zaragoza, 1948. Estación de Estudios Pirenaicos del Consejo Superior de investigaciones Científicas.

Reglà i Campistol, Joan. Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica. Madrid 1951, premio Menéndez y Pelayo 1948.

Roigé, Xavier; Estrada, Ferran; Beltran, Oriol. Era casa aranesa. Antropologia dera arquitectura ena Val d'Aran. Col·lecció Polaris. Edicions Garsineu. Tremp 1997.

Ros Barbosa, Elisa. Er Art romànic dera Val d'Aran. Conselh Generau d'Aran. 2au edicion Seteme 2007.

Salgueiro i Pujòs, Ròsa Maria; Cases, Angelina; Calbetò, Arturo; Justo, M. Aran; Gómez, M. Pau; Ròs, Elisa; Santacruz, Lourdes; Vidal, Enrique. Elements arquitectònics d'Aran. Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran. Junh de 2017.

Sanllehy i Sabi, Mª Àngels. Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. XVII-XVIII) dels usos comunals a la dependència econòmica. Pròleg d'Eva Serra i Puig. Estudis 22.

Sanllehy, M. Àngels; Bingué, Josep M.; Mikes, Tünde; Puigvert, Joaquim M.; Roigé, Xavier; Estrada, Ferran; Beltran, Oriol; Curós, Joan; Muntadas, Montserrat; Llagostera, Santi; Reguant, Joan; Rebés, Xavier; Bayona, Lluís; Ripoll, Ramon. La casa al Pirineu. Evolució, arquitectura i restauració. Ed. Brau. 2011.

Sans e Socasau, Jusèp Loís; Cases, Angelina; Salgueiro, Ròsa Maria; Segalàs, Miquèu; de Montoya, Jèp; Riu, Elvira; España, Lourdes; Arrous, Bernat. Diccionari der aranés (variante occitana) (provisionau). Institut d'Estudis Aranesi. Acadèmia aranesa dera lengua occitana. 1èra edicion: Noveme de 2019, a Lhèida.

Santamaria, Joan; Ros, Elisa; Gavaldà, Jordi. La mineria de la Val d'Aran. Conselh Generau d'Aran.

Temprado, Santiago. Los Boya y la villa de Les. Ajuntament de Les. Barcelona 1997.

Vila, Marc-Aureli. La casa rural catalana. Cases aïllades i cases de poble. Edicions 62. Barcelona 1980.

Vilar, Pierre (1964). El medi natural a Catalunya dins l'Espanya moderna. Barcelona : Edicions 62. Volum I, pàgs. 163-434. Publicat en francès originalment el 1962.

Vilarrubias i Cuadras, Daniel. Campanaus e campanes dera Val d'Aran. Estudi descriptiu des tors-campanau e des campanes araneses: era sua istòria, es sues funcions e peculiaritats. Conselh Generau d'Aran.

BIBLIOGRAFIA DES GRAFICS D'ARAN

López i Palomeque, Francesc; Majoral i Moliné, Roser. La Vall d'Aran. Medi físic i transformació econòmica. Caixa d'Estalvis de Catalunya. Barcelona 1982.

Reglà i Campistol, Joan. Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica. Madrid 1951, premio Menéndez y Pelayo 1948.

Novell i Agramunt, Ricard. Un viatge fantàstic a traci de creion. Es pobles dera Val d'Aran. Conselh Generau d'Aran.

Pàgina web: portalestadístico.com